TÜSTAV
Türkiye Sosyal Tarih Araştırma Vakfı

SOSYAL TARİH ARAŞTIRMALARI

Lütfi Erişçi

Araştırma

SOSYAL TARİH ARAŞTIRMALARI

Lütfi ERİŞÇİ

TÜSTAV

Türkiye Sosyal Tarih Araştırma Vakfı

Genel Sıra No: 19
Araştırma Dizisi: 6

l. Basım Kasım 2003

ISBN: 975-8683-22-5

TÜSTAV İktisadi İşletmesi
Sıraselviler Cad. Liva Sok. No:3
Kat: 2 Beyoğlu - İstanbul
Tel : 0212 249 95 70
Faks : 0212 249 95 73
Url : www.tustav.org
e-posta : bİlgi@tustav.org

Kapak Tasarımı: Bülent Aydın
Ofset Hazırlık: Selim Talay
Baskı-Cilt: Kayhan Matbaası
Kapak Fotoğrafı; Lütfi Erisçi

TÜSTAV (Türkiye Sosyal Tarih Araştırma Vakfı);
ülkemiz işçi ve sol hareketinin tarihini eksiksiz biçimde
kucaklamayı, bu tarihin belge ve canlı tanıklıklarını toplamayı,
bu alana yönelik araştırmaları özendirmeyi kendine görev biliyor. Bu
çerçevede oluşturduğumuz TÜSTAV Yayınlan olarak; ülkemiz işçi ve sol
hareketi tarihini ilgilendiren belge, anı ve araştırmaları tarihseverlere
ulaştırarak ülkemizin aydınlık geleceğine katkıda bulunmayı umuyoruz.

Açıktır ki, TÜSTAV bugüne dek çalışmalarında benimsemiş olduğu bu tarihin “olduğu gibi” yansıtılması anlayışını, TÜSTAV Yayınları’nda da sürdürecektir. Buna uygun olarak, yayımladığı belge, anı ve araştırmalardaki tez, görüş ve yaklaşımlar konusunda, bir kurum olarak taraf olmamaya özen gösterecektir. Nitekim aynı tarihsel döneme ilişkin olabildiğince farklı tararların görüşlerini yansıtan belge, anı ve araştırmalara yayınlarında yer vermeye çalışacaktır.

Sunu

6 Ağustos 1971 ‘de üzücü ve düşündürücü bir olay sonunda kaybettiğimiz Lütfi Erişçi. 4 Mart 1915’te İstanbul’da, Etyemez’de doğdu. Topçu Alİ Rıza Paşa’nın torunu, İstanbul Gümrüğü Umum Müdürü Nimet Bey’in oğludur. İlk ve Orta öğrenimini Kızıltoprak Taşmektep’te tamamladıktan sonra Haydarpaşa ve Kabataş liselerinde okudu. Yüksek eğitimini İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi’nde sürdürdü.

Erişçi’nin yazı hayatı lise öğrenciliği yıllarında başlar; sürekli okumanın, öğrenmenin, araştırmanın yanında, kaynaklann da kaynaklarına inerek konulan denetlemesi, eleştirel bir düşünce ile değerlendirmesi, az ama öz, gün ışığına çıkmış bu çalışmalarının bir özelliği sayılmalıdır

Biraz daha ayrıntıya girersek, Erişçi’nin—kısa yazıları ayrı tutulursa—araytırma ve incelemelerinden oluşan iki kitap ile üç uzun makalesi, konularında ilk ve özgün bu çalışmalarda, olaylara bakış açısı, yorumu ve konuyu çözümleme yöntemi, sözünü ettiğimiz özelliğinin yansıması ve belgesidir.

İşte, dikkati çeken bu özelliğinin temeli, kaynak olarak yararlandığı eserlerden, yaptığı araştırmalarına yönelik aldığı notlara, düşüncesini destekleyen ya da karşı çıkan belge ve bilgi tanıklıklarına olan bağlılığına dayanmaktadır. Düşüncedeki berraklık, kısa ve öze yönelik bu notların, sonraki çalışmaları için malzeme oluşturmaktan başka birtakım kısa yazılarının da konulan olması, giderek genişleyecek ve gelişecek araştırmalarına da ilk adım olarak destek sağlamıştır.

Kitaplaşmış ilk eseri. Türkiye’de Gençlik Meselesi (İstanbul 1938) yeni bir kuşağın. Cumhuriyet sonrası ortam içinde yeni kuşak ve gelecek kuşaklar İçin gözlemleri, yorumlan ve çözümlemeleri açısından okuyanlar üzerinde büyük bir ilgi uyandırmıştır. Bir başka kitaplaşmış çalışması İse

Türkiye’de İşçi Sınıfının Tarihi (İstanbul 1951) ki, özel olarak yayımlanmış bu çalışma, kendisinden sonra -yabancı dillerde yayımlanmış olanlar da dahil - tüm çalışmalara kaynaklık etmiştir. *“Bu küçük ama etkisi ve önemi büyük araştırma, Osmanlı tmparalorluğu’nda ve Türkiye Cumhuriyeti”nde —Tek Parti Yönelimi ‘tün sonuna değin—doğuş döneminden başlayarak işçi sınıfının sorunları değişmekle birlikte özünde önemini koruyan bir hak arama ve bunu belirleyecek teşkilâtlanma çabasının kısa ve kesin çizgilerle ortaya konulduğu özet tarihidir.”*

Aylık Ansiklopedi’de yayınlanmış uzun makalelerinden biri, “Bizde Siyasi Cemiyet ve Partilerin Tarîhçiği” (Aylık Ansiklopedi, sayı: 52 (1948), s. 1489 - 1497] bu konudaki ilk çalışmadır. Tunaya’nın değerlendirmesiyle şöyle tanımlanır: “Bu mevzuda İlk araştırma Lütfü Eroğlu (Erişçı)nİn metodîk bîr makalesinde ifadesini bulmuştur. Muharrir ‘İnsan’ mecmuasındaki makalesini “Bizde Siyasî Cemiyet ve Partilerin Tarihçiği’ adı altında İkmal ederek ‘Aylık Ansiklopedi ‘de yayınlamıştır” [Türkiye’de Siyasi Partiler, İstanbul 1952, Önsöz, s,VI].

“Kabinelerin Tarihçiği (Osmanlı İmparatorluğu’nda ve TBMM Hükümetinde, Cumhuriyet’e Kadar)” [Aylık Ansiklopedi, sayı: 53 (1948), s. 1516-1520) adından da anlaşılacağı üzre, kabinelerin listesidir. “31 Mart İsyanı (İstanbul’da Dördüncü Avcı Taburunun İsyanı)” [Aylık Ansiklopedi, sayı: 60 (1949), s. 1716-1719] Hürriyefin llânı’ndan sonra meydana gelen (1909) bu irticaî hareketin bastırılması için İstanbul’a yürüyen Hareket Ordusu’nun girişimini, başka bir yorumla Sultana karşı bir eylem olarak yorumlamıştır.

Bildiğimiz kadarıyla, Erişçi’nin hazırlanmış ama yayımlanmamış bir çalışması da “Osmanlı İmparatorluğumda ve Türkiye Cumhuriyeti’nde Hükümetler ve tşçi Sınıfı “dır. Bu çalışmasında Erişçi, hükümet programlarını bir araya getirmiş, işçi (=emekçi) hak ve görevlerini, yapılmış ya da yapılacak düzenlemeleri göstermeğe çalışmıştır. Bir başka ve yarım kalmış çalışması ise “Türkiye’de Yabancı Sermaye”dir. Benim de belge taraması ve yazımında yardımcı olduğum ve Osmanlı’dan başlayarak

Cumhuriyet’e kadar olan dönemde yabancı sermayenin amacı ve faaliyetleri, belgeler ve yorumlar desteğinde gösterilmeğe çalışılmıştır.

Lütfi Erişçi, Osmanlı’nın son dönemi ile Türkiye Cumhuriyeti’nin—Kurtuluş Savaşı da dahil—ilk yıllarına ait önemli bir belge arşivi oluşturmuştur. Çalışmalarında özellikle Hürriyet’in Hân’ından sonraki dönemin devlet yapılanması, halkın yönetime katılması yönündeki uğraşlar, kısaca toplumsal ve siyasal yapılanmalar öğrendiklerimizi ya da bildiklerimizi sınamak açısından çeşitli açılardan bakılması telkinleri ile bilimsel karşılaştırmayı, varılan sonuçları değerlendirmeyi tartışmalarında ana konu yapmıştır. Yaşamı süresince siyasal düşüncelerinden Ötürü ortamın getirdiği çileler, onu öğrenmekten ve öğrendiğini açık ve kesin yorumlamaktan yıldıramamıştır.

İlk kez bu derlemede biraraya getirilen ve uzun süredir tükenmiş olan kitaplar ve makaleler bir bütün halinde ortaya konulmaktadır Üzerinde yeniden durulması, tartışılması ve değerlendirilmesi murad olunur. Böyle bir girişim için kızı Ayşe Semiha Erişçi’ye ve ayrıca TÜSTAV çalışanlarına çok teşekkür ederiz.

Erol Şadi Erdinç

T.C.
İstanbul İkinci Ağır Ceza Mahkemesi
948/114 sayılı karar metninde
aşağıdaki bilgiler yer alıyor:

"... Komünistlik lebinde faaliyet sarf ettiklerinden dolayı bölge dışına çıkarılmış olan şahıslar diye başlıklı bir listede şu on sekiz isim görülmektedir. (Halil Yalçınkaya, Ziya Sabah, Natalya, Hasan İzzet Dinamo, Lütfi Erişçi, Suphi Taşhan, Mehmet Boz, Arif Dino. Abidin Dino, Kerim Sadi, Sıdıka Uzunhasan, Abdülkadir Meriç, Kemal Sülker, Abidin Nesimî, Şükrü Kaya, Recep Bayrakdar, Klavdiya ve Hakkı)"

LÜTFİ ERİŞÇİ

TÜRKİYE'DE GENÇLİK MESELESİ

Gençlik hakkında son senelerde yazılmış tekmil yazıların bilançosu, gençlik deyince ne anlamalı, gençliğin kemiyeti nedir, gençlik ne gibi şarait içindedir, gençlik neler yapabiliyor ve "Birlik" hakkında malûmat..

SATIŞ YERİ: **ÇIĞIR KİTABEVİ Ankara Caddesi - İstanbul**
İstanbul: **Korgunal Basımevi**

1937

1 - Gençlik için bilmeden neler söyleniyor?

"Türk gençliği, onu temiz bir ahlâk, yüksek bir yurt ve devrim aşkı içinde toplayacak ulusal bir örgüte bağlanacaktır. Bütün Türk gençliğine, şevk ve sıhhatlerini, nefse ve ulusa inanlarım besleyecek beden eğitimi verilecek ve gençlik, devrimi ve bütün erginlik şartlan ile yurdu korumayı en üstün ödev tanıyan ve onları bu ödev uğrunda bütün varlıklarını vermeye hazır tutan bir düşünüşle yetiştirilecektir. Bu ana eğitimin tam bir sonuç vermesi için Türk gençliğinin bir yandan düşünme, karar verme, girişim alma gibi yüksek başarım kuvvetleri yetiştirilecek ve öte yandan gençlik onu, her türlü işin başarılmasında tek unsur olan sıkı disiplinin etkisi altında çalıştırılacaktır. Türkiye'de spor örgütü de bu esaslara göre düzenlenecek ve yürütülecektir. Yapılacak gençlik örgütünün üniversite, okullar ve enstitüler, halkevleri,

toplu işçi fabrika ve kurumlarla yukarıdaki gayelere göre iş ve yönel birlikleri düzenlenecektir. Yurda beden ve devrim eğitimi ile spor işlerinde biteviyelik göz önünde tutulacaktır, okullarda, devlet kurumlarında ve özel kurum ve fabrikalarda yaşlarına göre beden eğitimi ile uğraşmak yükümü altına alınacaktır. Spor ve beden eğitimi için lüzumlu alan, kurumlar meydana getirilecektir. Spor alanları için özel yönetgelerle şarlıklar ilgilenecektir.[1]

Böyle bir madde parti kurultayı tarafından kabul edildikten sonra programa ilâve edilebilirdi. Bunda bir fevkalâdelik yoktu. Fakat daha o sıralarda temsilî hiç bir mahiyeti olmadığı halde:

“Bizi yıllardır uğraştıran tezimiz; bir zaman içinde gençliği, Türkün yarınını düşünen aydın kafaları ilgilendirdi. Bugün ise, artık CHP’nin eliyle devrim işi oldu. Şu halde Çığır programının birinci bölümünü başarımla bitirmiş sayılabilir’’[2] diyerek vaziyetten istifadeye kalkışanlar da oldu. Filvaki Hıfzı Oğuz’un Çığır’daki neşriyatı böyle aktif bir rol oynayabilmiş midir? Hiç zannetmiyoruz. Niçin mi? Bunu Çığır neşriyatını tetkik ederseniz siz de anlarsınız![3]

Evvelâ Çığır, gençliğin kemmiyyeti meselesini sanki fazla bir malûmat veriyormuş gibi kifayetsiz ve bu meseleyi ele aldıktan çok sonra, ufak bir not ile geçiştirir[4] ve gürültülü neşriyat arasında artık bu noktaya hiç dönülmez. Diğer taraftan asıl tetkik edilmesi lâzım mevzuu, gençliğin içinde bulunduğu ekonomik- sosyal vaziyeti, ekseriya anlaşılmaz, müphem ifadeler halinde kekeler durur. “Bir hakikattir ki İnkılâbımız memlekette yer etmiştir; fakat bütün kafalara işlenmiş ve ısınmış değildir. Bunun içindir ki biz yalnız dış düşmanla değil, iç düşmanlarla da boğuşmağa mecburuz”[5] der. Hattâ üstelik “Öteden beri istismar edilegelmiş olan, “20 ile 26 arasında en az bir milyon genç emeğini, bütün verim kabiliyetine rağmen harcıyoruz”[6] hakikatine erişir. Fakat neden bunlar oluyor; işte Hıfzı Oğuz’da yanaşılmayan bu taraftır. O ne olursa olsun kurulacak bir gençlik teşkilâtının her şeyi halledeceğine kanidir.

Birdenbire değişir; “Türk gençliği duyan, temyiz kudretini haiz, daima harekete müsteit, seciyeli ve şuurludur Türk gençliği reşit ve vasiye muhtaç değildir. Bugünkü Türk gençliği her devirden daha çok milliyetçi ve demokrattır ilh..,”[7] teranesini tutturur. Mademki Türk gençliği herşeydir, herşeyi bilir; o halde o “Örgüt” ve “eğitim”ini almış. Gayri bu mevzuda teşkilâttan bahsetmek lüzumsuz olmaz mı?

Hıfzı Oğuz’un böylece içine düştüğü tezat bir değil, sayısızdır. Bütün yazılarında yekpare bir Türk gençliğinden dem vururken ağzı gene değişir; “Bir heyeti içtimaiyede bütün sınıfların menfaatlerini bir noktada birleştirmenin kabil olmadığından”[8] bahseder. Halbuki daha evvel “Çok mühim ve şerefli bir istikbal meselesi olan bu içtimaî organizasyon işi, hayatımızı hayatımıza uygun olarak tanzim eden diğer müesseseler başında bilhassa Maarif Vekâleti ile halkevlerinin omuzlarına yüklenmiştir, istediğimiz gençliği bu iki değerli müessese yapabilir”[9] demiş bulunmakta; yani hem “bütün sınıfların menfaatleri bir noktada” birleştirilemez; hem de gene o birleşmez sınıfların gençleri bir makastan çıkmış gibi bir kalıba dökülür tenakuzuna düşmektedir.

Çığır’ın alıp tutma fasılları arasında kıvrılıp kalan şey, teşkilâtın şu, bu şartlar içinde şöylece kurulacağı değil; adeta budi mücerrette bir teşkilâtın şeklidir. Bu teşkilâtın şekli, evvelâ yukarıdaki pasajdan da anlaşılacağı gibi, doğrudan doğruya devlet murakabesi altında ileri sürülüyordu. Sonra İstanbul’da yaygarayı basan “Birlikçiler”in fikir ve neşriyatı ile uyuşulmak işine girişilmiştir.

“Gençlik teşkilâtı, inkılâbın hâkim olan asil fikri ve gayri mahsus bir şekilde müessir olacak nâzım iradenin altında gençliğe yaptırılmalıdır.”[10]

Fakat işte bu tarzda bir teşekkülden, aynı sayfalarda konuşan bir propagandacı faşist ağzın dediği gibi, işler beklenmektedir;

“Tek organizasyon, bülün gençliği burada asker gibi kadrolandıracağız; burada olgunlaşan delikanlıları yaşları gelince yeni Türkiye’de iş kadrolarına geçireceğiz.”[11]

Umumiyetle bu teşkilâtın davası şu şekilde hülâsa edilmektedir:

“A — İnkılâp gençliğinin kafasını, gönlünü kazanması.

B — İnkılâbın gençliğe dayanarak, bugünkü nesillerle birlikte gençlik tarafından yaşatılması ve yürütülmesi.

C — İnkılâba, her sabada büyük Türk yarınının ufuklarına doğru tamamlanarak, ve esas prensiplere sadık kalarak gençliğin ulaştırılması.”[12]

Ve artık teşkilâtın teferruatı düşünülüp durulur. Şöyle bir terbiye verilmeli, böyle imkânlar hazırlanmalı, bilmem filân şekilde bir harekiyet içinde ilerlenmeli.. ilh... Fazla vakit kaybetmeden aşağıdaki makalelerin serlevhalarına bile göz gezdirmek Hıfzı Oğuz ve arkadaşlarının mevzuu nasıl şişirdiğini gösterecektir:

– Toplu ve teşkilâtlı gençlik için ilim ve fikir (Çığır, sayı 3)

– Toplu ve teşkilâtlı gençlik için sanat (Çığır, sayı 4)

– Toplu ve teşkilâtlı gençlik için cibilliyet (Çığır, sayı 5) ilh...

Hani nerdeyse, akıllarınca devlet içinde devlet kuracaklar.

Hasan Cemil de bu tarihten daha evvel biri “Muhafız Gücü Garnizonunu’nda, diğeri Ankara Halkevinde verdiği ve sonra bastırdığı konferanslarında aynı ideolojik esaslara takılıp kaldığı için aynı derecede tenakuzlara düşmekten kurtulamamıştır.

Hasan Cemil *Türk gençliği nasıl yetiştirilmelidir?”*[13] broşüründe bu yetiştirme işine girişmeyi mevzubahis ederek: “O kadar basit bir mesele değildir. Bu bütün bir milletin terbiyesi meselesi ve bütün bir milletin terbiye idealinin tayini meselesidir. Bunda tarihî, şe’nî, zamanı ve fevkezzamanî (?) âmiller müessirdir Bunda devlet ve millet hayatının, cumhuriyet ve inkılâp mefhumlarının, ahlâk ve insanlık mefkurelerinin icapları müessirdir”[14] der ve bu anlaşılmaz başlayışın sonu da öyle çıkar:

“Türklüğe millî birliğini istirdat ettiren, ve ondan vahdetli bir millet yapan Türk halkının kültür misyonu”[15] yapılan, edilen ve daha düşünülme sahasında her türlü iş için en esaslı müessir olarak ele alınır. Ve bu kültür misyonunun “bütün milletçe terbiye, tekemmül birliğine, şuur birliğine ve milli kültür camiasına yükselmeyi”[16] emrettiği tefhim olunur!

Hangi kültür misyonu; hangi emir? Sanki kültür misyonu denilen Anka kuşu şöyle böyle değil de bilkuvve mevcut imiş! Yaratmış, yaratacaktır gibi bir şey.

Mesele bu mistik çerçeveden kurtulunca bu sefer de yaman bir temenni çerçevesine bürünür:

"Bize muntazam, çalışmada devamlılığı, modern ve fikri çalışmayı kendine ideal yapan, metot ruhunu, ilmi düşünüş ruhunu benimseyen ve bütün bilgisini uzvi bir vahdette toplayan bir gençlik lâzımdır."

Haydi böyle bir gençlik lâzımdır. Fakat böyle gençlik nasıl meydana gelir? Hasan Cemil bu suale cevap verir görünür:

"Elbette baş mürebbi, terbiye organlarını ve terbiye müesseselerini elinde bulunduran" devlet deruhte eder. Bu demektir ki askerlik gibi, memurluk gibi gençliğe vazifeler tahmil edilecek ve böyle bir şarait içinde yetiştirilecektir. Buna da bir tezdir diyelim fakat daha aynı sayfalarda üstat meseleyi gene sarpa sardırır:

"Gençliğin kendisine düşen vazife en az değildir. O kendi disiplinini kendi koymalı, kendi terbiyesini, kendi murakabesini kendiliğinden yapmalıdır."[17]

Böyle baştanbaşa birbirini tutmaz lâf kalabalığı içinde müspet görüş ve hükümlere tesadüf etmek kabil olabilir mi?

Aynı zat *Gençlik ruhu ve gençleşme*[18] ismiyle bastırdığı diğer konferansında hemen aynı ağzı kullandıktan sonra bu vadide hiç de bilgisi olmamasına rağmen "Türk gençliği bugün aydınlık bir istikbale doğru aydınlık yollardan yürüyor"[19] teşhisini koyuverir.

Diğer taraftan memleket gençliğinin topunun birden neden organize edilemediğinin sebebini ararken yapılmış manidar itiraflar da yok değildir:

"Kemalizmin nevi ve şahsına münhasır, hareketine uygun teşkilâtımız var mı? Hayır. Bugünkü öz inkılâpçı gençliğin organı (?) içinde yaşayan tufeyli, ojeli, saçları pomatlı, yüzleri pudra ve kremli bir zümre vardır. Çünkü bazılarına göre, görünüşte insan zannedilen bu gibi kimseler kadavralaşmış bir mecmuadan başka hiç bir şey değildir.

Gene bu zümreden sonra verimli, hayırlı soyun dairesi haricinde kalan ikinci bir kalabalık! O da bütün kuvvetini bir meşin parçası arkasında koşarak bacaklarına verenlerdir. İşte bu iki parti birinci varlığa hiç bir zaman yaklaşamadıkları gibi bilhassa ondan uzaklaşmaktadır”[20]

Yani Vecihi Türkiye’de “hayırlı soy” bir de “hayırsız soy” olmak üzere iki makule gençlik ayırıyor. Âlâ! Hayırsız yahut soysuz diyebileceğimiz; gençler kimlerdir? Vecihi cevap veriyor:

“1- Saçları pomatlı züppeler, 2- Bir meşin parçası peşinde koşanlar”

Biz edebiyata sapmadan söyleyelim: Birincileri salondu, ikincilere sporcu gençlik denir. Vecihi bu iki çeşide düşman olduğuna göre geriye tarla gençliği ile fabrika ve dükkân gençliği yani köylü ve amele gençliği kalıyor.,. Acaba bunlar mı “hayırlı soy”? Onlarsa mükemmel..

Fakat bu tip yazılar içinde Gani Ayhan kadar çocukça demagoji yapanına tesadüf edemedik!

“Devrim gençliği, devrimin yaptığı, yarattığı gençliktir. Devrimde duyar, devrimde vurur, devrimde inanır, devrimde bağlanır.

Devrim gençliği, devrimin kurduğu ve koruduğu gençliktir. Devrimde konuşur, devrimde kaynaşır, devrimde anlaşır, devrimde andlaşır devrim gençliği., ilh...”[21]

Gözünüz daha bu yazılarda iken önünüze bir “fedai” atılır:

“Türk gençliği her şeyden evvel, her şeyden üstün olarak inandığı vazifeler için faaldir.”[22]

“Türk gençliği riyasız bir karakterle inkılâp yolunda inkılâp ruhu ile yürüyen gençliktir.”[23]

“Türk gençliğine hâkim olan duygu tamamen hüsnüniyetle yoğrulmuş milliyetle perçinlenmiş bir duygudur.”[24]

“Türk gençliği hürriyetin ne demek olduğunu ve ne şekilde sarfedileceğini anlamış bir kitledir.”[25]

Ne diyecek diye beklersiniz ve nihayet der: “Bu nesle ne nümayiş, ne serbest söz, ne de yerli mallar mitingi çok görülmemelidir. En haklı meselelerde ayağa kalkan Türk çocuğu susturulmamalıdır.“[26]

Bu arada fırsat bulmuş biri de:

“Aziz Türk kızlarına” birer iyi anne olmalarını, “saygıdeğer kadın ve erkek Türk muallimlerine” çocuklara karşı vakarlarını muhafaza ve örneklik etmelerini, “aziz Türk çocuklarına” yapılan işler içinde hafıza ve dikkatlerini toplayarak şöylece geçinip gitmelerini vazediyor.”[27]

Halbuki kadının “anne”den başka bir şey olmaması, muallimin “vekar”dan başka bir şey göstermemesi ve hele çocukların “hafıza”dan başka meleke kullanmaması ile inkılâp psikolojisi arasında mesafe orta çağla zamanımız arasında mesafe değil midir?

Hilmi Malik ise Türkiye’de çocukların âdeta kendinin ibda ettiği bir tarzda yetiştirme şeklini ileri sürdükten sonra köylü gençlerini kışlada -şehir münevver gençliği mevzubahis etmiyor- İşçi ve bilhassa lümpen proleter gençliği de partiye bağlı ve ona eleman yetiştirici bir organizasyona raptetmenin tam zamanı geldiğini sanıyor.[28]

Artık isterseniz “Gençlere Adabı Muaşeret Dersleri” verenlerin, cinsî terbiye işini “Gizli Nasihatler” yahut “Gizli Tavsiyeler” halinde açığa vuranların ve Gasson’vari “Hayatta Muvaffakiyet Şartları”ndan bahsedenlerin kitapçıklarını da tetkik ededurunuz.

Fakat biraz bu “traşide” kitapları bir kenara bırakıp mecmua ve gazetelere de göz gezdirelim.

Evvelâ Turancı Nihal’in *Adsız* mecmuasını ele alalım:

“Bugün yalnız şu kadar söyleyelim ki; Türklüğün hakikî ihtiyaçlarını görmüş, ve bu ihtiyaçların tedavisi için tam bir iman, tam bir kültür, tam bir teknik ile çalışmaya and içmiş, ve umumi harpte yetişmiş bir nesil vardır. Bu nesil icap ettiği zaman bu uğurda kanını dökmekten çekinmeyecektir. Kafamızda ve kalbimizde bir şey olmadığını ve olamayacağını zannedenler müsterih olsunlar. Henüz Namık Kemal unutulmamış ve Gökalp’in kemikleri çürümemiştir.”[29]

Daha dünkü meşrutiyetçi Namık Kemal değil ondan çok daha eski Şeyh Bedreddini Simavî’ler ve Börklüce Mustafa’lar bile tarihin sayfaları içinde unutulmamıştır. Gökalp’e gelince, onun ne mene bir ilim adamı, ideolog

olduğunu gösteren yazıları meydanda ve her yerde ve ne yapıp ettiklerinin bilançosu ise ağızdan ağza dolaşmaktadır.[30]

Fakat bütün bunlar olabilir değil mi? Peki amma aynı kafaların hazırladığı aynı sayfalarda şöyle bir yazıya tesadüf ederseniz ne dersiniz?

“İnkılâp tamam değildir. İnkılâbın en mühim eksikliği, yeni kafaya yaraşan, müşterek düşünür, müşterek amel ve aksülârnellere malik gençliğin yokluğudur... Türk gençliği inkılâbı benimsememiştir. Mugalâtaya lüzum yoktur. Biz hadise ve vakıalara eserler ile kıymet ve manasını veririz.”[31]

Güzel! Tam “onlara” yakışır bir ağız değiştirme, daha bakın ne biçim konuşanlara tesadüf edeceğiz:

Numara 1; Gençlik deyince “hayat enerjisinin en verimli halini” anlayıp “bu muhteşem serpintilerle derin uğultular içinde akan kudreti, inkılâbın transformatör vazifesini gören, her cihetten iyi organize edilmiş disiplini altında en zorlu mukavemetleri kıracak derecelere çıkararak., ilh..”[32] kullanmalıymış.

Numara 2: Dr. Necati Kemal’e göre ise gençlik “14-25 yaşında yani orta - yüksek - üniversite tahsili yaşında bulunanları” ifade edermiş. Mamafih “mektep haricinde bulunan gençler âvâre dolaşmıyorlarsa, iş adamı ve amele telâkki etmek ve bu şekilde teşkilâtlandırmak” kabilmiş. Teşkilâtta “okuma, öğrenme, düşünme, konuşma ve fikir yapma (!) hususunda gençliğin tabi olacağı nizam bir idman gibi sert ve mecburî”[33] olmalıymış.

Bu kötü faşist ağızlar arasında eski *Aydınlık’çı* yeni *Kadroca* Şevket Süreyya bermutat teşkilâtlı gençlik meselesine de temas etmekte ve “sokağın, dağınıklığın, zevk ve duygu teşeddüdünün menfi atmosferinden kurtarılan inkılâp heyecanının, inkılâp disiplininin havası ve çatısı İçinde teşkilâtlanan genç neslin milletin ruhuna vereceği gurur ve emniyet şevkini”[34] yan gelip düşünmektedir.

Bu mevzuda “garip tasnifler” de yok değildir. Eski külhanbeylerinin yerini şimdi bir takım türedilerin tutmuş olduğu ve bunları üç kategori halinde,

1- Sosyeteye ne faydası, ne zararı dokunanlar,

2- Fazla züppeler,

3- Aşağı dejenere takım... diye ayıran ve sonra “Yarını yaratacak olan gençliğin bunlarla mücadele etme, bunları alt etmesini bilmesini en büyük ödevidir.”[35] diyen Bayan Münire, aşağıdaki gibi nara atanları acaba hangi kategoriye ithal etmektedir? “Gençlikte bir kımıldanma göremiyoruz diyerek attığımız acı naralar, kulağınızın birinden girip öbüründen çıkacağına, kafalarınızda bir yankı yaratarak çınlasın. Bizi azarlayarak şüpheye düşüreceğinize, ilh..”[36]

Bilmem bilânçoyu uzatmağa tahammül kaldı mı ve lüzum var mı?

Hele muharririnden geçinen zatı şeriflerin “satılık” yazılar ile uğraşmak tam manası ile vakit kaybetmekten başka bir şey değildir. Mamafih bu arada “mütefekkir” muharrir “sayın” Peyami Safa’nın mevzuumuza temas eden bir iki yazısını gözden geçirirsek bu türlü neşriyatın da karakteristik bir numunesini görmüş olacağız!

Yazılarında çok kere gençliği alelade bir hikâye - fıkra mevzuu, bazı konuşmalarında meth veya hiciv vesilesi, fakat bazen üzerinde işlemiş vaziyeti takınarak bir memleket mevzuu halinde öne sürebilen bu zat bakın neler der:

“Memleket gençliği ikiye ayrılır; tahsil çağında olanlar, iş başında olanlar... Bir bayrak altında toplanan bu iki türlü gençliği her zaman birbirine karıştırmamak lâzımdır. Vazifelerinin birleştiği ve ayrıldığı yerler vardır. Taze bir kafaya muhtaç umumî memleket işlerinde harp ve inkılâp gibi müşterek davalarda ikisi de beraberdir. Fakat idarede ayrılırlar. Tahsil gençliği, iş gençliğinin emrinde olmalıdır.”[37]

Başka bir tabirle; gençlik harp ve inkılâbı yapsın amma muvaffak oldu mu dizginleri “iş gençliğine” bıraksın, “iş gençliği” ne kelime? İşçi gençliği mi? İşveren gençlik mi? Fakat iman cücesi bu zatın idareden bahsettiğine göre “iş verenler” kastedilse gerek.

“Bir memleket genci olmanın en büyük şartı yaş değil içinde memleket aşkı parlayan baştır. 18 yaşında bulunmak ve 88 yaşında genç kalmak için

bu toprağı çıldırasıya sevmek yetişir."[38]

Anladınız ya! Genç olmak için genç olmağa da hacet yok. Bu hesaba göre "yetimi Safa" da gençtir. Bahusus "iş gençliği'ndendir. Ve artık bu türlü düşünceler "hürriyetçi" Peyami'yi istihaleye uğratmıştır. "Kayserling"ten dem vurup nihayet:

"Bugünkü Türk gençliği yabancı sistemlere karşı ve nazariyelere karşı ya alâkasız, yahut körükörüne hayran olup kalmazsa şahsiyetinin yepyeni cevherlerle dolu hazinesinden beynelmilel kıymette bir ruh fışkıracağını görecektir... İlh..."[39] diyor.

Ve üstadı muhterem tahsil gençliğine verdiği bu vahi kılıklı nasihatle kalmayarak işdaşlarına dönüyor, onları da kütüphane fareliğine çağırıyor.[40]

Eskileri bir kenara şu yakın tarihte; gençlik mevzuu üzerinde yazılıp çizilenleri gözden geçirdik. Bu suretle onlan, mevzuumuzun şu veya bu tarafını tesbit ettikleri, dolayısı ile bir tasnife tabi tutmanın değil, hattâ mevzua ciddiyetle alâkalarının bile tesbitine imkân olmadığı farkedilmiş olacaktır.

Yazılarda ne melodik bir çerçeve ile memleket gençliğinin kemmiyeti mevzubahis edilmiş, ne içinde bulunduğu hayat şartları ile sosyal bünye ve gençliğin ne yapıp ettiği gözden geçirilmiştir.

Lâklâkiyat çerçevesinde olan bu yazıların topunun birinci karakteristiği; gençliğe bol keseden izafe edilmiş bir takım vasıfları sıralamalardır.

Bir memleket meselesini, böyle ağızdan kapma lâflarla alış ve halleder görünüş her şeyden evvel cehalete ve demagojiye has bir haldir. Yazıların ikinci karakteristiği bir gençlik teşkilâtı yapılması isteğini taşımalarıdır. Bu istek kiminde sadece tekrarlanmış, kiminde kopyacı bir ağızla teşkilâtın şekli bile mevzubahis edilmiştir.

Fakat bu teşkilâtın şekli bütün orijinalite iddialarına rağmen İtalyan ve Almanların düzme[41] faşist teşkilâtlarının kötü bir kopyasından ibarettir. Zaten bizde bu tip yazılar; Avrupa'da yer yer faşist irticanın baş gösterdiği bir sırada görünmeğe başlamıştır. Binaenaleyh bu tarzda fikir sahiplerine bilir veya bilmez birer faşist ajanı damgasını vurmak yerinde olur.

Netice itibariyle; memleket meselelerinin gençliğin kafasında bütün hakikat ve heyecanı ile düşünülmesi lâzım geldiği şu sıralarda, yukarıdaki tarz ve karakterde neşriyatın topunu birden yersiz buluyoruz.

Il-Gençliğin kemiyeti ve içinde bulunduğu şerait

Gençlik deyince; fizyolojik bakımdan muayyen yaş hadleri gösteren, çocuklukla kâhillik arasında -buluğdan sonra- bir devre kastedilir. Bu devre fizyolojik doğrudan doğruya yardımlardan kurtulma çağı olduğu kadar, neşvünema bütün hızı ile devam ettiği için; tabiat ve cemiyetle daha vazıi olarak muhitle fazla bir münasibat ve harekiyeti icap ettirir. Munasibetin fazlalaşması neticesi kafa, tabiat ve cemiyet şartları üzerinde düşünmeğe başlar.

Binaenaleyh, kafanın bu hususla bir şeye inanmak için çırpındığı devre ancak gençlik çağıdır. Fakat bütün o sosyal şartlar kapitalist bîr sosyete içinde yekpare veya her ferd için aynı kıratta devam edip gitmez. Ekonomik-sosyal şeraitin yer yer tehalüfu, sınıfı zıddiyetler, zümrevi temayüller, ferden ferda münasibetler gencin şahsiyetini şu veya bu şekilde tecelli ettirmek şöyle dursun onun fizyolojik inkişafını durdurabilir veya onu bir deli yapabilir, ilah...

Oysaki bu neticeler yalnız gençlerin üzerinde değil, nisbi olarak cemiyetin bütün ferdleri için mevzu bahistir. Velhasıl ferdî bakımdan “genç” fizyolojik ve psikolojik bir mevzu halinde de ele alınabilir. Fakat “gençlik” deyince mesele tamamı ile sosyalleşir ve köküne dek bir memleket meselesi olur.

Bunları düşünerek, fizyolojik ve ruhî fazla harekete müsaitliğini hatırdan çıkarmamak şartı ile, yapmak istediğimiz iş; adeta memleket şartlarından ayrı gibi tasavvur edile gelmiş gençliği yerli yerince tetkik ve sosyal realite ile münasebetini tesbittir.

Bunun için her şeyden evvel melodik bir şekilde, istatistiklere müracaat ettik; memleket hakkında doğruluğu tahakkuk etmiş müşahede ve tetkikleri yan yana getirdik ve vakıalan sıraladık.

* * *

927 istatistiklerinin yaşa göre tasniflerinde bizi alakadar eden yaşlar için aykırı düşen bir tasnif esası kullanmıştır. İstatistiklerde 13-19 ve 20-45 yaşları arasında bulunanlar ve ilah... hesaplanmıştır.

Halbuki her tarafta kabul edildiği gibi bizimde genç diye kabul ettiğimiz yaşlar 17-26 arasıdır. Bu itibarla yapacağımız hesaplar bizi ister istemez takribi rakamları üzerinde konuşmağa icbar etmektedir.

İstatistiklere göre Türkiye'de 20-45 yaşları arasında 4,900 bin küsur kişi vardır; demek ki 20-26 yaş arasına bu adedin 4'te birinden az olarak takriben 1,200 bin genç düşer. Diğer taraftan 13-19 yaşlar arasında 2 milyon küsur kişi olduğuna göre 17-19'lular hiç olmazsa 700 bindir. Hesabımızı toparlayınca Türkiye'de 927 nüfus tahririne göre 2 milyon kadar, 17-26 yaşları arasında genç olması lâzım gelmektedir. Bu adet memleket nüfusunun 7'de biridir ve yarı yarıya kız ve erkektir.

Dağılışa gelince; şüphesiz umumî nisbete tabi olarak, İstanbul, İzmir, Bursa, Karadeniz sahilleri yani sanayi merkezleri başta gelmekte ve şark vilayetleri en az nüfusa ve kesafete malik bulunmaktadır. Bu arada, ziraat ve sanayi merkezleri ile İç Anadolu ve şark vilâyetleri arasındaki temevvücü ve seyyar aşiretleri hesaba katmalıdır.

Gene 927 istatistikleri 13 milyon nüfusun ancak 2,5 milyonun şehirli olduğunu göstermektedir; kalan 11 milyon, yani nüfusun %78'i köylüdür. Şu nisbete göre gençliğin 4'te 3'ünün köylü olması icabeder. Bizde gençliğin en aşağı 1,5 milyonunun köylü olduğunu kabul ediyoruz. Fakat nüfusun %78'ini teşkil eden köylü bu uçsuz bucaksız memlekette ne yapar? Asıl mesele budur,

"Şark ve cenubu şarkî vilâyetlerinde umumiyet itibari ile toprak ve köylünün istihsal vasıtaları aşiret reislerinin, beylerin ve ağaların mülkiyeti

altındadır."[42] Orta ve garbi Anadolu'da ise derebeylik bağları çözülmekle beraber;

"Toprak sahibi, toprağı kâfi gelmeyen yahut toprağı olmayan köylüye işletmek için arazi İie tohum alat ziraiye yahut sadece arazi verir; nakit olarak muayyen bir miktar para ikrar eder."[43]

Ve zavallı müstahsil bu sefer de başka türlü köle olur. Diğer taraftan *Adana*, *Mersin*, *Ege*, *İstanbul* ve *Ankara* gibi yerlerde kapitalist işletme halinde çiftliklere rast gelinmektedir.

Çalışma şekli böyledir. Toprağın tevezzüüne gelince;

"Toprağın, ne nisbette muhtelif zürra tabakaları arasında tevezzü ettiği hakkında İstatistik malûmatı olarak elimizde 1325 (909) senesine ait bazt rakamlar vardır[44]. Bunlara nazaran yalnız Anadolu'nun (Erzurum yaylası ile Cezirei ulya ve İstanbul, Edirne mıntıkası hariç) çiftçilikle meşgul ailelerin miktarı 900 bini tecavüz ediyordu. Bunlar arasında toprak şu suretle tevezzü ederdi:

1 Hektardan (10 dönümden) noksan
toprağa malik olan aileler (fakir köylüler) % 28

1 Hektardan fazla 4,5 hektardan
(50 dönümden) noksan toprağa malik
olan aileler (orta halli köylüler) % 49

50 dönümden fazla toprağa
malik aileler (ağalar) % 23[45]

Bu eski tesbit Türk köylüsüniin toprağı istediği gibi işleyememekle beraber, topraksızlıktan da muzdarip olduğunu gösterir. Filvaki 927 ziraî istatistikleri bu husustaki fikri tazeler, istatistik Türkiye'de 1.700 bin küsur çiftçi ailesi sayar; halbuki ziraî aletlerin topu 1,500 bini geçememektedir. En basit bir ziraî işletmede asgari 5 alet kullanıldığını hesaba katarsak, aşağı yukarı bu aletlerin 300 bin elde veya ailede toplandığı neticesi çıkar.

Mamafih aletleri münavebe ile kullanma şekline de sık sık tesadüf edilmektedir. Şunu da ilâve etmeli ki, Türk köylüsünün hariç pazarla münasebeti hemen sadece Ege, Karadeniz sahilleri, Adana'ya inhisar etmektedir; diğer yerler mahalli hatta zati ihtiyaçlara göre çalışır.

Tabiatı ile böyle bir ekonomik temel olunca, 41 bine yakın köyün "37 bininde ne mektep, ne posta, ne dükkan"[46] bulunur.

İşte; bütün bunlardan dolayıdır ki, atıl köşelerde kalmış köylerimize teşkilâtlı gençliğin hayali bile giremez. Diğer taraftan askerlik için şehirlere gelen köylü gençleri ordunun kendine mahsus disiplini, sistematik çalışması içindedir. Gençlik teşkilâtının bu sahada rolü askeri kaidelere göre imkânsızdır.

Askerlikten evvel veya sonra, şehirlere gelip giden köylü gençlerine gelince; bunlar çırak, müstahdem ve bilhassa amele saflarında gözükmektedir.

Amele sınıfı ise *Hikmet Kıvılcımlıları* ispat ettiği gibi Türkiye nüfusunun en aşağı 16'da 1'i ile 14'te 1'i arasını teşkil eder.[47]

Demek nüfusun 900 bine yakım köy-şehır amelelerinden ibarettir. Bunların büyük bir kısmı devri ve ziraat sahalarına has amele olmakla beraber; 300-400 bine yakın kısım da endüstri şubeleri, nakliye vasıtaları amelelerini teşkil eder. Bu amelenin hemen 3'te 2'si İstanbul, İzmir, Zonguldak'ta toplanmıştır.

Yevmiyelere gelince kömür, tütün, deri işlerinde 50-100 kuruş olmakla beraber çalışma saatleri büsbütün karakteristiktir. Bu hususta *Ahmet Naim* der ki:

" Filhakika Zonguldak amele kanununun neşrinden sonra, 8 saat çalışan ameleye kanunu tahdit ettiği 8 saatten başka mesaisi için çift ücret verilmesi meselesi bir mecburiyet haline gelince; alâkadarlar kanunun tarifine uygun defterler vücuda getirmişler, aynı zamanda amele ücretlerini indirerek kanunun neşrinden evvel 12 saatlik kazancı 60 kuruşu bulan bir amelenin mesaisi deftere 8 saatten sonrası için çift ücret verilmiş gösterildiği halde 60 kuruşu bir santim bile geçmemiştir."[48]

Bizim İstanbul’da tütün ve dericiler arasında yaptığımız araştırma aynı neticeleri vermiştir Bundan başka amele meselâ kazanç vergisi için patronca kesilen para mukabilinde makbuz alamamaktadır...ilh...[49]

Yevmiyeler bu miktarda olunca yerli amele kanlı çocuklu çalışmağa mecbur kaldığı gibi, köye para göndermek mecburiyetinde olan diğer ameleler de müşkül vaziyette bekâr odalarına sığınmaktadır.[50] Amele en gayri sıhhî ve kötü. ucuz semtlerde oturuyor. Bu semtler ekseriya fabrikaların bulunduğu yerden uzak kalmaktadır, ilh,. ilh...

Hiç şüphe yok ki endüstri birçok bakımlardan amelenin gencini tercih eder yukarıdaki vaziyette bir çalışma ve yaşama şeraiti içinde bulunan amelenin en aşağı üçte biri yani 75 -100 bini genç olarak ele alınabilir.

Sabahtan akşama kadar çalışan bu gençler hangi saatlerini bir eğitim teşkilâtına verebileceklerdir? Bu saatlerden neler istifade edilebilecek ne istifadeler temin edeceklerdir? Biz bugünkü şaraiti düşünüyor ve eğitim teşkilâtı işini bu sahada da imkânsız görüyoruz.

Meslekî ayrılışlar ziraat ve askerlik müstesna -daha evvel ayrıca tetkik ettiğimiz işçiler de dahil olduğu halde- hemen sadece şehirler için mevzuu bahistir.

Meslekler	Erkek	Kadın	Yekûn
Memur	63104	1330	64434
Ticaret	248512	8453	257355
Serbest meslek	55247	7516	62763
Hâkim	9864	135	9999
Ordu	162227	8	162235
Posta telgraf	14576	242	14818
Muhtelif	705535	16447	122281
	648874	349 11	684875

Devlet memurluğuna girmek için şartlardan biri askerliği bitirmek olduğuna göre, yani 22 yaşından büyük olmak icabettiğine ve 60 yaşına kadar memur bulunduğuna göre posta telgrafla beraber 77 bin küsura varan memurların içinde gençlerin onda birden fazla olmaması icabetmektedir. Buna, genç memur fazla tercih edildiğini hesaba katılarak, onda iki nisbeti

ele alınabilir. Yani 10-14 bin kişi. Serbest meslek (doktorluk, mühendislik), hâkimlik 16-20 senelik bir tahsil ve staj istediği için bunların arasında gençler hemen hemen hiç yok gibidir.

Demek kala kala elde ticaret erbabı kalmaktadır. Şehirlilere has olan bu kemiyetin hiç olmazsa yarı yarıya patron-çırak ve müstahdem olması icabeder. Bilhassa çırak ve müstahdemlerin ferah ferah üçte ikisinin genç olduğu kabul edilebilir. Yani 30-45 bin kadar. Netice itibarı ile görürüz ki gençler şehirde bilhassa işçi ve çırak müstahdem saflarında toplanmaktadırlar. Askerliğin zaten gençlerin toplandığı bir meslek olduğu ve ayrı bir teşkilât bakımından şu veya bu şekilde mütalaa edilemeyeceği için geçiyoruz.

Rakamları derler toplarsak; 4,300,000 çiftçi -çok muhtemeldir ki bunlar arasında ziraat işletmelerindeki ameleler de sayılmaktadır-ve 300 - 400 bin sınaî işlerde çalışan amele, 650 bin diğer meslek erbabı ile beraber Türkiye'de takribi olarak 5,5 milyonluk bir kısmın mesleki tesbıt edilmiştir. 8 milyon küsur mesleksizdir. Bu rakamdan 1-14 yaşındakilerin takribi yekûnu 4 milyon küsuru ve 60 yaşından sonrakileri gösteren 700 bini çıkarırsak, bugün Türkiye'de iş görebilecek vaziyette. Fakat ne yapıp ettiği belli olmayan 3 milyondan fazla kişinin mevcut olduğu meydana çıkmaktadır. Fakat hiç şüphe yok ki, bunun ekseriyetini "ev hanımları" teşkil etmektedir. Mesleksizler arasında gösterilen mektepli gençliğe gelince; Maarif istatistiklerinde görülen rakamlara göre 17-26 yaşları arasında olmaları lâzım gelen lise, meslek, muallim ve üniversite talebelerinin topyekûnu 20-25 bindir. Bu adedin 4500'ünü kızlar teşkil ettiği gibi 10-12 bini lise ve muallim mekteplerine devam etmektedir. 923-933 arası liseli gençlerin 3 misli artmasına rağmen, darülfünunun ve yüksek mekteplerde talebe 2 misli artmıştır. Yani lise tahsilinden sonra gençler aynı tempoda üniversiteye devam edememektedir. Diğer taraftan asıl bize lâzım meslek mekteplerinde talebe adedi, 930-931 seneleri müstesna, düşmektedir. Bu üzerinde durulacak bir noktadır.

Meslek	Adet
Genç amele	100000
Genç çırak ve müstahdem	45000
Genç memur ilh...	70000
Genç asker	750000
Talebe	25000
	320000

Köylü gençliğin hepsini çiftçi farzetsek bile genç meslek sahipleri 1,800 bine varmaktadır. Bundan 150-200 bine yakın bir kısmının mesleksiz olması lâzım geldiği neticesi çıkar. Mesleksiz demek mirasyedi ve aylak nihayet lümpen-proleter demektir. Biz bu rakamın içinden mühim bir kısmını aylak kabul etmekle beraber lümpen-proleier kısmım da az görmemekteyiz.

İstatistik yıllıklarına göre 927-931 seneleri arasında cürümlerin miktarı şöyle bir seyir takip eder:

Sene	Cürüm
927	57011
928	62928
929	54476
930	49972
931	72820

Cürümlerin hemen hemen dörtte biri İstanbul Ankara, İzmir, Konya şehirlerinde oluyor. Bu cürümler dolayısı ile maznun vaziyetinde olup. yakalananlar ve kaçanlar ise topyekûn şöyle:

Sene	Maznun
927	86584
928	95104
929	77327
930	70982
931	99567

Kısacası, her sene hapishanelere giren mahkûm, mevkuf adedi 90-100 binden aşağı düşmemektedir. Biz bu rakamın üçte birini genç olarak tahmin ediyoruz; yani 30-40 binini. Bunların 6-7 binini kadınlar teşkil ediyor.

Cürümlerin nevine gelince; Umumî yıllıklarda buna dair malûmat yoktur. Fakat İstanbul yıllığında -İstanbul'a ait- bazı rakamlar bir fikir verebilir. İstanbul'da sirkat vakaları cürümlerin üçte birini teşkil etmektedir.

Herhalde bugünkü miktarlara vasıl olduktan sonra beş on artsın veya eksilsin lümpen proleter kısım ve gençlik, üzerinde, düşünülecek bir mevzudur Bu arada, hapishanelerin artık birer şifâ müessesesi haline gelmesini istemek, bilmem icap etmez mi? İlâve edelim ki bu müesseseler; İstanbul Belediyesinin "Çocukları Kurtarma Yurdu" gibi, memleketin yaralan ile şu veya bu ebadda alâkalı olanları aldatan kılıkta olmamalıdır.

Nihayet hemen sadece şehirlerde oturan ekalliyetlerin topyekûnu 350 bin küsurdur. Bunların da 40-50 bini genç diye sayılabilir. Bunlar bilhassa çırak ve müstahdemleri teşkil etmektedir.

* * *

Bütün bunlar gösteriyor ki, kilometre murabbaına vasatı 18 kişi düşen ve azamı kesafeti 200 geçmeyen bir memlekette her şeyden evvel nüfus azlığı var demektir. Türk gençliğini 2 milyon farzedersek, bunun dörtte üçünü köylü gençleri teşkil etmektedir. 200 bine yakın diğer büyük bir kısmı şehirli olup; işçi, çırak ve müstahdemdir. Hiç olmazsa gençliğin 150-100 bine yakın kısmının ne yapıp ettiğini bilmiyoruz. Gençliğin ancak yüzde biri okuyabiliyor. Gençliğin yarısından fazlasını tutan genç kızlar ise; köyde erkeğin yarısı kadar, fabrikada üçte bir, memur ve ticarette takriben elli dörtte biri kadar, mektep hayatında ise on ikide bir kadar bir nisbet dahilinde kendini göstermektedir Bu son rakamlar kadın meselesinin henüz hallolunmadığına da işaret etmektedir.

Netice itibarı ile gençlik deyince -diğer milletlerde de olduğu gibi- aynı şartlar içinde aynı seviyede birbirine irca edilir fertler mecmuu hatıra gelmemelidir. Meseleyi bu tarzda alış bizi adeta muayyen ve bir tek

enınuzece [örnek] göre fikir yürütmeğe, teşkilât yapmağa götürür ve tabiatı İle yapılan, edilen işlerde demagojiden başka bir şey olmaz.[51]

III - Gençliğin muhtelif teşekküllerde ki rolü

Kemiyetini tesbıt ettiğimiz ve içinde bulunduğu ekonomik-sosyal şartları işaret edecek bazı malûmatı sıralayabildiğimiz Türk gençliği; geçim saatlerinden gayrı muhitine, kendi yaşındakiler arasına ve gayesini uygun bulduğu teşekküllere ne derece iştirak edebiliyor ve neler yapıyor ? Bu fasılda da kısaca bunları göstermeğe çalışacağız.

* * *

Ekseriyeti teşkil eden köylü gençliği, şeraitin sebep olduğu açıkça bir atıllık ve sosyal dava bakımından, kitle halinde, sükûtîlik karakterini taşımaktadır. Diğer taraftan işçi gençliğinin de, yukarıdaki manada faaliyet azlığında, ekonomik şeraite (günde 10-12 saat çalışma, 50-100 kuruş yevmiye, kötü vesaite ilh,.) bilhassa meslek bakımından, hukukî engellerin de inzimam ettiği görülmektedir. Herhalde işçi gençliğin hususî teşekküllerle alakası olsa bile pek azdır. Böylece ki bizim elimizdeki imkânlara göre tetkik edebileceğimiz, ancak geriye kalan “fırkayı mümtaze” kılıklı şehir münevver gençliğidir. Bunların, faaliyetlerine iştirak eder göründüğü teşekkülleri ise üç grupta toplayabiliriz”[52].

A — Spor kulüpleri,

B — Halkevleri,

C — Alelumum diğer teşekküller

Şimdi bu guruplara alâkayı ayrı ayrı ve sıra ile hesaplayalım :

A — Spor kulüplerinde gençlik

936’da Türkiye’de federe spor kulüplerinin[53] adedi 237’yi bulur. Fakat hakikatte bu kulüplerin “%2’si bile başka memleketlerde görülen spor

kulüpleri mahiyetinde değildir. Bizim kulüplerimiz parti binalarının veya mahalle kahvelerinin birer odasına sıkışmış; beş on bayrak, birkaç kupa ve şilt teşhir eden birer meşherdir.”[54]

İşte bu türlü ve tabiî şehirlere has olan kulüplerin mukayyet azası 23 bin kadardır. Bu adedin, en geniş bir hesapla, 5’te 4”ünün genç olduğunu kabul edelim. Demek takriben 19-20 bin genç sporcumuz var gibidir. Halbuki bunların her birinin, bir kulübe kayıtlı diye spor bakımından faal olması lâzım gelmez. Bizde kulübe ekseri eğlence, sempati, menfaat ilh.. vesilesiyle intisap edilir. Gene çok ferah düşünerek, bunun yansı faal aza diyelim. O halde atlet, futbolcu, güreşçi hepsi dahil olmak üzere Türkiye’de 10000 genç spor kulüplerinden istifadeleniyor. Muhakkak ki bu rakamın onda dokuzunu futbolla uğraşanlar teşkil etmektedir. Sami Cemal pek bedbinane “teşkilâta mukayyet gençlerin miktannın 5000 rakamına müşkülatla vasıl olabileceği kolaylıkla tahmin edilebilir“[55] fikrindedir.

Diğer taraftan şu sporcu adedinin bu koca memleket mikyasında yayıldığı düşünülsün ve sonra spor işleri ile uğraşan kimselerin daimî nakaratını hatırlayalım; bina yok, saha yok, spor levazımı yok, organizasyon kolaylığı yok, ilh ilh.. O zaman şu sözlere hak vermez de ne yaparsınız:

“Bu kadar yoksulluk ve vesaitsizlik içinde bulunan halkımızdan ve gençliğimizden nasıl bir spor hareketi bekleyebiliriz. Bu vaziyet karşısında güreş müstesna futbol da, atletizmde ve diğer spor şubelerinde mütevali [aralıksız, biteviye] mağlubiyetlerle tecelli eden spor karşılaşmalarındaki bütün acıları gençliğe yükletmek imkânı yoktur. Çünkü halkı ve gençliği büyük mikyasta bu karşılaşmalara hazırlamak vasıtalanndan mahrum bulunuyoruz. Ve bu mahrumiyetler neticesinde bize çok acı gelen hakikatlerle karşılaşıyoruz.”[56]

Filhakika meselemiz daha öyle mevziî ve kanşık karakterler taşımaktadır ki; halk ve gençlik neden spora alâka göstermiyor? Spor vasıtalarından neden mahrum bulunuyoruz? Ve bu ekonomik-sosyal şerait içinde ne dereceye kadar bir spor hareketi mevzuu bahistir? sualleri sosyal

bakımından bilnazariye bile ortaya sürülmemiş ve halledilmemiştir.[57] Halbuki 936 Nisanının 13-18’inci günleri arasında Ankarada toplanan sekizinci spor kongresi, vasıtalarından mahrumiyeti ve alâkasızlığı hemen sadece teşkilâtsızlıktan doğduğuna hükmedi vermiş ve hele Türkiye de spor çerçevesini, evvel allah bütün memleket mikyasında almakta mahzur görmemiştir, iş bu tarzda devam ederken kongre spor kulüplerinin topunu “Türk spor kurumu” çerçevesi içinde birbirine ve sonra “Halk Partisine” bağlamağa karar vermiştir.[58]

Türkiyemizde spor çalışmaları böylece teşkilât bakımından mühim değişiklerle karşılaşırken, elimizde rakamlar gösteriyor ki, bütün şehir gençliğinin ancak ellide biri ve bütün Türk gençliğinin iki yüzde biri, az çok organize bir şekilde sporla meşgul olabilmektedir.

Hele erkek kız nisbeti bilhassa bu sahada yürekler acısıdır.

“Bizde Cumhuriyetin İlânına kadar belli başlı aile kızları tenis oynuyor, ara sıra ata biniyor, tek tük bayanlar da fevkalâde olarak eskrim yapıyordu. Bu son on sene zarfında eskisine nisbetle ata binen, tenis oynayan, yüzen, kürek çeken, hattâ atletik sporlar yapan bayanların adedi biraz arttı, amma Avrupa’ya, Amerika’ya nisbet edilirse bu gene hiç denecek kadar azdır.”[59]

Bir rakam söylemek icap ederse, kız-erkek, nisbeti yüzde biri bile bulmaz.

B — Halkevlerinde gençlik

911 şartları içinde teşekkül eden Türk ocakları[60] yerini 932’de Halkevlerine verdi. Ve bunda “Cumhuriyet Halk Fırkasının takip ettiği gaye milleti şuurlu, birbirini anlayan, birbirini seven, ideale bağlı bir halk kitlesi halinde teşkilâtlandırmaktadır.”[61]

Bu gayeyle açılan Halkevleri, ilk sene 55 iken, 934’te 80 ve nihayet 935’le 103 tane olmuştur. Aza adedi ise; 933’te 34 bin iken, 935’le 55 bine yaklaşmıştır. Fakat değişen bu rakamlarda kadın-erkek nisbeti daima sabit kalmıştır, yani on ikide birdir.

Azaların, memur, doktor, avukat, muallim, tüccar bulunması, gençliğin olsa olsa sair meslek erbabı diye gösterilen adede ithal edilerek gösterildiği zannını vermektedir. Biz de böylece düşünerek Halkevlerine aza gençliğin 10-15 bini geçmeyeceğini tahmin ediyoruz.

Fakat Halkevine azalık, muayyen vazifeler icap ettirmemektedir. İki resim verip deftere kaydolmaktan başka bir formalite ihtiyaç göstermeyen ve mukabil olarak, azalarına hususî avantajlar temin etmeyen halkevleri ile azalan arasında sıkı bir bağ ve alâkayı tesbit etmek elbette ki zordur.

Sırası gelmişken; halkevlerinde verilen temsil, konser, konferanslara iştirak edenlerin yanı halkevlerine dolayısı ile alâka duyanların, adedi üzerinde de konuşalım:

934'te Halkevlerinde, yukandaki bahsettiğimiz, hareketlere iştirak edenlerin topyekûnu 478 bin küsur içindedir. 934'te bu alaka 798 bine, 935'te ise sinemada da işe karışınca 1 milyona çıkmaktadır. Yalnız bu adetler bir gelip bir daha gelmeyenleri gösterdiği gibi, aynı zamanda Halkevlerinin daimî müdavimlerini, vazifeten isbatı vücud edenleri kimbilir kaç kere, havidir ve bu suretle şiştikçe şişmiştir. Hiçbir istatistikî mahiyeti olmayan-böyle bir adedi, her halkevine düşen vasatı temsil, konser, konferans, toplantı adedine göre. yani 30 defa küçültmek bize alâkaların en asgari adedini verecektir. Bu adet 30-35 bindir. O halde alâkalıların adedi 35 binle bir milyon arasındadır. Biz bu dört türlü toplantının her birinde isbatı vücud eden aynı şahısları düşünerek; bu alâkalılar adedinin nihayet 50 binden fazlaya çıkacağını tahmin edemiyoruz. Bu halde, vasatî olarak, her halkevinin bir senede bulunduğu yerde 400-500 kişiyi muhtelif vesilelerle bir araya topladığı neticesi çıkıyor. Böyle hareketlere, yarı yarıya, gençlerin iştirak ettiği kabul edilebilir.

Hele Halkevlerinde, muhtelif çalışma kollarına doğrudan doğruya, alâka pek az kişiye inhisar etmektedir. Denilebilir ki, bu kollardan yalnız temsil kolları gençleri bir faaliyet gösterebilmektedir. Diğer kollar, hattâ spor kollarında bile gençlerin isimleri geçtiğini rol ve faaliyetleri olduğunu ne görüyoruz, ne de işitiyoruz.

C — Diğer teşekküllerde gençlik

Diğer teşekküller[62] namı altında toplandığımız; “Yeşilay”, muhtelif lise mezunlarının birlikleri, karagözcüler, şişmanlar ilh.. ilh,. gibi cemiyetlerin hakikî bir bilançosunu vermek kabil olmamıştır. Bu hususta yıllıklarda malûmat yoktur. Mamafih gerek memleketin sosyal şaraiti, gerek gazeteler ve bazı müşahede ve tetkikler gösteriyor kı, böyle teşekküller, gayet dar bir çerçeve içinde çalışmağa mahkûm kalmaktadır. Bunların en kabadayısı olan “Yeşil hilâl” bütün himmet ve gayretlere rağmen, aza adedini 1000-1500’deıı fazlaya çıkaramamıştır. Netice itibarı ile bu türlü teşekküllerin topunun nihayet 50-60 bin kişi alakalandırdığını kabul edebiliriz. Başkaca “esnaf cemiyetleri” ve bunlara bağlanmış amele cemiyetleri de bugün karışık bir çerçeve içinde bulunmaktadır. “Millî Türk Talebe Birliği” ise yaptığı ve etliği işler ve hitap ettiği kimseler dolayısı ile bu toptan hesabın içine girecek vaziyette değildir.

Bizde ilk talebe cemiyetleri Cenevre, Lozan ilh.. da yani ecnebi memleketlerdeki Türk talebeler arasında kurulmuştur. Millî bir talebe birliği yapmak teşebbüsleri de bu cemiyetler kadar eskidir.[63] Harp esnasında yeniden teşebbüsler görülür.

923’ten sonra ise Fakülte birlikleri ve Mekâtibi âliye birliklerinde birleşme temayülü artık bir istikamet kazanır. Nihayet Maarif Vekili Vasıf zamanında İstek tahakkuk eder ve “Birlik” meydana gelir. Hatta bir miktar tahsisat ve bina temini için vaat alınır. 927’de “Türk Talebe Birliği” diye bir mecmua çıkarılmağa teşebbüs edilir, ilh. Kronolojik malumat bir kenara, birlik meydana gelmesi ile beraber hemen dahilî ihtilâflar da başlanmıştır. Denilebilir ki birliğin bütün tarihi hep intihap meselesi, heyeti idarenin salâhiyeti meseleleri üzerinde dönüp durur. Her kongrede mevzuu bahsedilen, değişen, nizamnamenin en hırpalandığı maddeleri, ekseriya bu meselelere temas eden maddeler olmuştur. Bu kavgaların sebebi şüphesiz intihapların doğru dürüst yapılamamış ve heyeti idarelerin, hesapsız gayri temsili hareketleridir. Hattâ bu yüzden zaman zaman birlik mefsuh denilecek vaziyetlere kadar -meselâ 928-931 arası- düşmüştür Bununla

beraber 931-935 arası artık birlik harice karşı fazla harekiyete müsait bir mahiyet kazanmağa başlamıştı. Birliğin organı olarak çıkan “Birlik” gazetesinin ilk sayısında Kadro” mecmuasına verilen cevap oldukça manidardır.

“Bizi anlamıyorsunuz, anlamayacaksınız. Çünkü siz bir kadronun içindesiniz ve bizi onun aralıklarından seyrediyorsunuz. Biz hayatın içindeyiz. Bizi anlayabilmek için içimizde olmanız lâzım... değilsiniz. Gençliğin teşkilatlandırılması bahsine gelince, size haber vereyim ki gençlik başı boş bir sürü değildir. O yalnız kendi gücüyle kendi yaratıcılığı ile teşkilâtını kurmuştur. Bu satırları okuduğumuz yapraklarda bu kuruluşun eseridir.”[64]

Yazının sahibi Türk gençliğini değil, Darülfünun gençliğini de değil, ancak onun 200-300’lük bir kısmını[65] kastetmesi lâzım geldiği halde, işini suiistimal ediyorsa da bu müdafaada başka bakımdan bir nebze hakikat de gizli İdi. Yerli mallar, yataklı vagon meselelerinde Birlik bir takım hareketler yapabilmiş; sonra gazetelerinde yanlış şoven bir tarzda olsun bayrak, Çanakkale âbidesi, farmasonluk vesaire gibi meseleleri ileri sürmeğe başlamıştı. Nihayet daha sonra faydalı veya faydasız memleket gezintileri de yaptılar. Fakat Birlik zaten sonu gelmez bu harekiyeti. taktikman şişirmeğe kalktı. “Adsız”ın ismi işlere açıktan açığa karışmağa başladı. Böylece birliğin istikameti büsbütün karıştı ve karşılaştığı güçlüklerde fazlalaştı. Nihayet gazete kapandı. Çocuklar bir müddet mahkemelere düştüler. İşin artık böyle bir veçhe arzelmesi bile. Birlikçileri, hesaplı iş görmeğe sevkedemedı Eski neşriyat kolu şefi, yeni Birlik reisi Rüknedin, megaloman ağzı ile, işi gene bir mantık oyununa irca etmeğe kalktı:

“Madem ki dinç bir topluluk, mademki devrim karakterine uygun bir kaynayış var o halde kuşkusuzca yapabilir ve haykırabiliriz ki duyan, yürüyen”[66] bir gençlik var, diye örmeğe başladı. O böyle diye dururken Birlik parasızlık ve imkânsızlıklar içinde, harekiyet namına. Üniversite koridorlarında intihap gürültüsünden başka bir şey yapamıyordu.

Mamafih işten saymak lazımsa; bu arada Namık Kemal meselesi tekrar canlandırılmıştır. Bu vesile ile broşürler neşredilmiş, toplantılar temin olunmuştur. Diğer taraftan, hiç şüphesiz Birliğin müşkül vaziyetlere düşmesinde bilvasıta âmil olan meşhur ve mahut Adsız"ın, gene bu meselelere çıkardığı bir broşürle müdahale ettiğini, birlikçilere ders verdiğini ve sağa sola çattığını görürüz.

Nihayet idare heyeti değişir: Hüseyin reis olur; fakat çığırından çıkan işi toparlayamaz. Birkaç nutuk ve merasimle geçen pek az bir zaman sonra. 936 senesinin 21 Teşrinisanisinde yapılmağa niyetlenilen, İstanbul Valisinin izin vermediği, İskenderun -Antakya mitingi muayyen saatte -nasıl olduğu anlaşılmayan bir şekilde- başlaması ve sona erdirilmesi bütün muallim ve talebe birlikleri ile beraber "Milli Türk Talebe Bırliği'Yıin de feshedilmesine sebep teşkil etmiştir.

Yukarıda sıraladığımız malûmata ve rakamlara göre Türkiye'de mevziîlikten kurtulmuş -Halk partisi hariç- göze batan iki teşkilât vardır. Bunlardan biri Halk Partisinin açtığı "Halkevleri" diğeri de son zamanda Halk partisine bağlanan eski "Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakadır.

Rakamlara nazaran gençliğin 80'de biri Halkevlerine, 200'de biri spor kulüplerine karşı bir alâka göstermektedir. Bilhassa Halkevlerine alâkalılar arasında senede birkaç defa tekerrür eden temsil, konser, sinema gibi muvakkat toplantılarda bulunanlar dahil olduğu düşünülmelidir.

Diğer teşekküller namı altında topladığımız teşekküller ise hemen sadece İstanbul, İzmir ve Ankara'da bulunmaktadır. Çalışmaları çeşit çeşit, birkaç kişiye münhasır, nihayet mevziîdir. "Millî Türk Talebe Birliği" ise sütbesüt İstanbulludur. Mekâtibi âliye talebesinin aza olabileceği bu cemiyetle alâkalı olanlar 200-300'ü geçmemiştir. Neticeyi bir bilânço halinde tesbit edelim:

Halkevleri (her türlü
toplantılara gelen gençler dahil) 5000

Federe spor kulüpleri 10000

Yeşil Hilâl 500

Alelumum diğer teşekküller (Birlik dahil) 5000
40500

Netice itibarı ile Türkiye’de 35-40 bin genç muhtelif teşekküllere az veya çok bir alâka gösterebilmektedir. Muhtelif teşekküllere taksim edilmiş bu alâkanın ekseriya aynı eşhasta toplandığını hesaba katarsak adedimiz daha küçülmektedir.

Velhasıl şehir gençliğinin en çok on ikide biri, bütün gençliğin elli de biri hususî bir teşekkülle alâkalı tahmin edilebilir. Bu alâkanın memleketin birkaç köşesine münhasır kaldığı, az veya çokluğu üzerinde düşünürsek, rakamların nasıl özlü bir yaramıza dokunduğu iyiden iyiye farkedilmiş olacaktır.

IV - Umumî neticeler

1- Broşürümüzün ilk kısmında daha evvel Türk gençliğine dair yazılıp durulan şeylerin birçok misâller göstererek nasıl rakam ve tetkikten uzak olduğunu gösterdik.

2- Türkiye nüfusuna ait rakamlardan anlaşılıyor ki memleketin nüfusu az ve dağınıktır. Gençler arasında köylüler ekseriyeti teşkil etmektedirler. O köylüler ki, bir yandan derebeylik münasebetleri ortasında diğer taraftan kapitalist işletmeler içinde çalışır durur. 41 bine yakın köyün 38 bininde, değil şu bu, bir posta bile yoktur. İşçi gençliğine gelince; bin bir güçlük ve yorgunluk içindedir. Ne yaşama, ne çalışma vaziyeti ne zamanı dolayısı ile bir eğitim teşkilâtının faal azası olması kabildir. Çırak ve müstahdemler hattâ memurlar da aynı vaziyettedir. Demek kala kala talebe ve işsizler kalıyor. Şeraite göre bunların da ancak erkek olanları mevzubahistir.

3- Türk gençliğinin bugünkü faaliyetine dair emareler yukarıdaki hükümleri kuvvetlendirecek mahiyettedir. Bu hareketler şehirlilerde talebe

gençliği arasındadır ve azamî formalite zorlukları ile karşılaşmaktadırlar.

Bu tamamı ile objektif mahiyette neticeler Türkiye'de söylenildiği bir çerçevede bütün memleket gençliğini içine alan, onları yetiştiren -askerlik haricinde- bir teşkilâtın mevzubahis olunamayacağını göstermekle beraber daha teknik mahzurları da saymağı faydalı göstermekteyiz.

A - Bu tarzda gençlik teşkilâtının müstakil veya diğer bir teşkilâta bağlı olarak kurulmasına evvelâ masraf noktasından imkân yoktur.

B - Bu teşkilâta girmek her gencin keyfine bırakılsa büyük bir kemiyet katiyen elde edilmez. Zorla da asker toplar gibi genç toplamasına kanunlarımıza cevaz vermez.

C - Sıhhat ve maarif için azamî gayret sarfedilirken ve edilmesi lâzımken ayrıca böyle bir teşkilâtın bir kanunla devlet müessesesi haline konması ihtimali ise hatıra bile gelemez.

KABİNELERİN TARİHÇİĞİ (OSMANLI İMPARATORLUĞUNDA VE TBMM HÜKÜMETİNDE, CUMHURİYETE KADAR)

Osmanlı İmparatorluğunda kabine usulü idaresi, 1876-1878 arasına münhasır kalan eksik bâzı tezahürlerden sonra, ancak 1908 de ikinci defa meşrutiyet ilânını müteakip Meclisi Mebusan'da programını okuyan Kâmil Paşa kabinesiyle başlar.

24 Temmuz 1324'te (1908) kurulan Kamil Paşa kabinesi (üçüncü), karışıklıklar bahanesiyle idari ve hattâ askeri kuvvetler şevkine kadar türlü baskı ve müdahaleleri devam ettirmekle beraber, mevcut siyasi cemiyet ve fırkaların faaliyeti karşısında bitaraf, matbuata nütehammil [dayanan] ve bir yandan da padişaha "medyunu şükran" görünüyordu. Bu kabine esaslı bir ıslahat ve tensikata girişemiyor; mali sahada harici istikrazlar teminine çalışıyor ve nihayet Avusturya'nın Bosna Hersek'i ilhakını, Bulgaristan'ın istiklâl ilânını ancak protestolarla karşılayabiliyordu. 31 kânunuevvel

(Aralık) 1324’te okunan programında dahili siyaset bakımından “bilhassa anasın Osmaniye arasında uhuvvet ve -hüsnü amizişi [iyi geçinme, düzen] her türlü vesait ile temin ve takviye”ye ehemmiyet veriyor ve mali bakımdan “Avrupa piyasalarının itimatlarına mazhariyeti” esas olarak alıyordu. Diğer taraftan “bir zamandan beri Babıali’nin mesleki sakimi ile ingiltere devleti gücendirilmiş olduğu” kaydediliyor, “idarei cedide ile İngiltere dostluğu tekrar iktibas olunarak... devleti müşarünileyhanın [yüksek rütbeler] eski politikasına rücu ile menafii Devleti Aliyyeyi kadîmi veçhile iltizama başladığı” belirtiliyordu. Müteakip günlerde kabinenin meclisteki ekseriyetle arası tamamen açılmış, re’sen bahriye ve harbiye nazırının değiştirilmesinden sonra dahiliye, adliye nazırları ve Şûrayi Devlet reisinin istifası ve nihayet meclisin 8 itimat, 53 müstenkif reyine karşı 198 ademi itimat reyiyle düşmüştür.

1 Şubat 1324’te (1909) kurulan Hüseyin Hilmi Paşa kabinesi (birinci) ise, programında “meclisin ademi emniyetine delâlet edecek ufak bir işaret üzerine çekileceğini” belirtiyor; bir yandan da bilhassa “umuru dahiliyede sureti muntazamada ve müsmir [verimli, faydalı] iş görülebilmesi için inzibat ve intizamın vücudu lâbüd olmakla bütün mesaîyi bu tarafa” ve “tefrikâcûyane arzu ve temayüllerle olanca kuvvetle mücadeleye” tevcihten bahsediyor; hattâ “harekâtı ınütecavizane ve taassupkâraneyi şayanı teessür bir bahane hükmüne koyanları” da unutmuyordu. Diğer taraftan “masarifi umumiyede âkılâne bir iktisat icrasını ve birtakım imtiyazat ve aidatı kadîmeden mütevellit sarfiyatın hazfını” teklif ediyor ve nihayet haricî siyaset bakımından “hükkümatı mütecavire [civarda bulunan, komşu] ve gayrı mütecavire ile muhafazai hüsnü münasebet ve şimdilik onlarla beynimizde badü İhtilâf olan mesailin sureti dostanede fasl-u tesviye edilmesini” isliyordu. Bitaraf olduğunu da ilân etmekle beraber -yalnız şeyhülislâm, hariciye, bahriye, harbiye ve evkaf nazırlarının değişmiş bulunmasına rağmen- kabine bir taraftan, Bosna Hersek’in ilhakına ait protokolü imza etmeye ve istikraz akdine çalışırken: diğer taraftan da ekseriyet fırkası (İttihat ve Terakki) müntesipleri lehine bir tensikata girişmiştir. Bu arada diğer bâzı baski tezahürlerinden başka, içtimaların

(mitinglerin) 24 saat evvelden müsaadeye tabi tutulması mevcut diğer fırkalarla beraber matbuatın tepkisini mucibolmuş, 31 Mart 1909 günü hâdisesi üzerine çekilmiştir.

1 Nisan 1325'te (1909) kurulan ve sadece adliye, harbiye, bahriye, dahiliye ve maliye nazırlarının değiştiği Tevfik Paşa kabinesi (birinci); payitahtta mevcut diğer fırkaların tasvibine rağmen, ekseriyet fırkasının (ittihat ve Terakki) memleketin diğer yerlerde mevcut geniş teşkilâtının sistematik ve mütemadi protestosuyla ve Meclisi Mebusan'da da gene ekseriyet fırkası mebuslarının uyandırdığı tereddütle karşılaşmış ve İdari bakımdan da âdeta payitaht içinde mahsur kalarak Hareket Ordusu ihzarım önleyememiştir. Kabinenin programına göre "teferruatı umur hakkında tafsilâta hal ve zaman müsait" değildi. "Esas inaksat usulü meşrutanın idame ve muhafazası azmi kati ve fiilisi" olmakla beraber "ahkâmı celilei şer-i şerife temessük"tü. Harici siyaset bakımından "İdarei meşrutanın tees-süsünden beri takibedilen mesleki müsalemetkâraneye devam" olunacaktı (5 Nisan). Meclisin Ayastefanos'a nakli, Hareket Ordusunun nesayiha rağmen İstanbul'u işgali, kumandanlığın idarei örfiye ilânı ve müteakiben padişahın değişmesiyle kabine çekilmiş (14 Nisan), yeni padişah tarafından yeni kabineyi teşkile gene Tevfik Paşa memur edilmişse de (18 Nisan 1325) dört gün sonra istifa etmiştir.

22 Nisan 1325 'te (1909) kısa bir buhrandan sonra kurulan Hüseyin Hilmi Paşa kabinesi (ikinci) tekrar meclisin itimadına müracaat etmez. Bir müddet sonra ekseriyet fırkası liderlerini dahiliye ve maliye nazırı olarak arasına alan kabine mevcut idarei örfiyeyi hattâ teşdit ve tahkim eden matbuat, cemiyetler ve içtimaat kanunlarını meclise teklif ediyordu. Bu arada mülkiyede tensikat ve askeriyede tasfiyei rütep [rütbeler] işine kati bir surette girişilmiş bulunuyordu. Hazırlanan 1325 bütçesi beş milyon lira açığı ihtiva ediyordu. Kabinenin şiddetli icraatı ve susturulan tepkileri nihayet meclise de aksetmiş ve bilhassa linç imtiyazı dolayısıyla yapılan tenkitleri müteakip kabine istifaya mecbur kalmıştır.

30 kânunuevvel 1325'te (1909) kurulan ve en mühim nezaretleri ekseriyet fırkasının işgal ettiği İbrahim Hakkı Paşa kabinesi ise mutedil

görünmeye çalışıyordu. Programında bilhassa ıslahat ve tensikat bakımından “hikmeti hükümet şiddet ve merhametin mezcini âmir olduğu” belirtiliyor ve fakat “temini ezhan ve takriri asayiş, âzam ve akdemi vecaibden” bulunduğu da kaydediliyordu. Bütçe bakımından “şanü şerefi devlet ve temini idareye hadim masraflardan kaçırıılmayacağı” ileri sürülüyor ve nihayet haricî siyasette“seleflerin mesleği muhafaza” ediliyordu. Kabine, malisörleri (Mart) Yemende Seyyit İdris (kânunuevvel 1326) isyanlarını yatıştırmakla iktifa ediyor, heyeti nâsthalar teşkili ve neticesiz siyasi ziyaretler ihzarı ile uğraşıyordu. Bu arada on milyona doğru yükselen bülçe açığı dolayısıyla Doyçe Banktan bir istikraz temin edilmesi zarureti hâsıl olmuştur. İtalya’nın Trablusgarp’a aşırı alakasını lâyıkıyla takip edemeyen kabine, İtalya’nın ansızın harp ilânı (16 Eylül 1327) dolayısıyla istifa etmiştir.

Sait Paşa kabinesi (sekizinci) 17 Eylül 1327’de (1911) kurulduğu zaman İtalya ile harbe başlanmış bulunuyordu. Vaktinden evvel toplanan mecliste okunan kabine programında “evvel be-evvel Trablusgarp meselesini menafii vataniyeye muvafık bir surette halle çalışmak lâzım geldiği” belirtildikten sonra siyaseti hariciyede “gerek halen gerek istikbalen muvaffakiyet ve ademi muvaffakiyet, siyaseti dahiliyenin tesirine tabi olduğu” işaret ediliyordu. Jandarma, ordu, donanma tensikat ve ıslahatının itmamı ve bir yandan vergiler ihdasiyle varidatın artırılması, maarifte bilhassa tahsili iptidainin tanzimi, medarisin ıslahı, nafiada ecnebi sermayedaran muavenetinin temini” üzerinde duruluyor ve bu arada “Kanunu Esasinin muhtaç olduğu tadilâttan” da bahsedilerek, nihayet, haricî siyaset bakımından “bilcümle düveli mütehabbe [dost] ve hususan hükümatı mütecavire ile münasebatı dostaneye devam edileceği” belirtiliyordu (5 teşrinievvel). Pek de iyi karşılanmayan (60 muhalife karşı 125 reyle itimat) ve bu vaİtkâr programına rağmen İtalya’ya karşı protestoyu kâfi gören, idarei örfiyeyi devam ettiren kabine, mecliste, bu sıralarda teşekkül eden yeni *ve* kuvvetli bir muhalefet fırkası (Hürriyet ve İtilâf) tarafından mütemadiyen tenkit ediliyordu. Bir aralık Hakkı Paşa kabinesinin Divanı Aliye şevki hakkında takrir de verilmiş; diğer taraftan

kabinenin, Kanunu Esasinin 30'uncu maddesini tadil teklifi meclisle obstrüksiyonlarla karşılanmış ve (17 kânunuevvelde) istifaya mecburiyet hâsıl olmuştur. Fakat 18 kânunuevvelde yeniden Sait Paşa tarafından kurulan kabine (dokuzuncu) aynı teklifte ısrar etmiş ve reddedilince 21 kânunuevvelde meclis feshedilmiştir (5 kânunusani). Müteakip aylarda idari müdahalelerle yapılan intihapla toplanan meclis (5 Nisan) kabineye tamamen müzahir bulunuyordu. Hakat bilhassa Arnavutluk'ta karışıklıklar fena bir şekil almıştı. Kabine, 3 Temmuz 1328'de harbiye ve bahriye nezaretlerinin açık kalmalarını ilen sürerek istifa etmiştir.

8 Temmuza kadar Sait Paşa'nın vekâleten riyaset ettiği kabine icraatına devam ettiği sırada Tevfik Paşa'ya müracaat edilmişse de 9 Temmuz 1328'de (1912) Ahmet Muhtar Paşa kabinesi kurulmuştur. Yeni kabine, idarei örf iyeyi lâğv (10 Temmuz.) ve af ilân etmiş, sonra tekrardan idarei örfiye ilân etmişti. Ve bu arada Arnavutlann bâzı isteklerini kabul eder görünmekle beraber bütün Rumeli'ye sirayet eden kanşıklıklar karşısında hazırlıklara girişmiştir. Ahmet Muhtar Paşa kabinesi, programında şöyle diyordu: "Müşkülâtı hâzıraya müncer olan nahoşnudinin [hoşnutsuzluk] sevaikini tetkik edersek dön sebebin vücudu tahakkuk eder: 1) Intihabatı umumiyede memurların muhalifi kanun müdahalât ve muamelâtı, 2) Ordu ile memurinin muhtelif firakı siyasiyeye duhulü, 3) Tevzi vezaif ve manusıpla nizamatı mer'iye ahkâmından inhiraf [dönme, bozulma], 4) Kanunu Esasi ahkâmı ve mukteziyatı meşrutiyet ile kabili telif olmayan (uruku tedabire tevessül", Bu itibarla "her şeyden evvel bunları ortadan kaldırmak ve bu arada daha evvel tanzim ve teklif ve muvakkaten tatbik edilen kanunların, icabatı meşnıtiyete ve Kanunu Esasi ahkâmına muvafık olmayan lâyihalann istirdadiyle mevkii tatbiktan ıskatı" lâzım geliyordu. Diğer taraftan "Trablusgarp Harbi dolayısıyla hukuk ve şerefi haysiyetimizle kabili telif olacak esasatı sulhiye bulununcaya kadar duçar olduğumuz tecavüze karşı hukukumuzun muhafazasına çalışılacağı" ve haricî siyaset bakımından "inkılâbı müteakip ittihaz ve 1325 senesi avahirine kadar kemali muvaffakiyetle takibolunan siyasetin devam edeceği" belirtiliyordu. Meclisin mukavemetiyle karşılayan kabine,

meclisin feshinden sonra (22 Temmuz) memur ve askerin siyasetle ilgilerini kesmek üzere taahhüt mektupları almış ve bu hususta kanunlar ihzarı işlerine girişmiş ve bu arada ekseriyet fırkasını dahi bu işlere müzaherete mecbur etmiştir. Diğer yandan Balkan devletlerinin bariz hazırlıklarına karşı 18 Eylülde seferberlik emrini verdiği gibi, Uşi Muahedesiyle Trablusgarp'ı ve muvakkat işgal kaydıyla Oniki Adayı İtalya'ya terk ederken: 3 teşrinievvelde Karadağ, Sırbistan ve Bulgaristan ve 5 teşrinievvelde Yunanistan'la kafi münasebet zorunda kalınmış ve hemen muharebe başlamıştır. 16 teşrinievvelde kabine çekilmiştir.

16 teşrinievvel 1328'de (1912) Kamil Paşa kabinesinin (dördüncü) kurulmasını takip eden günler zarfında Balkanlardaki Osmanlı orduları ricata mecbur oluyor ve muharebe sahası, mahsur şehirler istisna edilirse, Lüleburgazdan Çatalca önüne intikal ederek ancak orada duraklamış bulunuyordu. Bu durum karşısında Meclis-i Ali-i Askeri'yi toplamakla beraber, kabine bir yandan da düveli muazzamaya ayrı ayrı müracaat zorunda kalmış ve nihayet Bulgar kralının tavassutu ve Karadağ ve Sırbistan'ı da temsil eden Bulgar Başkumandanlığıyla bir mütareke akdi mümkün olmuştur (7 teşrinisani). Bu sıralarda, aynı zamanda, başkumandan vekili olan harbiye nazırı kabine icraatında esaslı bir rol oynuyor; matbuat, siyasi faaliyet ve fırkalara karşı baskı da artıyordu. Bir müddet sonra Balkan devletleriyle Londra Konferansı toplanmışsa da (3 kânunuevvel) ağır şartlara karşı Osmanlı murahhaslarının kati tavrı konferansı akamete uğratmıştır. İstanbul muhafızlığının "tebeddülü vükelâ" sözünü dahi menettiği müteakip günlerde düveli muazzama sefirleri de Londra Konferansı teklifini birer nota ite yeniden teyit etmişlerdir. Kabinenin kati sulh siyaseti aynı günlerde toplanan, Meclis-i Kebir-i Meşverette tasvip olunmuşsa da 10 kânunusanide Harbîye Nazın Nâzım Paşa'ntn Babıâli baskınında katli dolayısıyla kabine düşmüş ve bâzı âzası da nezaret altına alınmıştır.

Aynı gün, yani 10 kânunusani 1328'de (1913), Mahmut Şevket Paşa kabinesi kurulmuştur 21 kânunusanide Bulgarlar tarafından mütareke feshedilmiş bulunuyor ve pek az sonra Edime ve Yanya da işgal ediliyordu.

Bu ağır durum içinde, meclisin herhangi bir murakabesinden ve ekseriyet fırkasından gayrı herhangi bir fırkanın muhalefetinden azade olarak, idarei örfiye komutanlığının hudutsuz baskısıyla desteklenen kabine, birçok yeni muvakkat kanunlar çıkarıyor, bilhassa polis ve jandarma teşkilâtını yeni birtakım tedbir ve salâhiyetlerle tensik ve teçhiz ediyor ve matbuata ait ahkâmı da ağırlaştırıyordu. Bir yandan Anadolu Demiryolları Şirketinden alınan avans, diğer taraftan hazine tahvilâtı İhracı ve İanelerle harp bütçesinde muvazeneyi temine çalışıyordu. Nihayet Bulgarlarla akdedilen ikinci bir mütarekeyi (3 Nisan) müteakip Londra'da yeniden sulh müzakerelerine başlanmış ve Midye - Enez hattının batı tarafı Balkan hükümetlerine terk edilerek umumi bir musalaha akdedilmiştir (17 Mayıs 1329). Kabine 29 Mayısta Mahmut Şevket Paşa'nın katli dolayısıyla çekilmiştir.

29 Mayıs 1329 (1913) tarihinde sadaret kaymakamı tâyin edilen Sait Halim Paşa bir gün sonra asil olarak sadrazam olmuş ve 4 Haziran 1328'de (1913) kabinesini kurmuştur. Artık yalnız tek olarak mevcut bulunan iktidar fırkasının (ittihat ve Terakki) mümessillerinden teşekkül eden kabine, Edirne'nin istirdadım (10 Temmuz) ve birbiriyle harbe giren Balkan devletleriyle ayrı ayrı sulh muahedelerinin akdini müteakip, değişen harbiye nazırı ve gelen Alman askeri heyetinin teşebbüsleriyle orduda geniş bir tensikata girişiyor ve yeni kanunu muvakkatler neşrine devam ediyordu. Müteakip yılda yalnız iktidar fırkasının namzetleri arasında cereyan eden sessiz bir intihaptan sonra l Mayıs 1330'da (1914) toplanan mecliste okunan programda, kabine hâlâ memleketin "vahdeti idaresini tahtı 'temine alacak ıslahattan ve emniyeti dahiliyeyi vikaye edecek cezai kanunlar ihzarından" bahsediyordu. Fakat bu arada "ticaret muahedeleriyle karşılaşılan müşkülâtla mücadele için ne gibi tedabiri maliye ve iktisadiyeye tevessül edileceğinin tetkikine" yer ayrılıyordu. Nihayet "münasebatı siyasiyenin salâha doğru müteveccih olarak terakki etmekte olduğu" da ilân ediliyordu (6 Temmuz). Halbuki müteakip günlerde Avusturya-Macaristan ile Sırbistan arasında tahaddüs eden harbin bir şekli umumi alması dolayısıyla bir aralık Muhtar ve Kâmil Paşa kabinelerinin tahtı muhakemeye alınmasına dair verilen bir takriri de müzakere edemeden

meclis feshediliyor (20 Temmuz 1914) ve bir yandan umumi seferberlik emri verilerek örfi idare bütün memlekete teşmil ve askeri sansür vaz olunuyordu. 21 Temmuzda ise kabine azasının ancak bir kısmının haberi olduğu gizli Alman-Osmanlı ittifak Muahedesi imzalanmıştır. Almanya'nın tavassutuyla Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan'la mümasil [benzer] gizli muahedelerin de imzalandığı müteakip günlerde kapitülâsyonlar ilga (26 Ağustos 1914) ve ingiliz bahriye heyeti iade ediliyordu. Nihayet 19 teşrinievvelde bir Alman amiralinin kumandasında Türk filosunun Karadeniz Rus limanlarını bombardıman etmesi, bir müddetten beri müzakerelerle oyalanan Ruslarla beraber İngiliz, Fransız ve Sırplarla kat'i münasebete sebep olmuştur. Bu durum karşısında maliye, ticaret ve ziraat, nafia nazırlarının istifasına rağmen kabine mesaisine devam ve harp ilân etmiştir (29 teşrinievvel 1330 -1914). Hemen Rus hududunda başlayan harp neticesiz kalan Sarıkamış taarruzu ve Kanal seferinden sonra, her iki mıntıkada da duraklayarak, ancak 1916 sonlarına doğru Osmanlı orduları aleyhine bilhassa Rus cephesinde inkişaf gösterirken, düşman filosunun çıkartma yapmaya teşebbüs ettiği Çanakkale'de devam edip duruyordu.

Aynı yıllarda harp bütçesi tekâlifi harbiye ve Almanya'dan temin edilen müteaddit istikrazlarla tanzime çalışılıyor; bir yandan da sanayiye el konuyor, mükellefiyeti ziraiye ihdas ve dış ticaret sahasında ihraç heyetleri kuruluyordu. İdari teşkilâtta Alman müşavir ve mütehassıslarına geniş şekilde yer verildiği gibi Darülfününa Alman profesörleri celp ve belli başlı ordu makamlarına Alman subaylan geçirdi yordu. Nihayet Ermeniler ve sonra Arapların iftirakçı [ayrılma yanlısı] politika temayüllerine karşı çok şiddetli kanunlar neşir ve tedabir ittihaz olunuyordu. 1916 Ağustosunda Romanya'ya harp ilânını ve hariciye nazırlığında değişikliği, nihayet Almanlarla yeniden yapılan muahedeyi müteakip Sait Halim Pasa sıhhi mazereti dolayısıyla istifa etmiştir.

23 kânunusani 1332 (1917) de kurulan ve yalnız hariciye, nafia ve ticaret - ziraat nazırları değişen Talât Pasa kabinesi programında; "büyük buhran esnasında siyaseti dahiliyede derin ve esaslı icraat ve inkılâbata imkân olamayacağı cihetiyle dikkatin hal-i harbin dahilde tevlit ettiği müşkülâtı

önlemeye hasredilecegi ve âzami istihsal derecesine isal için tedabiri lâzıma ittihaz olunan ziraat ve sanayide ecnebi sermayesiyle ilim ve irfan ve sanatını yerli saha ve mesai ile mezcederck bir âlii iktisadi” teminine çalışmaya ehemmiyet veriliyor; bütçe bakımından “masarifatı cedide ihdasından çekinilerek” harbi takip edecek “buhranlı senelere esbabı müdafaasız girmemek”ten bahsediliyor ve nihayet “emri maarifte teşebbüsatı tezyit, kavaniilimizde ihtiyacatı asliyemizi tatmin edecek veçhile tadil lâyihaları’nın bir an evvel meclise takdim edileceği belirtiliyor ve iaşe işi üzerinde de duruluyordu (2 Şubat).

Fakat bir türlü ekonomik şerait düzenlenemiyor, heyetlerle iaşe işi ve kararnamelerle ihtikâr men edilemiyordu. Bir yandan şer’î ve nizami mahkemelerin tevhidi işine girişilirken, karışık harp masraflarıyla beraber bütçe masarif yekûnu evvelki yıla nispetle en az üçte bir fazlalık gösteriyordu. Bu arada Osmanlı orduları Filistin ve Suriye’den çekilirken Amerika’nın harp ilânına mukabil (8 kânunuevvel) her ne kadar Rusya ile mütareke (17 kânunuevvel) imzalanmış ve hattâ Romanya da buna iltihak etmişse de Rus ihtilâli dolayısıyla teşekkül eden mahallî hükümetlerle Katkasya’da da harp gene başlamıştır. Dahili İstikraza başvurulduğu bir sırada Beşinci Mehmet’in Ölümü dolayısıyla Altıncı Mehmet (Vahdettin) padişah olmuştur. İpkaen ve tecdiden mesaisine devam eden (8 Temmuz) kabineye müteakip aylarda iaşe nezareti ilâve olunmuştur. Fakat büyük şehirlere artan tayyare hücumları ve bilhassa Osmanlı ordularının Suriye’yi tamamen boşaltmak zorunda kalışına ilâveten müttefik Bulgaristan’ın da sulh talebinde bulunması Trakya’yı tehlikeye düşürmüştür. Kahine, yerini artık bir sulh kabinesine terketmek zaruretini kabul ediyordu.

Bu yeni sulh kabinesini teşkile her ne kadar Tevfik Paşa memur edilmişse de muvaffak olamamış, 14 teşrinievvel 1918’deve hâlâ bir kısım âzası eski iktidar fırkası mensuplarından ibaret İzzet Paşa kabinesi kurulmuştur. Kabine programında “haricî ve dahili sulh ve salâhın teminini düstur” ittihaz ederek “tehcir ve teb’id edilenlerin iade ve atlarına dair hazırlanan kanun lâyihalarından” bahsediyor, “Amerika reisicumhuru tarafından ilân edilmiş hak ve adil esaslarına müstenit bir sulhu kemal-i hulûs ile kabul

edeceğini” belirtiyor ve bu arada “ekalliyetlerin muhafazai hukuku için kavanini intihabiyede icabeden tadilât” ve “vilâyatı Arabiyede muvafık bir muhtariyete” de yer ayırıyordu (19 teşrinievvel). Müteakip günlerde ayandan sonra meclisi mebusanda verilen bir takrirle (28 teşrinievvel) Sait Halim ve Talât Paşa kabinelerinin Divanı Âliye şevkine karar verilmiş ve meclis tahkikatına girişilmiştir. Fakat bir yandan çok ağır şartları ihtiva eden Mondros Mütarekesini imzalayan (30 teşrinievvel) ve diğer yandan harp kabinelerinin belli başlı üç azasının firanna ve eski iktidar fırkasının muvazaalı teşebbüslerine göz yuman kabine türlü tepkilerle beraber padişahla da anlaşamayarak istifaya mecbur olmuştu (9 teşrinisani).

Kısa bir buhrandan sonra 11 teşrinisani 1918de nihayet yeni zevatı ihtiva eden Tevfik Paşa kabinesi (ikinci) kurulmuştur. Bu sıralarda bir mütareke komisyonu kurulurken İtilâf devletlerine mensup filolar İstanbul önüne gelmiş bulunuyordu (13 teşrinievvel 1318). Mütareke ahkâmının artık tatbikata geçildiği müteakip günlerde mecliste okunan kabine programında; “mufassal bir program ile meclisi millînin huzuruna çıkmayı muvafıkı hal ve zaman bulmayarak” yalnız “meslekî esasiyi beyan” ile iktifa olunuyor ve bir yandan da “Devlet ve milleti Osmaniyenin şeref ve haysiyeti ile kabili telif bir sulh akdi esbabını istihsale sarfı gayret ve birkaç seneden beri devam eden gayn kanuni ve gayn tabii muamelât ve icraatın serian izalesine ve lelâfii mağdurine çalışılacağı” belirtiliyordu (18 teşrinisani). Yeniden faaliyete geçen ve birbiri arkasından teşekkül eden fırkalar çoğalırken bir yandan da Sait Halim Paşa ve Talât Paşa kabinelerinin divanı âliye şevki için isticvabı tamamlayan meclisi mebusan feshedilmiştir (21 kânunuevvel). Gittikçe ağırlaşan şerait içinde âciz kalan ve İtilâf devletlerine bir sulh muhtırası tevdiinden başka bir iş göremeyen Tevfik Paşa kabinesi 13 kânunusani 1919 ve 24 Şubat 1919’da üçüncü ve dördüncü defa yeniden teşkil olunmuşsa da nihayet kati olarak çekilmek zorunda kalmıştır.

4 Mart 1919’da kurulan Ferit Paşa kabinesi (birinci) yeniden faaliyete geçmiş olan eski bir muhalefet fırkasının (Hürriyet ve İtilâf) mensuplarını ihtiva ediyordu. Müteakip günlerde kabinece acele bir idarî tensikata girişilirken ve bâzı İttihat ve Terakki mensuplarıyla beraber eski ittihatçı

vükelâ divanı harpçe mahkûm edilirken, Trabzon'da Pontos cumhuriyeti ilânına teşebbüs edildiği gibi İngiliz kuvvetleri Musul, Urfa, Maraş, Samsun ve İzmit'in; Fransız kuvvetleri KİIikya, Bandırma ve Zonguldak'ın; İtalyan kuvvetleri Konya, Söke ve Antalya'nın işgalini tamamlamışlar ve 15 Mayısta da Yunanlılar İzmir'e asker çıkarmaya başlamışlardır. Fakat mütarekenin bu derece ağır ve kati şekilde tatbiki mukabeleten bilhassa Anadolu'da geniş bir tepkiyi mucibolmuş, türlü cemiyetler faaliyete geçtiği gibi mukavemetçi bir matbuat yer yer tekevvün etmeye başlamıştır. Ordu bakayası da bu harekete lakayt kalamıyordu. Hele Yunanlıların İzmir'den sonra Manisa ve Ayvalık'ı işgali tepkiyi büsbütün şiddetlendirmiş. Yunanlılar birtakun milislerle beraber bâzı mahallî ordu birlikleri tarafından mukavemetle karşılaşmıştır. 19 Mayıs I919'da yeniden kurulan Ferit Paşa kabinesi (ikinci) ise daha ziyade itilâf devletlerini tatmin etmeye uğraşıyordu. 21 Temmuz 1919'da tekrar kumlan Ferit Paşa kabinesi (üçüncü) aynı mütereddit siyaseti dolayısıyla Anadolu'da gelişen mukavemet hareketinin temerküz ettiği Sivas Kongresi kararları karşısında çekilmeye mecbur olmuştur.

2 teşrinievvel 1919da kurulan Ali Rıza Paşa kabinesi ise neşrettiği beyannamede "eyyamı ahirede Anadoluda zuhur eden ahvalin maksadı hukuk ve hududu Osmanmin muhafazası olduğu" ve "hükümetin şu hisde müşterek bulunduğu" kaydedildikten sonra "Meclisi Mebusanın sürati mümkine ile celbini akdemi vezaiften" addediyor ve bir yandan da "muhafazası begayet müstelzim intizamı içtimaiye, asla halel getirilmemesine itina olunacağı" belirtiliyordu. Nihayet "Wilson prensiplerinden istifade ederek devletin temini bekası için hiçbir teşebbüsten geri durulmayacağı" ve zaten "düveli muazzamanın hissiyatı nasfetkâranelerinin bu yolda olduğu" ilâve ediliyordu (6 teşrinievvel). Hemen başlayan intihabatı müteakip 12 kânunuevvelde (Ocak) toplanan mecliste okunan programda Ali Rıza Paşa hemen aynı esasları müdafaa ediyordu. Ve bu sırada Urfa. Maraş ve Gaziantep'te Fransızlara karşı mukavemet başlamış, bir yandan da Yunan askeri kıtaları ile Türk kıtaları arasında İtilâf devletleri âli komiserinin tensibettigi Milne hattı kabul

edilmiş bulunuyordu. Buna rağmen Yunan ileri harekâtı tekrar baslarken Ali Rıza Paşa da istifa etmişti.

8 Mart 1920de kurulan Salih Paşa kabinesi zamanında durum tekrar ağırlaşmış ve 16 Martta itilâf kuvvetleri tarafından İstanbul da işgal edilmiştir.

Müteakiben *5* Nisan I920'de teşekkül eden Ferit Paşa kabinesi (dördüncü) Meclisi Mebusanın feshi günü neşredilen beyannamesinde "birtakım kesatım yalnız hırs ve menfaat şevkiyle Teşkilâtı Milliye unvanı altında meydana çıkardığı fitne ve fesaf'tan bahsediliyor ve güya bu "ef'alin [işler, eylemler] emri ilâhiye münafi ve şer'i şerif nazarında merdud olduğu [istenmemiş, geri çevrilmiş]" fetvayı şerifelerle iddia ediliyordu.

Diğer taraftan 23 Nisan 1920de Ankara'da toplanmaya başlayan Büyük Millet Meclisi de mukabeleten Meclisin meşruiyetine isyanı mutazammın kavlen veya fiilen veya tahriren muhalefet ve ifsadatta [kargaşalık] bulunanları bir kanunla haini vatan addettiği gibi, 16 Mart 1920den itibaren İstanbul hükümetince akdedilmiş bilcümle mukavelât ve uhudatı da, ayrıca kabul ettiği bir kanunla tanımıyordu. Aynı zamanda Büyük Millet Meclisi kati olarak 3 Mayısta bir de icra vekilleri heyeti teşkil etmiştir. Müteakip günlerde Kuvayi Milliye ile Kuvayi İnzibatiye arasında iç harp başlarken İcra Vekilleri Heyeti Anadolu'da bir kısım idari teşkilâta el koyuyor, Sovyetlerle münasebata girişiyor ve eldeki ordu mevcudu ve milisleri yeniden teçhiz ve tensike çalışıyordu. Ferit Paşa kabinesi ise, 22 Temmuzda toplanan Şurayı Saltanat sulh muahedesi esaslarını kabul ettirmiş ve 31 Temmuzda bir kere daha yeniden teşekkül ederek (beşinci) "hükümetin usatı tenkil ve ahaliyi ve millet ve memleketi tahlis edeceğini" bir beyanname ile ilândan sonra 10 Ağustos 1921 "de Sevr Muahedesini imzalamıştır, icraatla beraber muahedenin imzasının gittikçe büyüyen tepkisi içinde, nihayet istifaya mecbur kalmıştır.

21 teşrinievvelde kurulan Tevfik Paşa kabinesi (beşinci), nispeten mutedil görünüyordu, "'vatan ve milletle beraber henüz hilâfet ve saltanatın da istihlâsı gayesini" muhafaza eden Büyük Millet Meclisi ile anlaşmak

taraftarı bulunuyordu. Kabine neşredilen programında “bünyei vatanda hadis olan ve mevcudiyeti devleti gayrı muayyen avakibe doğru sürükleyen ikiliği vekarı devlet ve milletle mütenasip surette bertaraf etmeyi” ilk vazife olarak kabul ediyor; “itibarı malîyi iade” ve türlü ıslahatla beraber alelhusus “teşkilâtı mülkiyede akalliyetlerin bile alâkadar olduğu idareye iştiraklerini temin eden bir cihazı hükümet” teşkilinden bahsediyordu.

Bunlara karşı Eskişehir’e kadar ilerleyen Yunanlılarla Birinci İnönü Muharebesini müteakip, Büyük Millet Meclisi, bir de Teşkilâtı Esasiye Kanununu kabul etmiş (20 kânunusani 1921) ve icra Vekilleri reisliğine de Fevzi (Çakmak) Paşa’yı seçmiştir (24 kânunusani).

Müteakip günlerde Tevfik Paşa kabinesi mümessilleriyle beraber, fakat müstakilen, İcra Vekilleri Heyeti hariciye vekilinin de iştirak etliği Londra Konferansından (17 Şubat-12 Mart 1921) bir netice çıkmamış; buna mukabil icra Vekilleri Heyeti, Sovyetlerle. Moskova Muahedesini imzalamıştır (21 Mart 1921). Durumun vahametini muhafaza ettiği İkinci İnönü Muharebesinden (1 Nisan 1921) sonra, Büyük Millet Meclisi ve İcra Vekilleri Heyeti tabii reisi Mustafa Kemal Paşa başkomutanlığa da seçilmiştir, Bir yandan italyanlar Antalya’dan, Fransızlar Zonguldak’tan çekilirken, 23 Ağustos-13 Eylül 1921 arası cereyan eden Sakarya Muharebesiyle Yunanlılar durdurulmuş ve 20 teşrinievvel 1921’de Fransızlarla bir ililâf imzalanmıştır. Müteakip aylar dahilî ve harici türlü faaliyetlerle beraber bilhassa ordunun hazırlığıyla geçmiştir.

12 Temmuz **1**922’de Rauf (Orbay) Bey İcra Vekilleri Heyeti riyasetine intihap olunmuş ve 30 Ağustosta ise taarruza geçen Türk kuvvetleri 9 Eylül 1922’de izmir’e girmiş, nihayet İtilâf kuvvetleriyle de Mudanya Mütarekesi imzalanmıştır (11 birinciteşrin 1922). Fakat hâlâ istanbul’da mevcut Tevfik Paşa kabinesi “zaferle İttihadın temin edilmiş olduğunu” zannetmekte iken, 1 teşrinisani 1922’de saltanat ilga ve hilâfet makamı muhafaza olunmuş, 3 gün sonra Tevfik Paşa kabinesi İstifaya mecbur kalarak İcra Vekilleri Heyeti istanbul’un idaresine de vaziyet etmiştir. Müteakiben Edirne İstirdat edilmiş ve Lozan Muahedesi imzalanmıştır (24 Temmuz 1923).

Büyük Millet Meclisinin İkinci dönemi başladıktan sonra 14 Ağustos 1923’te, Fethi Bey (Okyar) riyasetinde teşkil edilen icra Vekilleri Heyetinin programında “en mühim ıslahatın bütçenin tevazününü teminden” ibaret olduğu ve “dahilî haricî borçların itfası” lüzumu üzerinde duruluyor ve bir yandan jandarma ve polisin ıslahı ile beraber “taksimatı mülkiyede tadilâttan” bahsediliyor; İktisadi bakımdan “hammadde istihsalâtının tezyidi” lüzumlu addediliyor, sanayi sahasında bir banka kurulmasıyla beraber bir mesai kanunu lâyihasından başka müdafaai milliye, bahriye, sıhhiye ve imar, mübadele işlerine de yer veriliyordu. Harici siyaset sahasında ise “Lozan’ın devletlerce tasdikinden sonra münasebatı siyasiye ve şehbenderiye tesis edileceği” beyan ediliyordu {15 eylül 1923). İtilâf kuvvetlerinin İstanbul’u terk ve Ankara’nın devlet merkezi olduğu bu sırada, kabine, devletin karşısında bulunduğu dahilî ve haricî ve-zaîfi nıühîmme ve müşkileyi süratle intacedecek [sonuçlandırmak] bir heyeti vekileye ihtiyac-ı kafi olduğu sebebini İleri sürerek istifa etmiştir (26 teşrinievvel 1923).

(Bu bentle ilgili olarak şimdiye kadar münderecatımız arasına alınmış bulunan şu bentlere de bakınız: Kâmil Paşa, sayfa 855; Mahmut Şevket Paşa; 61. Salt Halim Paşa; 253, Talât Paşa; 442, Ferit Paşa; 172, Atatürk; 199, Birinci Meşrutiyet; 232, Meşrutiyet; 91, Osmanlı - İtalyan (Trablus) Harbi; 1264, Balkan Harbi; 551 ve 552, Birinci Dünya Savaşı 104 ve 107, Mondros Mütarekesi; 567, Sevr Muahedesi; 122, Misakı Millî; 92, TBMM’nın açılışı; 381, Millî Kabineler; 240; Birinci İnönü Harbi; 262, İkinci İnönü Harbi; 360. Mudanya Mütarekesi; 182, İsmet İnönü; 141 ve 178, Lozan Antlaşması; 87 ve 89, İstanbul’un kurtuluşu; 558, Cumhuriyetin İlânı; 170. Anayasamızın Tarihçiği; 324).

Not: Metinde geçen tarihler, zamanında kullanılan malî takvime göre konmuş ve aynca yanlarına parantez içinde, tekabül ettiği Milâdi sene ilâve edilmiştir. Bu tarihleri Milâdî, yani bugün kullandığımız tarihe çevirmek için günlere (13) rakamı ilâve edilmelidir. Bu farklar 8 Şubat 1332 günü kabul edilen kanunla kaldırılarak günler birleştirilmiş ve 26 Aralık 1341

(1925) tarihli bir kanunla seneler de Milâdi sene olarak kabul ve devam etmiştir.

(Lütfü Eroğlu)

1 CHP'nin 4'iincü kurultayında kabul edilen Parti programının gençlik örgülü ve spora ayrılan 5f)'nci maddesi.

2 *Birkaç st'ız* makalesi. Yazan: *Hıfzı Oğuz.* Çığır, sayı 31. Ankara.

3 Çığır bu nüshadan sonra artık gençlik teşkilâtı meselesini mevzubahis etmemiştir. Muhtelif aralıklarla bugüne kadar devam eden mecmua eklektik bir fikir mecmuası halindedir.

4 *Mustafa Kemaller yirmi yasma girmişlerdir* makalesi. Yazan: *Hıfzı Oğuz.* Çığır, sayı 19-23. Ankara.

5 *Toplu teşkilâtlı gençlik için umumi ve parça parça esaslar* makalesi. Yazan; Hıfzı Oğuz. Çığır, sayı 6. Ankara.

6 *İnkılâp gençliğinin vazife ve mesuliyeti* makalesi. Yazan: Hıfzı Oğuz. Çığır, sayı 10. Ankara.

7 Aynı makale.

8 *Gençliğin beynelmilel değeri* makalesi Yazan: Hıfzı Oğuz. Çığır, sayı 15-16. Ankara.

9 *Toplu ve teşkilâtlı gençlik* makalesi. Yazan: *Hıfzı Oğuz,* Çığır, sayı 1 Ankara.

10 *Türk inkılâbı ve gençlik teşkilâtı* makalesi. Yazan: *Hıfzı Oğuz* Çığır, sayı 14. Ankara.

11 *Yeni Türk gençliği* makalesi. Yazan: *Nüzhet Haşim Sinanoğlu.* Çığır, sayı 6. Ankara.

12 *Gençlik işini ele alırken neler üzerinde durmalıyız* makalesi. Yazan: *Hıfzı Oğuz.* Çığır, sayı 27. Ankara.

13 İstanbul 1932. sayfa 10.

14 Aynı kitap, sayfa 1

15 Aynı kitap, aynı sayfa.

16 Aynı kitap, aynı sayfa.

17 *Türk gençliği nasıl yetiştirilmelidir,* sayfa 6.

18 İstanbul, 1935. 32 sayfa.

19 İsmi geçen kitap, sayfa 10.

20 *Gençliğe haykırıvorum.* Yazan: *Vecihi Nedim.* İstanbul. 1933, sayfa 15.

21 *Devrim gençliğine haykırıyorum.* İstanbul. 1935.

22 *Hakimiyet milletindir.* Yazan: *E Z.* İstanbul, 1935 Sayfa 8.

23 Aynı kitap, aynı sayfa.

24 Aynı kitap, sayfa 9.

25 Aynı kitap, aynı sayfa.

26 Aynı kitap, aynı sayfa.

27 *Türk gençliğine öğütler.* Yazan: *Şükrü.* Ankara, 1935, 25 sayfa.

28 *İnkılâp yolunda.* Ankara- 1933, 50, sayfa. (Bilhassa 32-42 sayfalara fabrikalarda, hususî müesseselerde ve hapishanelerde gençlik bahsine bakınız)

29 *Gençlik ve mefkure* makalesi. Yazan : *Bozkurt.* Adsız mecmuası, sayı 2. İstanbul, 1932.

30 Hazırlanmakta olan *Ziya Gökalp* hakkındaki kitabımızda tafsilât bulunacaktır.

31 *Bize bir gençlik lâzımdır* makalesi. Yazan: '"Adsız mecmuası, sayı 12.

32 *Gençlik ve enerji* makalesi. Yazan: *Kenan Akmantar.* Kaynak mecmuası, sayı 36. Balıkesir, 1986.

33 Kültür mecmuası, sayı 29. İzmir. 1934.

34 *Genç nesil meselesi* makalesi. Kadro, sayı 4. Ankara 1932.

35 *Türediler* makalesi. Yazan: Münire Yücel mecmuası, sayı 6, İstanbul. 1936.

36 *Gençlik ele alınacak bir konudur* makalesi. Yazan: *Sevim Sevgi.* Gür Ses gazetesi, 19-12- 1935 tarihli nüsha. Ordu.

37 *Memleket gençliği* makalesi. Yedi Gün, sayı 163. İstanbul 1936.

38 *Memleket gençliği* makalesi. Yedi Gün, sayı 163. İstanbul, 1936.

39 *Gençlik ve ideolojiler* makalesi. Kültür Haftası, sayı 9. İstanbul, 1936.

40 Merak edenler Cumhuriyet gazetesinin 27-11-1933 tarihli nüshasına baksın.

41 Bu hususu gösteren rakam ve müşahedeler yakında *"Dünyada Gençlik teşekkülleri ve hareketler"* isini altında neşredilecektir.

42 Türkiye köy iktisadiyatı. Yazan: İsmail Hüsrev. Ankara 934. Sayfa 176.

43 Aynı kitap, Sayfa 187.

44 Bu hususta mufassal rakamlar 325'te neşredilen ziraat istatistiğinin umumî malûmat kısmına dercolunmuştur. (L. E,)

45 *Köylü meselesi* makalesi. Yazan: *İdai.* Aydınlık, sayı 29. İstanbul, 925.

46 *Halkçılık ve köycülük.* Yazan: *Nusret Kemal.* Ankara. 935. Sayfa 64.

47 *Türkiye işçi sınıfının sosyal varlığı.* Marksizm bibliyoteği. No: 5. İstanbul 936, Sayfa 70.

48 *Zonguldak havzası.* İstanbul 936. Sayfa 155.

49 İş kanununun bu noktalara temas eden maddelerin tatbikatta bilhassa dikkate değer neticeler arzedeceği muhakkaktır.

50 Bu hususla 77 numaralı *Yeni Adam* 'da "İstanbul amele mahalleleri" yazımıza müracaat ediniz.

51 Söylediklerimizi birkaç şayiaya sığdırabilmek zoru; bizi süpcrstürük-tür mahiyetinde hukuki, siyasi ilh.. sosyal müesseselerin, gençlik üzerinde şu veya bu tesirini hesaplamayı şimdilik okuyuculara bıraktırmaktadır.

Şüphe yok ki, gençlik teşkilâtı meselesinin bilhassa ortaya sürülüşünde, siyasi âmillerin rolü olduğu kadar; hukukî çerçevenin imkân ve imkânsızlığı, işin inkişafı üzerindeki müesseriyeti tetkik edilmeğe değer.

Bundan başka; memleketimizde hâlâ derebeylik münascbetlerinüı hâkim olduğu yerde dinî - irticaî aksülâmeller unutulacak gibi değildir. Diğer taraftan kültürel vüsat ve seviyeye de göz gezdirmek gerektir; sıhhal meselesi de mühimdir ilh ilh..

Bütün bunların gençlik meselesi ile nasü münasebettar olduğunu, imkân buldukça, gazete ve mecmualarda göstermeğe çalışacağız.

52 Bu tasniften hariç tuttuğumuz; mektepler çerçevesi içine girmiş izcilik teşkilâtları, idman şenlikleri vesairenin başlı başına hareket kabiliyeti ve ehemmiyeti olmadığı, bunların bayramlarda birkaç günlük bir hayatı bulunduğu malûmdur.

53 Girip istifadelenmek paraya ve karışık formaüyete bağlı olan bu türlü kulüplerin yanında, mahalle aralarında, arkadaşlık çerçevesi içinde kurulmuş; gayri federe kulüpler birer serbest enerji kaynağı olmakla beraber; diğerlerinin her hususta fakirliğini gördükten sonra, bunlann artık ne gibi zorluklar içinde çırpındığını kestirmek, pek güç değildir. Tabii bunlar hakkında hiç bir malûmata sahip değiliz.

54 *Spor ve devletçilik* makalesi. Yazan: *Suat Yurtkuru.* Varlık mecmuası, sayı 76 - Ankara 936

55 *Bugünkü spor faaliyeti Türk gençliğini ve Türk halkım tatmin ediyor mu?* makalesi. Yazan: Samı *Cemal* Yeni Türk mecmuası, sayı 8-9 İstanbul 1933.

56 Aynı makale.

57 Merak edenler - Spor Alemi. Türk Spor, Gol, Olimpiyat, Top koleksiyonlarına baksınlar.

58 Bu bağlama meselesinin tarihi epeyce eskidir. 929’da, o zaman Halk Fırkası kâtibi umumîsi olan Saffet Arıkan “Türk Spor” muhabirine: “Memleket gençliğinin her noktada istifadesini teinin için spor teşkilâtını en muvafık şekilde himaye edeceğiz” diyordu.

59 *Selma Selim Sırrı Tatvan.* Yeni Türk mecmuası, sayı 34. İstanbul 1934,

60 Türk ocaklarının esas nizamnamelerinden alınmış aşağıdaki maddeler bugünkü Halkevlerinin kuruluşu gayeleri ile mukayeseye değer. “ Madde 2 — Cemiyetin maksadı İslâm kavimlerinin başlıca mühimi olan Türklerin milli terbiye ve ilmî, içtimaî, iktisadî seviyelerinin terakki ve itilâsı ile Türk ırk ve dilinin kemaline çalışmaktır. Madde 3 — Cemiyet maksadını elde etmek için Türk ocağı adlı kulüpler açarak, dersler, konferanslar, müsamereler tertip, kitap ve risaleler neşretmeğe ve mektepler açmağa çalışacaktır. Millî serveti korumak ve çoğaltmak için her türlü meslek ve sanat erbabı ile görüşerek iktisadî ve ziraî teşvik ve irşatlarda bulunacak ve bu gibi müesseselerin doğup yaşamasına elden geldiği kadar yardım edecektir. Madde 4 — Ocak maksadını tahsile çalışırken sırf millî ve içtimaî bir vaziyette kalacak asla siyasede uğraşmayacak ve hiçbir vakit siyasî fırkalara hadim bulunamayacaktır.”

Vakıa bu maddeler ve nizamname 340 nisanında Ankara’da toplanan Birinci Türk Ocakları kongresinde değiştirilmiş; dinî tarafı, neşriyat ve propaganda salahiyeti aldırılmıştı. Fakat gayri siyasîlik baki kalmıştı.

61 Halkevleri Umumi Kâtibi Recebin 19 şubat 932’dc Ankara Halkevi’nin açılma merasiminde söylediği nutuktan.

62 Arasıra gazetelerde ismi geçen “Hilâliahmer Gençlik Teşkilâtı”; gayesi ve faaliyeti ilk mekteplerde çocuklara yemek vesaire yardımı çerçevesinde kalan.bir teşekküldür.

63 “Cenevre Türk Talebe Dernegi”nin bir Türk talebe demeği te’sisi İçin beyannamesi. Tanin Gazetesi. İstanbul 913. 21 Şubat tarihli nüshaya bakınız.

64 Kadroya cevap makalesi. Birlik, sayı l. İstanbul. 933.

65 Dikkate şayandır ki kız talebe bu türlü hareketlere daima lakayt kalmıştır.

66 *Gençlik var.* Millî Türk Talebe Birliği neşriyatından No 1. İstanbul 933.

BİZDE SİYASİ CEMİYET VE PARTİLERİN TARİHÇİĞİ

Osmanlı-Türk müteşebbis, münevver sınıfının muasır şartlar içinde imparatorluğun siyasi muvazene sistemine karışmasının ifadesi olan ilk teşekkül 1859 senesi nisan veya mayıs ayında kurulup bir müddet gizli faaliyette bulunduktan sonra 13 Eylül)859'da belli başlı kırk bir âzası birden yakalanan, **Fedaîler** ismini verebileceğimiz gizli cemiyettir. *"Kuleli vakası"* namıyla maruf bu teşebbüse ait program elde mevcut değilse de, "Fedailer"in İslamcılıkla birlikle ıslahatçı olduklarını gösteren emareler mevcuttur. Bununla beraber, "Fedailer"in itham olundukları gibi "Saltanatı Seniye aleyhine müteveccih, beynelahali bir arbede çıkarmak" ve hatta "bu uğurda sefki dima' etmek [kan dökmek]" kararında bulundukları şüphelidir.

"Fedailer"in dağılmasından sonra, hemen aynı plâtformda ve gene gizli olarak, 1865 Haziranında **Yeni Osmanlılar Cemiyeti** kurulmuştur. "Yeni Osmanlılar Cemiyeti"nin nizamnamesi. Carbonari esası üzerine olup, programının da hulâsaten muhteviyatı şundan ibarettir: "Memlekette İdarei muttakayı, idarei meşrutaya tahvil için tanzim olunan şeraiti idareyi bir matlabı [istek] meşrui millet olmak üzere muharremin 15'inde bermutat Babıali'yi teşrif eden padişaha istidanameye merbuten [ekli olarak] takdim etmek ve onun kabul ve icrası için zatı hümayunu Hırkai Şerif dairesinde tahlif etmek[yemin etmek]" Cemiyetin âza ve faaliyetinin gittikçe arttığını müteakip günlerde, bazı mümessillerinin Avrupa'ya kaçması ve bunlar arasında tahaddüs eden [ortaya çıkan] anlaşmazlıklar arasında, Paris'te yeniden bir program da tespit edilmiştir. Bu yeni programda aynı zamanda "Hıristiyan teb'ai Osmaniye'nin ıslahına çalışmak" (madde 1) maksadına da yer verilmişti. Bu suretle ikiye ayrılan ve bir yandan da dahildeki teşkilâtı akamete uğrayan cemiyet herhalde 1872'den sonra kendi kendine ve tamamıyla infisah etmiştir. 1876'da Aziz'in halline, Kanunu Esasinin

ilânına ve Meclisi Mebusan ve Ayanın toplanmasına yol açan türlü hareketler mevcut olmakla beraber, siyası cemiyetler teşekkül edememiş ve Aziz-Skaliari, Suavi vakalarından ve harice firarların artmasından ve neşriyattan sonra ancak 1889'da gizli "ittihadı Osmani Cemiyeti" teşekkül etmiştir.

Birçok azası evvelâ tıbbiyeli talebeler olan "İttihadı Osmani Cemiyeti"; programında Kanunu Esasinin tatbiki esasını ileri sürüyordu. Cemiyet az zamanda faaliyetini genişletmiş ve "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti" (1894) ismini alarak Paris'te ve Kahire'de şubeler vücuda getirmiştir. 1897'dc cemiyetin İstanbul heyeti merkezi-yesi bir darbei hükümet teşebbüsüne girişmişse de, geniş ölçüde tevkifler neticesi muvaffak olamamış, fakat bilhassa Paris şubesi faaliyetini gittikçe artırmıştır. 1902 senesi Şubatında "ittihat ve Terakki Cemiyeti" mümessilleriyle beraber ekseriyeti Paris'te toplanan Osmanlı siyasi mültecileri umumi bir kongre akdetmişler ve alınan karara uygun olarak bir "Osmanlı Hürriyetperveran Komitesi" kurmuşlardır. Komitenin nizamnamesinin birinci maddesine göre: "Bu komitenin vazifesi Memaliki Osmaniye'de adalet, müsavat, hürriyet erkânı esasiyesinı müdafaa ve bütün âlemi medeniyetin mazharı takdir ve tasvibi olabilecek bir hareketi ciddiyet ikdamkârane ile va tanın selâmetini ve kâffei [bütün, tüm] akvamı Osmaniye'nin ihtiyacatını temin edebilecek ıslahatın mevkii tatbika vaz'ından ibarettir."Fakat komite müessir bir faaliyetle bulunamamıştır.

Aynı sene içinde Paris'te "Ademi Merkeziyet ve Teşebbüsü Şahsi Cemiyeti" faaliyete geçmiştir. Cemiyetin programına göre: "Memaliki Osmaniye'de tatbik edilecek ıslahatı esasiye sunuf ve tebaanın bilaistisna kâffesine şümulü olmak üzere vilâyeti mevcudenin ademi merkeziyet ve tevsii mezuniyet usul ve kaidcsiyle idaresi esasına müstenit olacaktır. Ademi merkeziyet ve tevsii mezuniyet usulü 1876 senesinde neşredilen Kanunu Esasinin 108 inci maddesinde münderiç [yer alan] kaidei intihap üzerine müesses olacak ve bu Kanunu Esasi dahî ahval ve vekayİi muhtelifede lüzumu hissedildikçe tadilâta uğrayacaktır" (madde 1). Diğer memleketlerde ve hatta Paris'te Osmanlılar arasında kurulan "Yeni

Osmanlılar", "istirdat Cemiyeti", "Cemiyeti Ahdİyei Osmaniye", "İttihat ve İnkılap" gibi cemiyetler mevcut olmakla beraber bunların hepsi hemen aynı plâtforma İrca edilebilir.

1907 kânunuevvelinde (Ocak) sonradan "İttihat ve Terakki" İle birlesen "Vatan ve Hürriyet", "Osmanlı Hürriyet" cemiyetlerinin de âmil olduğu imparatorluktaki karışıklıklara muvazi olarak ayn ve bazen de çalışan faaliyetlerine rağmen "İttihat ve Terakki Cemiyeti" ve "Ademi Merkeziyet ve Teşebbüsü Şahsi Cemiyeti" başta olmak üzere bir kısım cemiyetler kongre halinde toplanmışlardır. Kongrenin neşrettiği beyannameye göre; bu kadar felâketlere sebebiyet veren bir usulü idareyi derhal ve her ne vasıta ile olursa olsun yıkmak elzemdir. Bunun için matlup: 1) Sultan Hanüt'in tahttan feragati, 2) İdarei haziranın esasen tebdili, 3) Usulü meşveret ve meşrutiyetin tesisidir.

Kongreyi müteakip geçen aylar içinde; bilhassa Rumeli'nde ve diğer milletler ve asker arasında da esaslı olarak tutunan faaliyet; isyan ve çete harbine dökülünce ve hatta Manastır gibi şehirler de bu kuvvetlerin eline geçince, inzimam eden diğer âmillerle yalnız kalan saray mukavemet edememiş; Abdülhamit, 10 Temmuz 1324'te (24 Temmuz 1908) Meclisi Mebusan'ın içtimaa davet olunmasına dair iradeyi, 19 Temmuzda da Kanunu Esasinin meriyeti hakkında hattı imzalamaya mecbur kalmıştır Kanunu Esasi meriyete girdikten sonraki günlerde hariçteki cemiyetlerle beraber imparatorlukta mevcut millet ve sınıflara bağlı yeni teşekküller birer birer faaliyete geçmişlerdir. Bu siyasi hareket ve faaliyetin başında "İttihat ve Terakki Cemiyeti" geliyordu. Cemiyetin yeniden tanzim edilen programında "eshabı araziye zarar vermeden köylüye arazi dağıtmaktan" (madde 14), "patronla amelenin hukuk ve vezaifi mütekabile-sİnden" (madde 13), "maarifin bir siyakı ittihat ve İntizam üzere tanziminden" (madde 17) bahsediliyordu, "ittihat ve Terakki", ismi etrafında ilk prestijden ve hâsıl olan imkânlardan istifade ederek teşkilâtı yenileştirmiş ve âzami derece genişletmiş, ayrıca "İttihat kulüpleri'Yıi kurmuş ve türlü şekillerde teberrular temin etmiştir.

Eylül iptidasında imparatorlukta diğer milletlerden de müzahir [yardımcı, taraftar] bularak ve umumiyetle ademi merkeziyet esası üzerinde, katî olarak liberal ve daha demokrat bir kısım eski “Ademi Merkeziyet ve Teşebbüsü Şahsi Cemiyeti” mensuplarının kurduğu “Osmanlı Alırar Fırkası” faaliyete geçmiştir. Programında “arayı umumiye esası’nı ileri süren (madde 5). “meclisi umumii vilâyetlere geniş salâhiyet” veren (madde 15), “imtiyazatı mezhebiyeyi ipka [yerinde olduğu gibi bırakma],” (madde 16) ve “millî lisanlarla ted-risaf’ı kabul eden (madde 19) prensiplerden başka “İnhisarları red” eden (madde 24), “terki işgal ve buna mümasil halatta menfi bir tavır” taşıyan esaslar mevcut bulunmakta idi. Bilhassa müteşebbis sınıf tarafından desteklenen “Osmanlı Ahrâr Fırkası’nın faaliyeti hemen hemen payitaht çerçevesinde kalıyordu. Teşrinisanide (Kasım) kurulan ve “Selameti Umumiye Cemiyetf’ni îstihlâf eden [yerine geçen] “Fırkai İbat” (demokrat) ise amele sınıfına meyyal görünüyor; “idari, adli ıslâhatla beraber fabrika, maden ocağı ve kumpanyalar ile erbabı mesainin işlediği sair yerlerde efradın sermayedaran tarafından zulüm ve teaddi [düşmanlık] edilmemesi için tesebbüsatta bulunulacağı’nı (madde 3) ilân ediyor ve “arazinin miriye ve hâliyenin muhtacini araziye taksimi’nden bahsediyordu. Fırka bâzı büyük şehirlerde de faaliyete geçmişti. Aynı zamanda cemiyeti Hayriye, ticariye ve sınaiye olan ömrü pek kısa “Fedakâranı Millet Fıkrai Siyasiyesi” de (Ağustos) demokratik esaslara dayanıyor (madde 1) ve şirketler küşat ve teşkilini, “icraatı hayriye”yi maksatları içine sokuyordu (madde 3). “Meşrutiyeti Osmaniye Kulübü ’yle “Cemiyeti Siyasiyei Osmaniye” ise teşebbüs halinde kalmışlardır.

Teşrinlerde (Ekim ve Kasım) biten ikinci Meşrutiyetin ilk intihap mücadelesi “İttihat ve Terakki’nin türlü müdahalelerine karşı protesto nümayişi ve oldukça kuvvetli matbuata rağmen tamamen “İttihat ve Terakki Cemiyeti”nin namzetleri lehine bir netice vermiştir. 4 kânunuevvel 1324’de (Aralık 1908) açılan Meclisi Mebusan’da da ilk günlerde kati ekseriyet “İttihat ve Terakkimde olmakla beraber sonraları diğer milletlere mensup mebuslar -bilhassa Araplar, Arnavutlar- “Osmanlı Ahrar Fırkası” ile anlaşarak 60-70 kişilik bir grup meydana getirmişler. 25 kadar mebus da

“Fırkai Müzahire” ismi altında toplanmışlardır. “Fırkai Müzahire” diğer “İki muhalif fırkadan hangisinin efkâr ve mütalaâtı menfaati memlekete muvafık görürse o tarafı takviye” ediyordu. Bu arada fakir ilmiye tabakasının kurduğu “İttihadı Muhammedi Cemiyeti’nin maksadı şu idi: “Memaliki hilâfette ve sair bilâtta [kentler] müteneıekkin [oturanjanasm muhte-lifei Islâmiyenin tehzibi ahlâkına ve içtimai terakkiyatına bâisi ye-gâne olan Kur’anı Kerimin, şeriatı mutahhara [mübarek, kutsal] evamirinin [emirler] temini devamına say-ü gayret eylemek ve kâffei Müsliminin faaliyeti siyasiye ve içtimaiyelerini tezyit [arttırmak] ve tevhid etmek ve şer’i şerif ve kanunu esasü münif [yüce, yüksek] ile müeyyet [kuvvetli, sağlam] olup Darülhilâfe’de teessüs eden usulü meşvereti harzıcan bilerek muhafaza eylemek, memaliki Osma-nİyede kavanini [kanunlar] hukukiyesi cümlei ahkâmı adliyeyi müştemil bulunduğu [içerdiği] gibi kütübü fıkıhtan başka bir de ceza kanunu ve kavanini sairei mukteziye [gerekli] meydana getirerek İleride Meclisi Mebusana arzetmek ve tasdika iktiran etmesine çalışmak ve bütün harekât ve sekenatımızı [davranışlar] şer’İ şerifle tâyin etmek ve bu suretle istikbalde memaliki Osmaniyede mahakimi niza-miyelerde kavanini şer’iyenin düsturu amel olmasına gayret etmek ve bütün livayi Muhammedi altında bulunan aleınİ IslânıİyetĪ taarruzdan siyanet etmek.”

“İttihat ve Terakki” ile diğer fırka ve cemiyetlerin âdeta müşterek cephesi arasında beliren mücadele. Şubatta değişen kabinenin inzimam eden baskısı ile büsbütün hararetlenmiş ve nihayet 31 Mart 1325”te (1909) İstanbul’da çıkan isyanla kabine düşürüldüğü gibi “İttihat ve Terakki’nin istanbul’da faaliyet imkânı selbedilmiştir [kaldırılmış, elinden alınmış]. Fakat cemiyetin Selanik’te hemen ihzar ettiği Hareket Ordusunun istanbul’u işgali ve ilân edilen idarei örfiye ile yeniden ve kati olarak vaziyete hâkim olunmuş ve isyana sebep olmak iddiasıyla “’Ahrar Fırkası” ve diğer bâzı cemiyetler feshedilmiş ve “Fırkai İbat” da meskût bir devreye girmeye mecbur olmuştur.

Müteakip aylarda antidemokratik kanunlar neşriyle siyasi fırka ve cemiyetlerin teşkili ve fâaliyeti güçleşmiş, ancak teşrinisani 1325’le (1909)

bilhassa Arap mebusların iştirak ettiği “Mutedil Hürriyetperveran Fırkası” kurulmuştur. Fırkanın programı muhafazakâr bir eda taşıyor, federalizm yani hükümatı müçtemia usulünü şiddetle red (madde 2) ediyor, “kavanini cedidenin tertibinde ve tedvininde daima fıkhı celilden iktibası nuru feyz” (madde 6), “medarisin tecdit ve iman” (madde 13) gibi esaslarla beraber “sermayedarânın hukukunu temin ve haklarında müsaadat ibzaline say-ü gayret” (madde 16) edileceği belirtiliyordu. Şubat 1325’te (1910) faaliyete geçen ve bâzı eski İttihatçıların da karıştığı “Ahali Fırkası” ise daha demokratik görünmekte idi. Bu yeni fırka “devri sabık yadigârı olarak yerleşmiş bulunan tagallübü [zorla hüküm sürmek] müteneffizanenin [nüfuz sahipleri] aklü hikmet dairesinde ref ve izalesine çalışmak” maksadını (madde 1) programında belirtiyor, “Ayanın kısmen tarafı milletten intihabını” (madde 5) müdafaa ediyor, “matbuat kanununun matbuatın hürriyeti hukukiyesini temin edecek bir şekilde tadili” (madde 8), “servetlere ait vergilere zamaim icrası” (madde 10) gibi esaslara da programında yer veriyordu. Fakat her iki fırka da meclis dışında esaslı bir faaliyet gösteremiyorlardı.

Diğer taraftan “Islahatı Esasiye Fırkası’nın kurulması teşebbüsü geniş ölçüde tevkifler yüzünden muvaffak olamamış (Haziran 1326), programını neşretmekle beraber faaliyete geçmesine aylarca müsaade edilmeyen “Osmanlı Sosyalist Fırkası” aynı akıbete uğramıştır. “Osmanlı Sosyalist Fırkası” programında “reyi âm usulünün kabulü’’nü (madde 15). “matbuat ve içtimaatı umumiyeye hürriyeti kâmile verilmesi’ni (madde 2) istiyor; “resmi müterakkinin kabulü” ve “amele nezareti teşkili” (madde 9) ile beraber “şimendifer, bankalar, madenler ve sigorta kumpanyalarının millileştirilmesi’ni (madde 6) ileri sürüyordu.

Müteakip aylarda “İttihat ve Terakki” içinde anlaşmazlıklar başlamış. Mart 1327’de (1911) fırkanın meclis grubunda bilhassa teşkilat bakımından hâzı ıslahat isteyen bir “Hizbi Cedit” meydana gelmiştir. Bir müddet devam eden “Hizbi Cedit” 10 maddelik bir metalip listesi neşretmekle kalmıştır. Bununla beraber cemiyetin 4’üncü kongresinde (Eylül 1327) program ve nizamnamesinde değişiklikler yapılmıştır. Yeni programda türlü sahalarda

ıslahat maksadı altında kanun tekliflerine yer veriliyor ve bu arada “Kanunu Esasinin 35’inci maddesinin tadili” üzerinde de duruluyordu (madde 7). “Kapitülâsyonların ilgası esbabının istikmaline çalışılacağından” (madde 12) bahsedilerek “sanayi ve teşebbüsatı milliyenin âlâ kaderül-imkân himaye ve ziraat ve ticaret ve sanayiin terakki ve inbisatına mâni olan ahvali ref ve izaleye ehemmiyet veriliyordu (madde 21). Maarif sahasında “mekatip tesisinden evvel muallim yetiştirmenin ehemmiyet ve lüzumu” nazarı dikkate alınıyordu (madde 10).

Nihayet teşrinisani 1327’de (Kasını 1911) “Hürriyet ve İtilâf Fırkası” kurulmuştur. Bazı İttihatçıların da kanştıgı fırka daha başlangıçta “Mutedil Hürriyetperveran’da beraber “Ahali Fırkası’nı tamamen ve “Fırkai İbat”ı kısmen ilhak ederek mecliste 100’den fazla mebus temin etmiş bulunuyordu. Fırkanın programı liberal olup “Kanunu Esasinin tadili” ile beraber bilhassa mesuliyeti vükelâ üzerinde duruyordu. Ve maarif (madde 18, 19). idari ıslahat (madde 31 -54) lüzumunu ileri sürüyor; “Vahdeti Osmaniyeyi haleldar etmemek şarliyle hürriyeti vicdaniye ve kavmiyeyi” (madde 18) kabul ediyor, “teşebbüsatı şahsiyeye anz olan ınevanii [engel] külliyyen izale” (madde 55), “ecnebi sermayedarantnın memlekete duhulünün teshil edilmesi’ni (madde 56) istiyordu. Ayrıca bir “Cemiyeti İslâmıye teşkilâtına ehemmiyeti mahsusa” (madde 64) veriyordu. Meclisin bu sırada feshiyle yeniden yapılan intihabatta oldukça geniş ve faal teşkilâtına rağmen müdahaleler neticesi “Hürriyet ve İtilâf” pek az mebus çıkarabilmiştir. Fakat bu sefer de fırka askeri bir müdahale neticesi değişen ve meclisi tekrar fesheden yeni kabinenin bitaraf durumundan “İttihat ve Terakki” aleyhine istifade yolunu bulmuştur. Bu arada bir kısım müteşebbis ve münevverlerin iştirakiyle ve faaliyeti hemen hemen İstanbul ile mahdut “Milli Meşrutiyet Fırkası” teşekkül etmiştir (Ağustos 1328). Bu fırkanın devlet hususunda fikri “Kanunu Esasi ahkâmı dahilinde olmak üzere ananat ve tekâmülâtı tarihiyeye müstenit bir saltanatı meşruta” (madde 1) olup “vezaif ve mesuliyeti vükelâyı tâyin edecek bir kanun tanzimi” (madde 5) ve “idari, adli ıslahat” lüzumu programında yer almıştı. Kânunuevvel 1328’de (Aralık 1912) “Hürriyet ve itilaftan ayrılan bir grup tarafından

kurulmasına teşebbüs edilen “Müceddidin Fırkası” ise bir “hükümeti cismaniyeye mazhariyef’ten başka maksat gütmüyor ve “dinî, kavmî bütün emperyalizm fikirleri arkasından koşarak vatanın nüfus ve servetini o yolda heder etmekten müçtenip [çekinen, uzak duran]” (madde 5) “parlamenter hükümet” (madde 2) ve “mebus intihabında temsili nispî taranan” (madde 6) olduğu gibi “kavaninin tertibinde ahkam hangi memleketle olursa olsun nakil, ihdas ve ihtiraı” (madde 7) lüzumuna yer veriyordu.

“Hukuku Beşer Fırkası”. “Müslüman Terakkiperver Fırkası” kurmak teşebbüsleri ise muvaffak olamamıştır.

Kânunusani 1328’de (Ocak 1912) harbiye nazırının öldürülmesini müteakip değişen kabine ve durum ile “İttihat ve Terakki” tekrar hâkim bir duruma geçmiş, mevcut diğer fırka ve cemiyetlerin erkânının bir kısmı kaçmış, bir kısmı tevkif ve sürgün edilmiş ve artık mütemadi olarak devam eden harp şeraiti içinde “İttihat ve Terakki” tek fırka halinde 1918’e kadar faaliyette bulunmuştur. Bu arada yapılan kongrelerde, program ve nizamnamesinde muhtelif değişiklikler de yapılmıştır. Ancak 1918 teşrinisanisinde (Kasım) Birinci Dünya Savaşı neticesinde doğan şerait ve önlenemez tepkiler karşısında liderlerinden bâzıları Avrupa’ya kaçtıkları gibi “İttihat ve Terakki” muvazaalı teşebbüslere girişmek mecburiyetinde kalmış; eski merkezi umumi âzasıyla beraber şahsi ve keyfi İcraatları memleketi harabiye götüren azanın alâkası güya kesilerek fakat eski teşkilât tamamen devredilerek “Teceddüt Fırkası”, “Hürriyetperver Avam Fırkası” ve Muhafazakar Fırkası” kurulmuştu.

“Teceddüt Fırkası” programında nispeten meşruti esaslara yer veriyor, idari ve adli sahada ıslahatçı görünüyor ve hattâ “Devletî Osmaniye dahilinde her milletin edebi, ilmi istiklâlini” (madde “5) kabul ediyordu. Programda bilhassa meclis hâkimiyetini temin edecek hükümlere yer veriliyordu.

“Hürriyetperver Avam Fırkası” da hemen aynı çerçevede bir programa malikti. Bununla beraber “ihtiyacatı memleketin mümkün olduğu kadar imalâtı mahalliyeden tatmini ve mamulât ve mahsulâtı Osmaniyenin pazarı âlemde temini revacı” (madde 74) ve “hîç olmazsa şehirlerde reyi âm

usulüne tevessül”den (madde 10) bahsediyordu. Teşebbüs halinde kalan “Muhafazakâr Fırkası” ise; “Devleti Osmaniyenin saadet ve selâmeti hâzıra ve müstakbelesinin ahkâm ve hakayıkı islâmiyenin hüsnü tatbiki ile hâsıl olacağını” (program madde 1) ileri sürüyordu. Aynı ayda eski programıyla “Osmanlı Demokrat Fırkası” ve yeni kurulan “Radikal Avam Fırkası” faaliyete geçerlerken bir yandan da, 1913’ten beri bilhassa Kahire de devam etmiş olan “Hürriyet ve İtilaf Fırkası” eski programıyla faaliyete geçmişti (teşrinisani 1°|8).

Osmanlıların “hukuku tabiiye ve müktesebesini istihsal ve ika edilen zayiat ve mezalimin fail ve müsebbiplerini taharri ve duçarı zarar olanlann tatmini esbabının istikmali [tamamlama] ile Devleti Osmaniyenin selametini kâfil [üstüne alan] bir sulhun akdine çalışmak” maksadıyla kurulan “Sulh ve Selâmet Cemiyeti”; “militarizmin terkiyle teşebbüsü şâhsiye geniş sahalar açmak siyasi muhtariyete yer vermek” (madde 2) esaslarını programına alan “Selâmeti Osmaniye Fırkası” gene teşrinisani ve kânunuevvel (Kasım ve Aralık) içinde kurulmuş bulunuyordu. Bilhassa İttihatçılara mütemayil ve muvazaalı fırka ve cemiyetlerin iştirak ettiği Millî Kongre (29 teşrinisani) kendi çevresinde kalan bir tezahür mahiyetini aşamamıştır.

Müteakiben 21 kânunuevvelde (Aralıkta) meclisin feshi ve eski İttihatçıların tevkifi (30 kânunusani) ile beliren müsait şartlara rağmen “Hürriyet ve İtilâf Fırkası” bir türlü iktidar partisi durumu tesis edemiyor ve fakat teşkilât ve faaliyetini genişletiyordu. Kanunusani 1919’da “Sulh ve Selâmet” ile “Selâmeti Osmaniye” fırkaları birleşirken, kurucuları bilhassa tüccar olan ve programına “meşru servetlerin tamamı masuniyeti ve serbestii ticaret esası teşkil eden “Ahali İktisat Fırkası” yeniden kuruluyordu. Bir yandan da amele ve sosyalist partileri teşekkül etmeye başlamıştır. Kânunusanide (Ocak) “erbabı say ve sanatın hakkını müdafaa” iddiasıyla eski ittihatçı birkaç memur ve işçinin kurduğu “Osmanlı Mesai Fırkası” programı “bilcümle sosyal demokrat programına mutabık” ve reis vekili emekli bir general olan “Sosyal Demokrat Fırkası’’ndan sonra eski

“Osmanlı Sosyalist Fırkası” müntesiplerinin toplanıp (Şubat) bir müddet sonra kurdukları “Türkiye Sosyalist Fırkası” faaliyete geçmiştir.

“Lâyenazil [değişmez] ve daimi reis’r (dahilî nizamname madde 1) olan “Türkiye Sosyalist Fırkası” “sermayesiz sınıfın himayesi’ni (madde 12, 13) temine çalışmakla beraber, “Bilûmum vesaiti istihsal ve imalin içtimai bir hale ifrağını veya devlet tarafından idaresi’ni (madde 10) ileri sürüyordu.

Bu arada “Osmanlı Çiftçiler Derneği” de fırka haline inkılâp etmiştir (Şubat), ittihatçı ve zengin bâzı çiftçilerin desteklediği bu fırka, programında, “arazi kanununun çiftçilere menafi temin edecek surette tadilini” (madde 3), idari bakımdan “tevsii mezuniyet usulünün esaslı bir surette tatbikini ve belediyelerin müstakilen idaresini” (madde 2) müdafaa ediyordu.

Martta, mevcut siyasi cemiyet ve fırkalar arasında tekrar beraberlik tesisi için “Vahdeti Milliye” teşebbüsü yapılırken, bir yandan da, ittihatçıların tevkifi devam ediyordu. Müteakip aylarda kurulan fırkalar arasında, “Milli Türk Fırkası” programında “Wilson prensiplerinin milliyetten kasdettiği mânaya dayanarak vahdet ve tamamİye-ti” (madde 2) kabul ediyor. “Bununla beraber Türk milletinin anasırı asliyesinin birisi islâmiyet olduğu” (madde 4) üzerinde duruyor ve “istiklâli siyasinin temini” (madde 7), “Türk devletinin şekli hükümeti meşruti bir padişahlık olarak muhafazaya taraftar” ve “iktisaden devlet kuvvetini ferdi say yanında bir âmili İktisadi” (madde 11) olarak ele alıyordu. Mayısla kurulan ve liberal görünen “Milli Ahrar Fırkası” ise “medeniyeti hâzıranın bilâtereddüt kabul ve tatbiki” (madde 2), “siyaseti dahiliyede ıslahatla beraber “maarifte teşebbüsü şahsiyi telkin edici esaslara yer verilmesi” taraftan idi.

Bu sıralarda “Radikal Avam Fırkası” ile “Demokrat Fırkası” birleşmişlerdir (Haziran). Müteakiben Temmuzda kurulmakla beraber kânunuevvelde (Aralıkta) müsaadesi verilen “İşçi ve Çiftçi Sosyalist Partİsf’de faaliyete geçer. Diğer taraftan Trakya ve Anadolu’da işgal altına girmiş ve girmek üzere bulunan mıntıkalarda “Müdafaai Hukuk” ve “Reddi İlhak” cemiyetleri kurulmaya başlanmıştır. Bunlar arasında “Şarkî Anadolu Müdafaai Hukuk Cemiyeti” 23 Temmuzda Erzurum Kongresinden sonra

diğer cemiyetlerle birleşik hale gelmesine imkân veren Sivas Kongresini (4-11 Eylül 1919) toplamış ve bu kongre kararınca “Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti” teşekkül etmiştir. Cemiyet “her türlü fırka cereyanlarından âri olduğunu” (nizamname madde 12) İlân ediyor ve “mütarekenin akdi 30 teşrinievvel 1334 tarihinde hudut dahilinde kalan ve her noktasında ekseriyeti İslâmlar teşkil eden aksamı memaliki Osmaniyeyi yek diğerinden ve camiai Osmaniyeden gayri kabili tecezzü [ayrılmak] ve infikâk [ayrılmak, ilişiği kesmek] bir kül olduğunu” (mevadı esasiye madde 1) ileri sürüyor, “müdahale halinde müdafaasına tedabir ittihazına, hattâ hükümeti Osmaniyenin buraları terki halinde Garbî ve Şarkî Anadoluda bir idarei muvakkate teşekkül edeceğini” (madde 4) belirtiyordu. Faaliyeti arasında “millî müfrezeler teşkiline” de yer veriliyordu (ek nizamname, madde 4).

“Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti” az zamanda hemen her vilâyet ve kaza merkezinde “Müdafaai Hukuk Cemiyetleri” kurulmasını temin etmiş, yer yer milis teşkilâtı vücuda getirmiş ve aynı zamanda mülki amirleri merkeze rağmen müzahir bir duruma sevkettiği gibi belli başlı askerî birliklerle de irtibat tesisine muvaffak olmuştu. İşte bu ahval ve şerait içinde yapılan intihabatta ekseriyetle “Müdafaai Hukuk” namzetleri kazanmış iseler de 12 kânunuevvel (Aralık) 1920de açılan Meclisi Mebusanda bunların mahdut bir kısmı müstesna, diğerleri “Felahı Vatan Grubu” altında bir grup meydana getirmişlerdi. Diğer mevcut fırkalar arasında da mecliste hemen yalnız “Hürriyet ve İtilâf” temsil ediliyordu.

16 Mart 1920’de İstanbul’un düşman kuvvetleri tarafından işgali ve Meclisi Mebusan’ın 11 Nisanda feshi üzerine 23 Nisandan itibaren Ankara’da toplanan Büyük Millet Meclisi artık “Teceddüt”. “Hürriyetperver Avam”, “Millî Alırar”, “Millî Türk” fırkaları kurucularının iltihak etmiş bulunduğu “Müdafaai Hukuk” mensuplarından teşekkül ediyordu. Meclis 3 Mayısta bir de icra vekilleri heyeti kurar. Bu yeni şerait içinde Ankara da teşekkül eden ilk fırka menşei 1915’e kadar inen, 1918’den itibaren hazırlık faaliyetine giren ve Ankara’da faaliyete geçmesine müsaade edilmeyerek Baku’da kurulan “Türk Komünist Fırkası’nı müteakip teşekkül eden “Halk

İştirakiyun Fırkası’dır (Haziran). Diğer taraftan İstanbul’da “Hürriyet ve İtilaftan ayrılan bir grup “Mutedil Hürriyet ve İtilafı kuruyor (Temmuz), eski “Çiftçi Derneği” mensupları da “Türk Zürra Fırkası’nı tesis ediyorlardı (teşrinisani). Müteakip aylarda yeniden başlayan harp şeraiti içerisinde İstanbul’daki siyasi faaliyet birkaç gazete çerçevesine daraldığı gibi. Ankara’da Meclis içinde ve gruplara münhasır kalmıştır. Bu gruplardan en mühimi “Müdafaai Hukuk Grubu” idi. Müdafaai Hukuk Grubunun müteakiben “Halk Fırkası” kurma şayiaları sırasında yeni intihabat dolayısıyla neşrettiği programda “hâkimiyeti milliye esasatı göz önünde tutularak iktisadı, hukuki, İdari ve maarif sahasında umumi ıslahat taraftarlığı” belirtili yor ve bu arada “Makamı Hilâfetin beynelislâm bir makamı muallâ olduğu” da ilân ediliyordu.

1922 Kasımında padişahlık ve Osmanlı hükümetinin iskatiyle beraber İstanbul’da hâlâ faaliyette bulunan siyasi fırka ve cemiyetlerin kalanı da kapanmıştır.

Müteakip aylarda ise diğer birtakım teşebbüslerle beraber “Kadınlar Halk Fırkası” kurma teşebbüsüne de müsaade edilmemiş; “Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti” ise Ağustos 1923’te kongresiyle “Halk Fırkası” ismini almıştır. İktidarı ve Meclisin ekseriyetini elinde bulunduran “Halk Ftrkası’nın programı, nizamnamesi içindeki bir maddede hulâsa ediliyordu. Bu maddeye göre gaye, “milli hâkimiyetin halk tarafından ve halk için icrasına rehberlik etmek ve Türkiyeyi asri bir devlet haline yükseltmek ve Türkiye’de bütün kuvvetlerin fevkinde kanunun velayetini hâkim kılmaya çalısmak”tı (madde 1).

Bir müddet sonra “Halk Fırkası’nın meclis gurubunda tahaddüs eden anlaşmazlıklar içinde bir hizip teşekkül etmiş ve bu hizip teşrinisani 1924’te “Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasf’nı kurmuştur. Yirmiden fazla mebusun iltihak ettiği bu yeni fırka; programında “hürriyetperverliği (liberalizm), halkın hâkimiyetini (demokrasi)” esas meslek olarak (madde 4) ilân ediyor, “umumi hürriyetlere taraftar” (madde 4), “mesleki cemiyetlere müsaadekâr” (madde 29), hattâ “amelenin temettüe iştirakini ikna yoliyle temine mütemayil” (madde 31) görünüyordu. Fırka diğer taraftan “ecnebi

sermayesine karşı davetkâr” (madde 40, 41) olup, “bilhassa anonim şirketlerin müdahelânan azade olmasını terviç” (madde 37) ediyor; “efkâr ve itikadı diniyeye hürmetkar” (madde 6) bulunuyordu. Kânunuevvelde (Aralık) birde Adanada “Müdafaai Umumiye Fırkası” kurulmak işlenmişse de teşebbüste kalmıştır. “Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası” o sırada tahaddüs eden Şark vilayetlerindeki isyanla methaldar [bir işe karışmış, bir işte parmağı olmak] görülerek Haziran 1920de kapatılmıştır. Bu arada eski “Sosyal Demokrat Fırkası” da yeniden faaliyete geçmek teşebbüsünde bulunmuştu.

Tekrar yalnız başına kalan “Halk Fırkasının 1927 kongresinde kabul edilen yeni programında “hiçbir veçhile tadil edilemeyeceği” kaydıyla (madde 7) “fırkanın cumhuriyetçi, halkçı, milliyetçi” (madde I) olduğu belirtiliyor, “din ile dünyayı birbirinden ayırmak” (madde 3), “Türk dilini, Türk kültürünü tamim etmek” (madde 1) esaslarına yer veriliyordu. Bununla beraber program gene nizamname içinde ve umumi esaslar namı altında birkaç maddeden ibaretti.

1930 Ağustosunda “Halk Fırkası’ndan ayrılan birkaç mebus muvazaa fırkası halinde “Serbest Cumhuriyet Fırkası’nı kurmuştur. Bu fırka da “cumhuriyetçilik, milliyetçilik ve lâiklik esaslarına bağlı” (madde 1) ve fakat aynı zamanda “bir dereceli intihabat usulünün tesisini ve siyasi hukukun Türk kadınlarına teşmilini” müdafaa (madde 11} ediyor, “nafia [bayındırlık] teşebbüslerinin bir nesle tahmilinden [yüklemek] içtinap [sakınma, çekinme]” (madde 3) ederek “harici sermayeye yol açmak” (madde 4) istiyor ve “hükümet dairelerinde (madde 8), mahkemelerde (madde 9) süratle iş görülmesini” temine ehemmiyet veriyordu. Aynı günlerde bir “Sosyal Demokrat Fırkası” teşebbüsü tahakkuk edememiş ve zaten “Serbest Fırka” da teşrinisani (Kasım) 1930da kurucuları tarafından feshedilmiştir.

“Halk Fırkası” ise programını 1931 Mayısında toplanan üçüncü kurultayında mufassal bir hale getirmiştir. Yeni programa göre “fırka cumhuriyetçi, milliyetçi, halkçı, devletçi, lâik ve inkılâpçıdır” (İkinci kısım

madde 1), “sınıf mücadelesi yerine tesanüdü kabul” eder (İkinci kısım madde 2) Fakat “iktisadi hayatta hareketli sermayeyi mühim bulur (Üçüncü kısım madde 1) ve “sermaye sahiplerini teşvik ve himayeye lâyık görür” (Üçüncü kısım madde 6), hattâ “büyük arazi ve çiftlik sahiplerine kredi temin” (Üçüncü kısım madde 4) ve “devlet işlerinde mutlak kârlı ve faydalı olmak esası” (Üçüncü kısım madde 13) yer tutar, idari bakımdan “millî nizam ve inzibatı sarsılmayan bir hükümet otoritesi”ni (Yedinci kısım madde 1) temine ve nihayet “terbiyenin millî ve vatanperver olmasf’na ve “ordu mensuplarının daimi hürmet ve şeref mevkiinde tutulmasına” ehemmiyeti mahsusa (Sekizinci kısım madde 25) verir.

Haziran 1931’de “Lâik Cumhuriyetçi Çiftçi ve İşçi Fırkası” kurma teşebbüsü muvaffak olamadığından gene yalnız başına faaliyetine devam eden “Halk Fırkası” Halkevlerini ve Halk odalarını açmaya başlamış, 1935’te yeniden tadil edilen programında “yalnız birkaç yıl için değil, geleceği kapsayan taşanlara” yer vermiş ve esaslarını Kemalizm prensipleri olarak ilân ermişti. Programda ayrıca, “Yurtdaşların ferdi ve sosyal özgenlik, eşitlik, dokunamazlık ve mülkiyet haklan devletin varlık ve otorite sının ile burçlandırılıyor” (madde 4) hele “ekonomik atanda devleti fiilî surette ilgilendinıιek” başlıca esas olarak sayılıyordu .(madde 5). “Grev ve lokavt yasağı” (madde 14) terviç edilmekle beraber, “yoğaltmaların zararına fiyat birliği yapan özel tröst ve karteller hariç, rasyonelleştİrme etkisi ile yapılacak olanlara (madde 15) müsaade ediliyordu. Bundan başka “Gençlik örgütü”ne (madde 50) ve “Türk işçilerini ve esnafını parti programı çerçevesinde örgütlendirmeye” (madde 60) de yer veriliyordu. Tüzükteki “değişmez başkanlık” (madde 2) tadilâtı du bu kongre mahsulüdür.

Daha sonra 1936 Haziranında parti faaliyeti ile hükümet idaresi arasında mahalli beraberliğe karar verilerek (Başkanlık Beyannamesi) dahiliye vekili parti genel sekreterliğini, valiler de vilâyet parti başkanlıklarını ifaya başlamışlardır.

Tek parti halinde kalmakta devam eden "Halk Partisi" 1939 kongresinde program bakımından esaslı değişiklikler yapmamakla beraber "parti genel sekreterinin parti hükümetine iştirakini" tüzüğe sokmuş (madde 28) ve Meclis grubu içinde aynca "Müstakil Grup" teşkiline de yer vermiştir. 1943 senesinde ise yeniden tanzim edilen programında bir bakıma nispî itidal mevcuttur. Filvaki programda "Türk milliyetçiliğinin diğer hiçbir millet için zarar verici olmadığından" bahsediliyor (madde 5), ekonomi kısmına yer verilmeyerek bilhassa eğitim ve idarî bâzı yenilikler üzerinde duruyordu. Programda "Cihan Harbinde İdare" ve "Cihan Harbinden Sonra İhtimaller" başlıklı fasıllarda mevcuttu.

İkinci Dünya Savaşı sonu şeraiti içinde değişen muvazene ve türlü âmillerle beraber CHP'nin Meclis grubunda küçük bir hizip belirmiş bulunuyor (1945 Haziran) ve idare heyetinde değişiklikler birbirini takip ediyor, nihayet "siyasi ve fikri hayatta demokrasi prensiplerini daha geniş bir ölçüye tabi tutmak zarureti" yayılıyordu.

Böyle bir hava içinde ilk olarak Temmuzda "Milli Kalkınma Partisi" kurulmuştur. Programında "tek dereceli intihap" (madde 5), "reisicumhurun millet tarafından seçimi" (madde 8) ve bu arada 40 kişilik bir âyan meclisi kurulması" (madde 11) ileri sürülüyor, "sanayi ve ticarette serbest rekabet esası" (madde 28) müdafaa edilerek "vergi nispetlerinin yeniden gözden geçirilmesi" (madde 35) ve diğer bâzı ıslahatla "maarifin millî ananeye bağlı" (madde 9) olması üzerinde duruluyordu.

Ağustosta kurulan "Türk Sosyal Demokrat Partisi'nin programında ise "işçi patron münasebetleri'ne ve "işçi teşkilâtlarının inkişafına ehemmiyet verilerek "tanm, endüstri, ticaret sahasında sosyal demokrat esaslara dayanılması" ve bu arada bir "emekliler bakanlığı kurulması" (madde 3) lüzumu belirtiliyor, "dış ülkelerde sosyal demokrat partilerle ilgi ve işbirliği saglamak'tan (madde 27) bahsediliyordu.

Gene Ağustosta kurulmakla beraber formalitelerinin ikmali uzun müddet mümkün olamayan "Sosyal Adalet Partisi'nin programı bir maddede hulâsa ediliyordu. Partinin "sınıf kavgası taraftarı olmadığı" tasrih edildikten sonra

demokratik esaslara bağlı bulunarak “ferdî mülkiyetin vasat geçim derecesinin 4 mislini geçemeyecek şekilde tahdidi”ne, lüks, fantazi ve israfla mücadele prensiplerinden mülhem bir iktisadi plân lüzumuna yer veriliyordu (madde 6). Dinin lüzum ve ehemmiyeti de belirtiliyordu.

Eylülde teşekkül eden “işçi ve Çiftçi Partisf’nden sonra Ekimde bir de “Liberal Demokrat Partisi” kurulmuştur. “Liberal Demokrat Partisi”nin programı, “memleketin refah ve yükselişinin ancak liberalizm yolu ile mümkün olacağı” esasına dayanıyor; “ecnebi sermayesine karşı hüsnü niyet” (madde 18) belirtilerek “devlet teşkilâtında görülen aksaklığın ve kırtasiyeciliğin giderilmesi” (madde 1**7)** ve nihayet “tek dereceli intihap” lüzumu (madde 3) üzennde duruluyordu.

Bu arada “Güdenİst Parti” ve “Ergenekon İşçi Partisi” kurma teşebbüslerinden sonra 1946 Ocak ayında. Halk Partisinden çıkarılan küçük bir hizip tarafından “Demokrat Parti” kurulmuştur. Programında “müdahalesiz ve serbest ve tek dereceli seçim” (madde 9) isleyen, “hükümet ve teşkilâtının halk dışında ve üstünde bir varlık olmadığı kanaati belirtilen (madde 10) Demokrat Parti aynı zamanda “devletçiliği hususi teşebbüs ve sermayenin süratle gelişmesini düzenlemek, yardıma teşvik etmek’[1] (madde 7) çerçevesinde görerek “ticaret, sanayi ve tarım sahasında ıslahat” lüzumunu belirtiyor; “adalet teşkilâtında kaza birliği meydana getirmek” (madde 25), maarifte de bilhassa “Doğu bölgesinde bir kültür merkezi kurmayı” da (madde 41) gayeleri arasına alıyordu. Müteakip aylarda bâzı anlaşmazlıklar içinde kalan “Millî Kalkınma Partisi” müstesna diğer partilerin tamamen muvaffakıyctsiz ve inkişaf edemeyen faaliyetlerine rağmen “Demokrat Parti” bilhassa serbest teşebbüs erbabı ve zengin çiftçilerin arasında tutunarak süratli bir teşkilâtlanma ve genişleme devresine girmiş ve İstanbul matbuatından kuvvetli bir müzaheret temin etmiştir.

Bu durum karşısında “CHP” 10 Mayısta toplanan olağanüstü kurultayında yapılan değişiklikle programda tek dereceli seçime yer veriyor (madde 4) ve cins, sınıf ve rejiyonal maksatlarla cemiyet kurma yasağını

(madde 22). tüzükte genel başkanın değişmezliği ve Müstakil Guruba ait hükümleri kaldırıyordu. Kurultayda müteakip aylar içinde yeni bir seçime gitmek kararı da alınmıştır.

Yeni doğan şerait içinde sosyalist partileri de kurulmaya başlamıştır.

Bu arada kurulan “Türkiye Sosyalist İşçi Partisi” mevcut Teşkilâtı Esasiye Kanununun hararetli taraftan” (Program madde 1) bulunuyor, “vatandaş emek ve zekâ kabiliyetinin devlet sermaye ve rehberliğinin ve hususi sermayenin tam bir iş ve menfaat birliğiyle çalışması’nı (madde 105) müdafaa ederek idari teşkilât bakımından “eyaletler kurulması” (madde 82), bir “emniyet ve asayiş bakanlığı İhdası” (madde 82). kültürde “milli ahlâk ve dini ananelere bağlı kalınmasını” da ileri sürüyor, “safi kazançlara göre tek bir sosyal adalet vergisi” (madde 12) tahsili kolaylığı belirtiliyor ve bütün bunlarla beraber “tek dünya devleti taraftan” (madde 159) bulunuyordu. Haziranda kurulan ve programında prensip İtibariyle demokrat, sosyalist, milliyetçi, beynelmilelci, barışçı, ve lâik (madde 1-5) olduğu belirtilen “Türkiye Sosyalist Partisi”, “vatandasın şahsi emeğiyle meydana gelen hususi mülkiyet hakkının mutlak olduğunu” kabul ediyor, ancak “büyük istihsal vasıtaları, büyük arazi, fabrika, umumi nakil vasıtaları ve madenleri derece derece kamulaştırmak” taraftan bulunuyordu. “Aileyi temel müessese” sayarak (madde 18) idare, maliye, iktisat, adalet, sağlık, finans, bayındırlık, millî terbiye ve kültür sahasında bâzı ıslahatçı esaslar ileri sürülüyordu.

Aynı ayda kurulan “Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi” ise programında; memleketimizin sosyalizme halkçı bir devletçilik ve emekçi yığınlarının süratle genişleyen ölçülü ve şuurlu teşkilât, kontrol ve faaliyetiyle ulaşabileceğine kani bulunuyor ve bu arada bilhassa “irtica ve faşizme karşı aralıksız ve sistemli bir mücadele yürütmeyi lüzumlu” görüyordu (madde 35). “Demokrasinin kökleştirilmesi için bütün diğer partiler ve teşekkülleri ileri demokrat bir cephe içinde birleştirme” (madde 8) esası üzerinde duruyor ve bu arada “dış siyaset sahasında antiemperyalist ve komşu devletlerle dostluğa taraftar”’ (madde 19) görünüyordu.

Gene Haziran içinde teşekkül eden “Yalnız Vatan İçin Partisi”, “Kemalist, mutedil devletçi ve müfrit milliyetçi” olduğu belirtilen programında bilhassa “yüksek tahsil gençliğiyle alakalı” görünüyor (madde 12), köylüden hürmetle bahsedildikten (madde 14) sonra; “hâkimlerin, emniyet memurlarının terfihleri” üzerinde duruluyor (madde 8) ve “bütün vergilerin tek bir vergi halinde birleştirilmesi” (madde 8) ileri sürülüyordu. Bu aylarda Bursa’da bir de “Köylü ve Çiftçi Partisi” kurulmuştu. 1946 Temmuzunda başlayan milletvekili seçiminde “Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi”, “Türkiye Sosyalist Partisi”, “Sosyal Demokrat Partis!”müstesna, diğer partiler iştirak etmişse de kati çoğunluk CHP’de kalarak Demokrat Parti ve müstakiller 66 milletvekilliği kazanmış, diğer partiler namzetleri büyük şehirler çerçevesinde mahsur kalarak ancak birkaç bin rey alabilmişlerdir. Böylece Millet Meclisinde temsil edilen partiler ikileşmekle beraber intihabata iştirak eden ve etmeyen (Demokrat Parti de dahil) partiler arasında hoşnutsuzluk devam ediyordu.

Bu sırada Sıkı Yönetim Komutanlığı emriyle “Türkiye Sosyalist Partisi” ve “Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi” kapatılmış ve birçok mensupları tevkif edilmiş (16 Aralık) ve diğer taraftan Demokrat Parti meclîs grubu 17-27 Aralık arasında Meclis müzakerelerine iştirak etmekten imtina etmiştir.

Müteakip aylarda Demokrat Parti 7-11 Ocakta (1947) ilk kongresini yapmış, tüzüğünde bâzı değişiklikler yapılarak parti Meclis Grubuna ait hükümler ilâve edildiği gibi bir de “Hürriyet Misakı” tespit edilmiştir. Diğer taraftan da “Millî Kalkınma Partisi” ikiye ayrılmıştır. Bir taraftan İzmir’de “Serbest Demokrasi Partisi” teşebbüsüne geçiliyor ve İstanbul’da “Muhafazakar Parti” kuruluyordu. “CHP”de beliren müfrit ve mutedil temayüller ise Yedinci Kurultayda (Kasım 1947) önlenmiş ve yeni bir program ve tüzük kabul edilmiştir.

CHP yeni programında prensiplerine sadık kalmakla beraber bir yandan da “yurtdaşın siyasî ve medenî hakları arasında dernek, sendika, parti kurmak hakkını sağlamayı” vazifeleri arasına sokuyor (madde 2).

“devletçiliği mahdut bir sahaya ve kamu hizmetlerine” hasrediyor (madde 8). bilhassa “sosyal politika” sahası üzerinde duruyordu (madde 84 - 94).

1948’in ilk aylarında Demokrat Partide beliren anlaşmazlıklar vazıh ve keskin birhal almış ve tüdan fazla milletvekili partiden ihraç edilmiştir. İkiliği bertaraf ederek yeniden teşkilatlanmaya çalışan “Milli Kalkınma Partisi” ile “Demokrat Parti” müstesna, diğer partiler tamamen muattal bir halde bulunup “Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi” ve “Türkiye Sosyalist Partisi” ise kapalı ve mensuplarının adliyeye intikal eden muhakemeleri hâlâ devam etmekte idi. Temmuz ayında bu son iki parti mensuplarına ait dâva aleyhte neticelenirken aynı ayda “Türk Yükselme Partisi” ve “Millet Partisi” de kurulmuştur.

Not: Bu hulâsada Osmanlı imparatorluğu devrinde mevcut diğer milletlere ait siyasi faaliyete ve Türkiye’de gizli çalıştıklarına dair emareler mevcut teşekküllere yer verilmemiştir.

(Lütfü Eroğlu)

31 MART İSYANI

(İstanbul'da Dördüncü Avcı Taburunun İsyanı)

31 Mart hâdisesini hazırlayan âmiller arasında bir yandan bazı yabancıların, öbür yandan da padişah ve saray mensubu zengin tabakanın menfaat endişeleri, diğer yandan türlü parti, cemiyet ve matbuat etrafında bilhassa fukara halkın gayn memnun temayüllerinin ayrı ayrı rol oynadığını gösteren birçok emareler mevcuttur. Bununla beraber hadisenin failleri '"Meclisi Mcbusandan metalibatta bulunmak maksadıyla" aralarında anlaşıp ani olarak harekete geçmeye karar veren Dördüncü Avcı Taburu erbaşlan ve arkadaşlarıydı.

31 Mart salı günü (13 Nisan 1909) sabaha karşı, Taşkışla'da, dördüncü, Avcı Taburu eratı, toplu bir halde "Meclisi Mebusan Dairesi'ne gitmek üzere nöbetçi subaylarını hapsettiler ve diğer taburların iştirak etmemesine rafinen takriben saat 2'de kışlayı terk ve yürüyüşe geçtiler. Taburun büyük bir kısmı Meclisi Mebusan dairesine doğru yürürken diğer bir kısmı perakende olarak belli başlı kışla ve karakollara uğruyor ve oralarda mevcut eratı iltihaka davet ediyordu.

Sabahleyin ilk gelen ve Mebusan dairesinin (Ayasofyadaki bina -yanan Adliye Sarayı) önünü kordon altına alan Dördüncü Avcı Taburu ve sanayi bölüklerinden sonra yapılan iltihaklarla, erat 5-6 bini bulmuştu. Aynca halk da. Sultanahmet meydanını tamamen doldurmuş, hattâ etraftaki yolları da tıkamış bulunuyordu. Gittikçe artan ve çeşitlenen tezahürat arasında, bilhassa havaya yapılan yaylım ateşleri devam ederken, nutuklar da söyleniyordu. Bu arada Millet Bahçesi önünde bir er şöyle konuşuyordu: "Osmanlılar; medeniyetimizi, intizamımızı cümleye teslim ettirelim. Korkmayınız; kimsenin malı, canı tehlikede değildir. İslâm, Ermeni. Rum

bilcümle vatandaşlar yekvücuttur..,” Ayasofya önünde bir avcı eri: “Biz Manastırda iken babamızı öldürenler gözümüz önünde gezer, buna tahammül ederdik. Devri İstibdadın tesiri bize bir şey yaptıımazdı. Fakat zabitlerimiz, devri istibdat kalkacak, şeriat yerine gelecek demişlerdi. Biz bunu dinlemiş, başımızı tehlikeye koymuş, bu devri meşrutiyeti meydana getirmiştik... Şimdi de adam öldürüyorlar, katili saklıyorlar. Şeriatı yerine getirmek için bir ay burada kalmak lazım gelirse gene kalacağız” diyordu. Hamidiye türbesi önünde bir çavuş da: “Millet bizi dinimiz için, vatanımız için besledi. Bugün dinimizi, vatanımızı ve hem de bizi besleyen din kardeşlerimizi, vatan kardeşlerimizi şeref sokağı adamlarından beş on zabitin hatırı için ayağımız altına almamalıyız” diyordu. Bilhassa kabinenin Kamil Paşa tarafından teşkili ve harbiye nazırlığına Nazım Paşa’nın tayini de isteniyordu. O sıralarda Harbiye Nezaretinin önü (şimdiki üniversite merkez binası) içerdeki eratı tezahürata iştirak ettirmek isteyen erat ve halkla dolmuştu. Beyoğlu ve İstanbul’da belli başlı kışla ve karakolların önü de buna benzer bir durumda idi. Osmanlı harp gemilerinin etrafında, gönderilen sandallarda da aynı davet yapılıyordu, “Askerin bu hareketinde ahaliye hiçbir zarar ve ziyan gelmeyeceği gene kendileri tarafından ahaliye tefhim edilmekte (anlatma)” ve ayrıca “sefaratı ecnebiye kapılarına ikişer üçer nefer bırakılmakla” beraber telaş ve heyecan halktan mektep ve dairelere sirayet ediyor, mağaza ve dükkanlar açılıp kapanıyordu.

“Meclisi Mebusan” dairesine hadiseyi duyarak ilk gelen milletvekilleri arasında İsmail Kemal, Rifat, Sait, Yusuf Kemal, Mehmet Arslan, Emrullah. Hallaçyan da vardı, Bir müddet soma toplananlar kırk kişi kadar oldular ve askere biraz nasihat etmek ve maksatlarını anlamak için bir heyet göndermeyi kararlaştırdılar.

Temas neticesinde maksatlarının: şeriatın tatbiki, sadrazamın ve harbiye nazırının. Hassa Kumandanı Cevat Paşa’nın, ikinci Fırka kumandanı Cevat Paşa’nın, Taşkışla Kumandanı Esat Bey’in azilleri ve Ahmet Rıza Bey’in riyasetten istifası ve bahusus askerin hareket vakıasından dolayı hiçbir neferin kılına dokunulmaması olduğu anlaşıldı. Müzakerat salonuna geçildi. Biraz evvel gelmiş olan İsmail Kemal Bey; bugün memlekette şu hazır

bulunan birkaç kişiden başka kuvvet yoktur. Hakimiyeti milliye kamilen bu huzzara [bulananlar, hazır olanlar] intikal etmiştir. Binaenaleyh bütün kuvvei devleti alarak ve mesuliyeti deruhte ederek icrayi müzakerat edelim, dedi. Fakat evvelemirde hükümetçe ne gibi tedabir ittihaz edildiğinin telefonla suali takarrür etti. Sadrazam ile harbiye nazırının saraya gitmiş oldukları anlaşıldı. Mecliste kabineye ademi itimat beyan edilmesinde ısrar ediliyordu. Birkaç defa kürsü hitabeti İşgal eden İsmail Kemal Bey, vatanın selâmetinin ancak buna mütevakkıf olduğunu uzun uzadıya anlatıyordu. Ve hemen buradan bir heyet sarayı hümayuna gitsin, meclisin kararını hâkipayi şahaneye arzetsin, başka bir kabine lüzumunu teklif etsin, diyordu. Hallaçyan ve Vartkes Efendiler protesto eltiler. Bu sıralarda müzakerat böyle keşmekeşte iken neferattan mürekkep heyeti mahsusa ikide birde tembihatı vakıa hilafında olarak meclise giriyor: “Harbiye Nezaretinde arkadaşlarımızdan birkaç kişi telef oldu. Kan döküldü, bu tarafa hücum edilirse kan dökülecek, bir karar veriniz” diye tehdit ediyor vc Azanın ısrar, ibram ve ricası üzerine çıkıyorlardı. Bu aralık heyeti murahhasai ilmiyenin hala muntazır olduğu ihtar edildi. Buyursunlar, dendi. Onlann dûhulüyle beraber 15 kadar asker de girdiler. Pürsilah oldukları halde hünkar locasının önünde duruyorlardı. Heyeti ilmiyeden evvel, fetva emiri gelmişti. Heyette Beyazıt dersiamlarından Ahmet Rasim Efendi, temyiz azasından Haydar Efendi vardı. Galiba hatipleri Rasim Efendi idi. Zira heyeti ilmiye ve neferat namına kürsü hitabete çıkarak iradı nutkeden o oldu. Rasim Efendi, hatırımda kalabildiğine göre mazmunu ati dairesinde idarei kelam etti: Evvela bilmiş olunuz ki, bu askerler meşrutiyet aleyhinde değildirler. Muhafazasına yemin ettikleri Kanunu Esasi dairesinde matluplarının İs’afını [kabul edip yerine getirme] talep ediyorlar. Bunlar diyorlar ki; Kamımı Enimi mucibince bu devletin dinî, dini İslâmdır.

Meşrutiyetimiz bu esasi vikaye ve ahkâmı şer’iyenın icraaiyle mükelleftir... Meşrutiyette kanun milletin efkarına göre olur. Binaenaleyh milleti hâkimenin, yani hâkim olan milletin efkârına lebaiyct mecburidir. Hakimiyeti milliye kanunu iktizasınca bir kanunun kabulünde ekseriyet hâkim olur. Bütün kararlar ekseriyetle sâdır olur. Bu memlekette ise

ekseriyet Müslümandır... Demek ki, şeriatın icrasına meşrutiyette hiçbir mani olamayacak iken mani olmak isteyenler dinsizlerden ibarettir. Bu dinsizlerin maatteessüf Meclisi Mebusan İçinde dahi mevcudiyetleri hissolunuyor. Bu sebebe mebni, bu askerler, Meclisi Mebusunda bulunan bir iki dinsiz adamın mebusundan çıkarılmasını, sadrazamın ve harbiye nazırının ve hassa kumandanının azlolunmasını ve ahkamı şer'iyenin tamamıyla tatbikini ve bu hareketten dolayı bunlara nıücazat edilmemesinin tahtı temine alınmasını sizden talebediyorlar.

Rasim Efendi "nutkunu ikmal ettiği zaman evvelce yarım yamalak tebligatta bulunan neferat, işte bizim istediğimiz de budur, dediler. Derken, nereden girdiğini bir türlü anlayamadığım sakallı bir binbaşı sıraların üzerine çıkarak dört yol ağızlarında iradı mutat adi bir nutukla mebusları tahvif [korkutma], neferleri tehyiç [coşturma] etti. Hayli ricadan sonra askerlerle ulema çıktı Müteakiben gene itimat ve ademi itimat meselesi mevzubahis oldu. Yusuf Kemal Bey, kabinenin bu harekete meydan veren tedbirsizliğinin ademi itimat reyi itasına kafi bir sebep olabileceğini anlattı. Ankara mebusu Talat Bey nafile acele etmeyin, zaten şimdi haber aldık ki, Hilmi Paşa istifasını vermek üzere mabeyne gitmiş, dedi Lütfi Bey. kabinenin lüzumu istifasını teklif edelim mealinde bir sureti tesviye bulmaya çalıştı. Bu Aciz ise, vâki olan metalibı kabineye tebliğ ile iktifa edelim, dedim. Nihayet lüzumu istifanın teklifine ekseriyetle karar verildi. Bu karara bendenizle beraber muarız olanlardan o sırada görebildiğim şunlardır: Habip, Vasfı, Ali Osman, Vartkes, Hallaçyan Efendiler. İsmail Kemal Bey ve şeyhülislam ve zevatı saireden mürekkep bir heyet bu kararı padişaha tebliğe memur edildiler. Fakat gidenler hattı muhasarayı yaramadan döndüler." (Bakınız: Babanzade İsmail Hakkı: Tanin Gazetesi. 13 Nisan 1909). Karar, saraya ancak telgrafla bildirilebilmişti.

Heyeti vükela da erken saatlerde Babıali'de (şimdiki vilayet binası) toplanmıştı. Top gibi patlayan hadise karsısında kabine bilgisiz ve mütereddittı. Her ne kadar alâkadar komutanlıklar, harbiye ve zaptiye nezaretleri hadisenin başlamasıyla beraber harekete geçmiş bulunuyorlarsa da ancak tevessüü önlemekle meşguldüler. Şeyhülislamlıkça da,

Babımeşihatta toplanan bir kısım “Cemiyeti İlmiye” mensuplarının nasihat vermesi için Sultanahmet’e gönderilmesinden başka bir şey yapılamıyordu. Bu arada “gerek dahile ve gerek harice çekilecek heyecanâmiz ve muhilli asayiş telgrafların keşidesi men” edilmişti. Bir müddet sonra harbiye nazırlığınca, mevcut sadık askeri birliklerin hassa komutanlığı emrinde toplanması temin edildiyse de kati şekilde harekete geçmek; “kan dökülmesine” ve bir yandan da “müdahalatı ecnebiye vukuuna” sebep olabilir endişesi vardı. Zira şeyhülislama ve dahiliye müsteşarına göre “efkarı umumiye cereyanına karşı” durmak imkanı yoktu. Zaten hareket meşrutiyet aleyhine değil, “hükümet aleyhine idi” ve “kabinenin ısrarına lüzum yoktu”

Bu hava içinde Babıali’de bulunan Meclisi Mebusan reisi istifa ettiği gibi, kabine de istifaya karar vermiş ve kararı bildirmek üzere sadrazam saraya gitmiştir. Saat takriben 13’te saraydan gelen telgraf, istifanın kabul edildiğini bildiriyor ve mazbatayı imzalamak üzere diğer vükelâyı da saraya davet ediyordu.

Bu sıralarda mevcut belli başlı siyasi teşekküller içinde de kimsenin kimseden haberi olmamakla beraber bazılarını. “Osmanlı Ahrar Fırkasının isyanı idare ettiği zannediliyordu. Fıkaki Prens Sabahattin, nezdine çağırdığı Ahrar Fırkası katibi umumisi süt kardeşi Fazlı Bey ile “Serbesti” gazetesi sahibi Mevlan/ade Rifat’a; “İşte biz durur durur da meydanı siyasete böyle atılırız. Mirim ahvali nasıl buldunuz?” diyordu. Mevlanzade ise; “Evet bütün ordunun elde edilmiş olduğu görünüyor, harekatta intizam meşhuttur. Fakat donanma hariç kalmış ise, Abdülhamit tarafını iltizam ederse, korkarım ki, ordu temini maksada kafi gelmesin!” cevabını veriyordu. Fakat Sabahattin; “donanma da bizimledir” diyordu. Ve Fazlı’yı, Asar-ı Tevfik zırhlısına göndererek Ali Kabuli Bey’in birtakım bahriye efradını karaya çıkarmasını, Yıldız’a bir lop atmasını istiyordu. Derhal gidip gelen Fazlı Bey; “Asker ihraç edileceğini ve ancak top endahtı hususunda sair zabilanla henüz ikmali müzakere edilememiş olduğundan mümkün olamayacağını, fakal bu emrin dahi sabaha karşı infaz edileceğini” bildiriyordu (Bakınız. Hak ve Vatan, sayfa 41). Biraz sonra “Prens, askerin

Sultan Abdülhamit hakkında alaka izhar ettiklerini öğrenince, hemen istimbota binerek, Heybeliada önünde duran Avnullah korveti süvarisi Enver Bey'in ziyaretine gitmiştir. Enver Beyle birlikte Beşiktaş sahillerinde demirlemiş bulunan Hamidiye kruvazörüne gelmişler. Hamidiye süvarisi Vasıf Bey'le soruşulmuş. Vasıf Bey; isyan harekatı meşrutiyet aleyhine bir cereyan alırsa diğer arkadaşlarla görüşüp mutabık kaldıktan sonra müştereken Yıldız sarayını topa tutar ve yakarız, demişti. Bu içtimaa Asar-ı Tevfik süvarisi Ali Kabuli Bey de iştirak ermiştir." (Bakınız: İnkılap Tarihinde Jön Türkler, sayfa 279). Fakat öyle görünüyor ki, Osmanlı Ahrar Fırkasının hareketi bu konuşmalardan öteye geçmiş değildir. Yeşil bayrakları elden ele dolaşan ve mensupları Sultanahmet'te ve diğer kışla önlerinde türlü tezahürata iştirak edip duran "İttihadı Muhammedi Cemiyeti" hareketin idaresi bakımından aynı vaziyette idi. Cemiyetin reisi ve "Volkan" gazetesi sahibi Derviş Vahdeti. "Mizan" gazetesi sahibi Murat'a haber gönderiyor; "Ne yapacağımı şaşırdım, bana lütfen akıl öğretsin, ne hattı hareket ittihaz etmek lâzım geleceğini söylesin" diyordu.

Murat da; "Derviş Vahdeti ortalığı alt üst ettiği sırada neredeydi, kimden akıl istiyordu? O vakit kimden hattı hareket istediyse şimdi de ona müracaat etsin" cevabını veriyordu (Bakınız: Tatlı Emeller. Acı Hakikatler, sayfa 259). "Mizan" gazetesi idarehanesinde toplanan Matbuatı Osmaniye Cemiyeti reisi ve "Yeni Gazete" başmuharriri Abdullah Zühtü, "İkdam" başmuharriri Ali Kemal de ancak durumu mabeyn "başkitabetine arz ile tedbirde teahhür edilmemesi ve vücubunun izah edilmesi'ne karar veriyorlardı.

İttihat ve Terakki Fırkasının mensuplarının gayrı memnunları yer yer tezahürata iştirak etmekle beraber ileri gelenler önada görünmüyordu. Adetleri mütemadiyen

artmakta olan ve "Ayasofyadan DİvanyoIu'ıııa kadar ahzı mevki eden zabitsiz neferatı askeriyenin muntazam borazanlan; çavuştan, onbaşıdan âmirleri, kumandanları olduğu gibi Haindi Yaşar isminde bir çavuş da muvakkaten başkumandanlığa intihap olunmuştu. Haindi Yaşar Ayasofya camisi ile daırei mebusaıııa karşı, sıra kahvelerde tevabii ile ahzı mevki

ederek gelip gidenleri bilkabul sözbaşılık ediyordu” (Bakınız: İhtilal ve İnkılâbı Osmani, Yunus Nadi 1325, sayfa 39).

Fakat artık tezahürat arasına alaylı zabitlerin ve “talebei ulûm”un karışması dolayısıyla yer yer kordonlar tesis edilmesine rağmen türlü tahrikleri önlemek kabil olamıyordu. Bu arada Lazkiye mebusu Emin Arslan. İttihatçı “Tanin” gazetesi başmuharriri Hüseyin Cahit’e benzetilerek süngüleniyor; Babıali önünden Meclisi Mebusana getirilirken Bahriye Nazırı Rıza Paşa atılan kurşunlarla yaralanıyor ve Adliye Nazırı Nazım Paşa öldürülüyordu. Beyazıt’ta Harbiye Nezareti önünde “harbiye nazın ve sadrazamın müştereken keşide ettiği telgrafla kuvvei cebriye istimal edilmemesi” emrine rağmen hassa komutanlığına mensup kıtalar tarafından halka ateş edilmesi ve bir aralık bir süvari kıtasının halkı dağıtmaya uğraşması da birkaç kişinin ölümüne sebebiyet veriyordu.

Bir yandan da Unkapanı köprüsüne muvasalayı kesmek üzere konulan kıta ile beraber “Tersane önünde sefaini muhtelife efradı ile bahriye tevkifhanesi mahpusları ve birçok amele gayn muntazam partiler halinde” (Bakınız: Türk-ltalyan Harbi Tarih-i Bahrisi, Ali Haydar Emir, 1339, sayfa 49) harekete iştirake devam ediyordu.

Nihayet saat takriben 14’te Sultanahmet’te asker önünde mabeyn başkâtibi taralından şu irade okunmuştur: “Heyeti vükelanın istifası nezdi hümayunu hazret-i zıllullâhide rehini kabul-ü âli olarak yeni kabine derdesti teşekkül bulunduğu ve memleket ve vatanın saadeti hali ve temin-i asayişi zımnında her türlü esbabın ist ikmaline sarfı mesai ve gayret olunacağından ve bugünkü içtimada bulunmuş olan asakiri şahanenin ve birlikte bulunanların bu işten dolayı hiçbir veçhile mesul ve muhatap olmayarak haklarında atfı ali-i hazret-i padişahi şayan buyrulduğu gibi devletimiz hainden lillahi Taalâ devleti İslamiye olup ilâ yevmelkıyam bâki ve âli olan ahkâm-ı şeriyenin bundan böyle her tarafça ahkamı celilesine bir kat daha dikkat ve itina olunması tekıden emrü ferman buyurulduğundan halife-i muazzamımız padişahımız kumandanı azamimiz efendimiz hazretleri asakiri şahanelerinin kemali emnü rahatla kışlalarına ve ahalinin dahi

işlerine ve güçlerine avdet etmeleri hususunun kendilerine tefhimine ve cümlesinin selâm-ü saadet-ü encam-ı şahane ile taltif buyurulduklarının tebliğine zatı sami-i meşihatpenahileri memur buyrulmuş ve işbu emrü ferman-ı hümayun-u hazreti padişahinin mebusanda bâdelkırae tabettirilerek neşrü ilân ettirilmesi şerefsüdur buyurulan iradei seniye-i cenabı hilâfetpenahi iktizay-i âlisinden bulunmuş olmagla emrü ferman.”

İradenin okunmasından sonra da asker ve halk dağılmamış, yeni kabinenin teşkilini beklemişse de artık tezahürat durulmuştu. Köprü üzerinde kıtalar kaldırılmış ve hattâ bütün birliklerin muntazam bir şekilde Sultanahmet meydanına gidip dönmesine müsaade edilmiştir. Saat takriben on sekizden sonra mabeyinden Meclisi Mebusan dairesine gelen bir telgrafta; Tevfik Paşa’nın sadarete ve Ethem Paşa’nın harbiye nezaretine tâyin edildiği bildiriliyordu. Bunu duyan efrat, yeni sadrazam ile harbiye nazırı cedidinin meydana gelmelerini talebetmişlerdir. Takriben saat yirmi birde yeni harbiye nazırı Ethem Paşa Sultanahmet meydanına gelmiş ve müteakiben de asker kışlalarına dönmeye başlamışlardır. Bu sırada Ethem Paşa yeni sadrazama şu telgrafı çekiyordu: “Vâsıl oldum. Askere lâzım gelen sözleri söyledim, peyderpey mahallerine dönüyorlar”. Ertesi gün yeni kabine faaliyete geçip artık “muhilli asayiş-i ahval kalmadığı” vilâyetlere bildirilirken; Selanik’te de “İttihat ve Terakki Fırkası” tarafından tertiplenen mitingde hâdisenin irticai mahiyeti üzerinde heyecanla durularak, meşrutiyeti kurtarmak için komiteler teşkil olunmuş, gönüllü kaydına başlanmıştır.

Birkaç gün sonra ise bu hazırlık. Üçüncü Ordu subaylarının iltihakıyla “Hareket Ordusu” ismiyle teşkilâtlandırılacak ve komutanlığı tarafından erkânı harbiyei umumiyeye; “İstanbul’da şer’i mübin-ı Ahmedi’ye külliyen muhalif olarak bir ihtilâl-i askerî ikaıa sebebolmuş bulunanların cezayı sezalarını tayin maksadıyla teşebbüs edeceği her gûna [türlü] icraatta muhafazai serbesti’yi ileri sürek bir ültimatom gönderilecektir (6 Nisan). Bu ültimatom, üç gün sonra Ayastefanos’ta toplanan Meclisi Mebusanca tasvibedilecektir.

Nihayet 11 Nisanda Hareket Ordusu İstanbul'a girecek ve hemen sıkıyönetim ilân olunacak: padişah hal' edilecek, yeniden kabine kurulacak ve 31 Mart hâdisesine iştirak, teşvik suçlarından yüzlerce subay, er ve fırkacı idam, hapis ve sürgün edilecektir.

(Lütfü Eroğlu)

LÜTFÜ ERİŞÇİ

Türkiye'de işçi Sınıfının Tarihi

(özet olarak)

İŞÇİ SINIFININ DOĞUŞ DEVRİ

Osmanlı imparatorluğunda müteşebbis ve sermayedar sınıfın teşekkülüne muvazi olarak, bugünkü vasıflarda işçi[67] sınıfının doğuşuna ait ilk tezahürler Ondokuzuncu Yüzyılın birinci yansında başlamıştır[68].

Ondokuzuncu Yüzyılın ikinci yarısının daha ilk senelerinde ise, bilhassa modern harp vasıtaları, mensucat, gıda, kâğıt ve matbaa sanayii, nüve halinde de olsa, kurulmuş bulunuyor ve yalnız Osmanlı sanayi işçisi, herhalde, onbinleri aşıyordu. Teknisyen ve usta zümresini ecnebilerin[69], Rum, Yahudi ve Ermenilerin teşkil ettiği sanayi işçisi arasında kadınlarda hayli kabarık bir yekûn tutuyordu.

Aynı senelerde bir yandan da "işçinin ücreti lâyıka ve kendi rızası" ile çalıştırılması fikri artık bâzı kanunlarda yer buluyorsa da[70] Mecelledeki iearei âdemi bahsi bir yenilik ihtiva etmiyor, bâzı saltalarda ise işçi gündeliklerinin tespiti hususunda eski defter usulü devam ediyordu[71].

Diğer taraftan kalifiye işçi yetiştirmek maksadıyla Rumeli'de kız çocuklar üzerine yapılan bâzı tecrübelerden sonra, yüksek ücretlerle "sanayide, Avrupadan gelen adamların işlemekte olduğu" İstanbulda da büyük fabrikalara bağlı sanayi mektepleri kurmak teşebbüsüne geçiliyordu. Bu arada İstanbul'da bir de Amcleperver Cemiyeti kurulmuştu (1871).

Fakat, yeni sınai hayatın icaplarını gayrikâfi ıslahat karşılayanıyordu. Filvaki iş günü örfü beldeye göre tâyin ediliyor; ücretler 4-7 kuruş arasında bulunuyor ve üstelik zamanında ödenmiyordu.

Böyle bir durum karşısında işçilerin, haklarını kendileri aramaktan başka çareleri kalmıyordu. Filvaki 1872 senesi Ocak ayının sonlarında İstanbul tersaneleri İşçisi, yevmiyelerin verilmemesi yüzünden grev yapıyor, aynı işçilerden 500-600 kişilik İslâm-Hıristiyan bir grup Babıâli de sadrazama ve cuma selâmlığında padişaha dilekçe vermeye teşebbüs ediyor ve gazetelerden de “hali zicret ve sefaletlerinin umuma bildirilmesini” istiyorlardı.

Gene o senenin Temmuzunda. Beykoz kundura dikimhanesinde 300 amelenin, gazetelere “ücretlerin nizamında alınmadığını” bir vesile ile bildirmeleri birbirini takibediyordu.

Aynı sıralarda. Osmanlı Türk münevver ve işçileri arasında dünya işçi hareketleri ve sosyalizmle alâka açığa vuruluyordu. Hattâ Paris’te 1871 Komün ihtilâline bâzı Osmanlı münevverleri de karışmıştı.

Bu itibarla, 1876’da Kanunu Esasinin neşrinde, ıslahatçı hareketleri destekleyen tezahürler arasında Osmanlı işçilerinin tezahüratı ve sürüp giden “feryatlarının” rol oynadığında hiç şüphe yoktur[72].

Fakat gayri mütecanis bir memleket bünyesi içinde, bir taraftan halk kitlelerinin kâfi derecede teşkilâtlı desteğinden mahrum olması yüzünden vc diğer taraftan da faaliyetleri genişleyerek birbiriyle çatışmaya başlayan ecnebi entrika ve provokasyonları yüzünden, Birinci Meşrutiyetin ömrü pek kısa olmuş vcesemeresi de tabii olarak mahdut kalmıştır.

Bu sıralarda Gotha programını benimseyerek “sosyalizm programının her bendinin Şeriatı Ahmediyeye muvafık olduğu”[73] ileri sürülmesi de ayrıca dikkate değer bir hâdise olduğu muhakkaktır.

VARI MÜSTEMLEKE DEVRİNDE İŞÇİ SINIFI

Meclisi Mebusan'ın kapanıp da, memleketi ecnebilere peşkeş çeken saray idaresi ve istibdadının hâkim olduğu müteakip senelerde, zirai istihsal normal gelişme imkânlarını tamamen kaybetmiş bir duruma sürüklenirken, yerli sınai teşebbüsler duraklamış bulunuyordu. Ancak, türlü ecnebi nafıa işletmeleri ve bâzı şehirlerde, gene çoğu ecnebilerin elinde bulunan muhlim sınai maddeler manipilâsyon sanayii tenevvü etmeye başlamıştı.

İş günü 16 saati buluyor, muvakkat ve acemi işçilerin aldığı ücretler, hayat şartlarının ağırlaşmasına rağmen 6-7 kuruşu geçmiyor, zirai sahada ise birkaç kuruşa iniyordu. Büyük şehirlerle beraber bilhassa İstanbul'da "yevmiyelerin kısmı âzamini alan müstekreh [iğrenç] kulübeler"[74] yığını halinde işçi varoşları teşekkül ediyordu.

Bilhassa ecnebi işletmelerde istismar had bir safha arzediyordu. Meselâ "yerli amele bir lokma kuru ekmek, iki çürük zeytinle geçinir" sözünü dilinden düşürmeyen[75] Alman emperyalizminin tipik mümessillerinden bir umum müdürün idaresindeki Anadolu Demiryolu Şirketi, 5 Kasım 1890 tarihli bir tahriratla, saat başına verilen ücret hesabından öğle yemeği, defi hacei gibi zaruri ayrılışlarda geçen müddetin tenzilini emrediyordu[76]. Aynı işletmede, inşaat işlerinde çalışan işçilerin, iş başına geliş müddetlerinin mesaiye dahil olması dolayısıyla, bataklık iş yerlerinde yatıp kalkmaları mecburiyeti konuyordu[77].

Hattâ bir işçiye müsait rapor veren şirket doktoruna "etıbbayı şirketin daima, her şeyden evvel, idarenin menafii umumisini nazarı dikkatten dür bulundurmaması"[78] bildiriliyordu.

Reji idaresinin türlü işletmeleri ve diğer ecnebi nafıa işletmelerinde anlayış kadar ücret ve çalışma şartları aynı karakteri arzediyordu.

Diğer taraftan "Devairı Askeriye "ye merbut fabrikalarda çalışan işçiler de tahammülsüz bir baskı altında idi. Bu fabrikalara ait nizamnameye göre, "amele, kendisine havale olunan bir işi işlemekte rehavet gösterir veya fevkinde bulunacak usta ve ustabaşılardan vazifesine dair ahz ve telâkki edeceği tenbihatı ısga etmezse tard" olunuyordu (madde 27)[79].

Kadın ve çocuk işçiler gittikçe fazlalaşıyordu. Bilhassa mensucat sanayiinde ötedenberi çalışmakta olan kız çocuklar ve kadınlar, diğer sanayi şubelerinde kullanılmaya başlanmıştı. Meselâ 1897de İstanbul'da Kibrit Fabrikasında çalışan 201 işçinin 121'i kadın ve kızdı[80]. Bakırköy Bez Fabrikasında çalışan 1.000 işçinin yarısını çocuklar teşkil ediyordu.

Artan proleterizasyon ve yerli iş şartlarının ağırlığı ve ücretlerin düşüklüğü[81] dolayısıyla memleket dışına, bilhassa Amerika'ya, gittikçe artan bir hicret başlamıştı. Yirminci Asra kadar -bir aralık men edilmesine rağmen- Amerika'ya gidenler yüzbine yaklaşıyordu.

Böyle bir durum içinde işçinin, hak ve menfaatlerini herhangi bir şekilde savunmasına hiçbir imkân verilmiyordu. Fabrika müdüriyetlerine muhafazai hukuk zımnında herhangi müracaat sürgünle neticeleniyordu, işçi cemiyetleri kurmak şöyle dursun, hattâ “amele tahriri” bile men edilmişti (30 Temmuz 1305 tarihli nizamname).

Bununla beraber 1895'te gizli ittihat ve Terakki ve diğer cemiyetlerin hürriyetçi faaliyetlerine muvazi olarak Tophane fabrikaları işçilerinden bir grup gizli **“Osmanlı Amele Cemiyeti**”ni kurmuşlardır. Bu cemiyet Avrupa'da bulunan Türk hürriyetçileriyile muhabere etmek yolunu bulduğu gibi, işçilerin elim vaziyetini elden geldiği kertede matbuata aksettirmeye çalışıyordu. Takriben bir senelik faaliyetten sonra **Osmanlı Amele Cemiyeti**'nin müessisleri tevkif ve sürgün suretiyle dağıtılmtşsa da aynı maksat etrafında memlekette ve Paris'te bâzı teşebbüsler bunu takip etmiş[82] ve işçilerin hürriyet mücadelelerindeki rolü gittikçe büyümüştür.

Şirketi Hayriye, Feshane ve Hereke gibi işletmelerde memur ve müstahdemin sandıklan kunnak teşebbüsleri de işte bu sıralara tesadüf etmektedir. Şüphesiz bu sandıkların tamamen gösterişten ibaret[83] olduğunu işçiler çok iyi anlıyorlardı.

1908 Temmuzunda saray istibdadının yıkılmasında işçi sınıfının âmiller arasında olduğu asla inkâr edilemez. Filvaki Ağustos ve Eylül aylarında birbirini takriben ilân edilen otuza yakın grevin[84] ekseriyeti yalnız

tahammülsüz iş şanlarının haklı tepkisi değil. Manastırda başlayan meşrutiyetçi hareketi tamamlayan tezahürlerdi.

Bu duruma rağmen, birdenbire iktidara doğru yükselip hürriyet önderliğinden vazgeçen İttihat ve Terakki Cemiyeti, henüz istibdat bakayası olan hükümetin ecnebi sermayedarları ile el ele vererek grevleri kanla bastırmasına ve sendika teşebbüslerine bir muvakkat kanunla set çekmesine[85] mâni olmuyordu.

Hattâ İttihatçı matbuatta Osmanlı İşçisi İle diğer memleket İşçileri arasındaki farktan bahsedilerek ayın metalİbatta [istekler] bulunulmayacağı iddiaları bile ileri sürülüyordu.

Fakat ne olursa olsun, işçi sınıfında teşkilâtlanma hareketi de başlamış bulunuyordu. Eski **Osmanlı Amele Cemiyeti** müntesipleri **Osmanlı Terakki Sanayi Cemiyeti**’ni (Ağustos) kuruyorlar; Şark Demiryolları ve Anadolu Demiryolu işçilerinin ayrı ayrı sendika teşebbüsleri, cemiyeti uhuvvetkâranelere [kardeşlik] tebeddül etmekle [değişmek] beraber, tahakkuk ediyor, **Mürettibînî Osmaniye Cemiyeti** faaliyete geçiyor ve hattâ dünya işçi teşkilatlarıyla birleşme temayülleri beliriyordu.

Bu sıralarda 31 Mart isyanını[86] müteakip İstanbul ve civarında ilân edilen idarei örfiye, işçi sınıfı üzerinde yeni bir baskı vasıtası olmuştur. Bu hâdise, meselâ Anadolu Demiryolları Şirketinin “Dersaadet müdüriyeti ekâbİr memurinine bir cesareti fevkalâde bahşetmiş, eskiden idarenin memur ve müstahdemine karşı deruhte ettiği taahhüdattan nükûl [vazgeçme] ile vermiş oldukları sözleri inkâra kalkışmışlardır”.

Müteakip aylarda Meclisi Mebusanda Tatili işgal Kanunu hemen eski şekliyle müzakere ve bâzı mebusların bu kanunu, ecnebi menfaatlerini müdafaa ile itham etmesine rağmen kabul olunuyordu (27 Temmuz 1325).

Yalnız Meclisi Mebusan değil, meşrutiyet devrinin idarecileri de müstebit selefleri kadar kendilerini evvelâ ecnebi müessese ve menfaatlerine hizmet etmekle vazifeli addediyorlardı.

İşçilerin türlü tazallüm [yanıp yakılma] ve haklı şikâyetlerine aldırış edilmiyordu. Bilhassa ecnebi işletmelerinde istismar ve baskı eksilmemiş,

artmıştı, istanbul Rıhtım Şirketi Müdürü Türk işçilerinin metalibatı karşısında “Fransız amelesine imtisal etmek [örnek alarak davranmak] istiyorsanız onlar adamdır” demeye kalkıyordu.

Fakat işçi sınıfında teşkilâtlanma hareketi devam ediyordu. Bu arada. **Uhuvveti Müstahdemin Muhtelite Cemiyeti,** feshedilmiş bulunan **Osmanlı Terakki Sanayi Cemiyeti** yerine **Osmanlı Sanatkârarı Cemiyeti** (Nisan)... kurulmuş; grevler tekrar başlamış -Mayısta istanbul tramvay işçileri ve müteakiben reji işçileri grevi-. Sosyalist kulüpleri fazlalaşırken birde Kasım 1910da **Osmanlı Sosyalist Fırkası** kurmak teşebbüsüne girişilmiştir[87]- Fakat Aralık ayında Sosyalist kulüpleri kapatıldığı gibi, **Osmanlı Sosyalist Fırkası** kurucuları da divanı harbe veriliyordu.

Martında İstanbul’da reji işçileri arasında mevcut **Amele İttihat Cemiyeti**’nin federasyon teşebbüsü neticelenememiş. Selanik’te **İştira Amele Sendikası** kurmak için yapılan müracaat sürüncemede bırakılmış, daha evvelden mevcut Drama ve Kavalada tütün işçi sendikalarının faaliyeti önlenmek istenmiştir[88].

Aynı sıralarda bir yandan da işçi sınıfının teşkilâtlanma hareketi, esnaf cemiyetten çerçevesi içinde oyalanmaya çalışılıyordu[89]. Tersanede, Hicaz Demiryollarında mahut müstahdemin tekaüt sandıkları kuruluyordu.

1912 senesinin ilk aylannda İstanbul’da sendikalaşma hareketi tekrar canlanmıştır. Bu sıralarda bir **Amele Kulübü**’nden başka **terzi, şemsiyeci, döşemeci, mücellii, değirmenci, berber, bira fabrikası işçileri, eczacı, Cibali reji işçileri** arasında sendikalar kurulmaya başlamıştır. Ayrıca **Osmanlı Sosyalist Fırkası** tekrar faaliyete geçmeye hazırlanıyordu.

Fakat bu sefer de Balkanların karışmasıyla harbin başlayıvermesi üzerine, sendikalaşma hareketi sekteye uğramış, hele 1913 senesi Ocak’ında Babiâli darbeİ hükümetiyle yeniden ve kat’î olarak teessüs eden İttihat ve Terakki Fırkasının hâkimiyet ve baskısı altında türlü tevkif ve sürgünlerden sonra diğer her türlü demokratik tezahürlerle beraber tamamen durmuş, bu vadide neşriyat[90] yapmak imkânı da kalmamıştır.

Bu sıralarda kadın ve çocuk işçilere mensueal sanayiinde %50den fazla -hattâ ipek ipliği sanayiinde %95-, ziraat ve hayvan mahsulleri sanayiinde bir hayli -meselâ tütünde %50den fazla- ve diğer sanayi şubelerinde az çok yer verilen işletmelerde ücretler şöyle bir durum arz ediyordu[91].

Ücret

Sanayi grubu (kuruş)

Sanayii gıdaiye (ziraat ve hayvan mahsulleri sanayii) 11,8

Sanayii lurabiye (ebniye [bina] vc inşaat sanayii) 13,8

Sanayii haşebiyc [ağaç] 16,9

Sanayii nesciye [dokuma] 6,1

Sanayii kırtasiye (kâğıt ve karton sanayii) 11.7

Sanayii kimyeviye 13,7

Vasatiler böyle görünmekle beraber ücretler işletmelere göre, mahallî bakımdan ve hele kadın, erkek ve çocuk işçilere göre büyük değişiklikler gösteriyordu. Meselâ İngiliz The Oriental Carpet Manifacture Ltd. şirketinin halı tezgâhlarında çalışan on beş bin kadın ve çocuk işçinin ekseriyeti ancak 1,6 kuruş alabiliyorlardı.

Fabrikalarda ücret ödeme işleri o kadar başı boştu ki “100 işçi çalıştıran bir fabrikada amele hesabatı kurşun kalemiyle duvar üstüne[92] tutuluyordu.

İş günü 14 saati geçmekte devam ediyordu.

Sanayi merkezlerinde bile “işçiler rutubetli, havasız, karanlık, ahır gibi yerlerde çalıştırılıyor, amelenin sıhhati için lâzım olan tertibata” aldırış bile edilmiyor[93], verem gibi hastalıklar korkunç tahribat yapıyordu.

Birinci Dünya Harbine Osmanlı İşçi sınıfı, kendi teşkilât ve siyasi teşebbüslerinden tamamen tecerrüd etmiş [yoksun] bir halde girmiştir. “Ciheti askeriye”ye intikal eden işletmelerde işçi sınıfının umumi durumu, türlü mükellefiyetlerle âzami derecede ağırlaşmıştır.

Harp senelerinde Osmanlı işçi sınıfında kadın ve çocuk nispeti bariz derecede artmıştır. Bu arada üstelik “kadınları yapabilecekleri bilcümle işlere sevk etmek” maksadıyla **Kadınları Çalıştırma Cemiyeti İslâmiyesi**

gibi cemiyetler de kuruluyordu. Küçük yetim çocukları sanayie mal etmek için darülitamlarda kurslar açılıyordu.

Eşya fiyatlarının birdenbire artmasına rağmen ücretler hemen hiç fark etmemiştir. 1915 senesinde muhtelif sanayi gruplarında ücretler şöyle idi[94]:

Ücret

Sanayi grubu (kuruş)

Sanayii gıdaiye 14,2

Sanayii turabiye 11,7

Sanayii haşebiye 16

Sanayii kırtasiye 13,6

Sanayii kimyeviye 11,1

Sanayii nesciye 6,8

Bir yandan da, zaten mahdut olan kalifiye Türk işçilerinden binlercesi güya müttefik, emperyalist Almanya'ya götürülüp çalıştırılıyordu. Sanayi mekteplerinin tensik [düzene koyma, düzeltme] işi bir Almana havale edilmişti[95].

MİLLÎ KURTULUŞ ve MÜCADELE DEVRİNDE İŞÇİ SINIFI

Birinci Dünya Harbi neticesinde çöken Alman emperyalizmi ve onun mümessili olan İttihatçılar darılırken, imparatorluğun yarısından fazlasını zaten istilâ eden galip Fransız-İngiliz-İtalyan-Amerikan emperyalist cephesi, geri kalan memleket topraklarını, iktidara getirdikleri Itilâfçılar vasıtasıyla elde edivermek istiyorlardı.

Fakat harp sonu şeraiti içinde kaynaşmaya başlayan geniş halk kitleleri karşısında, galip ve kanlı emperyalizmin sömürücülüğü kadar, saray ve yeni iktidarın sergüzeştçi ve baskıcı tavrını maskelemesine vakit ve imkân yoktu. Aynı zamanda, türlü cilvelerine rağmen, meşkûk siyasi emellerinin tutunma ve oyalama şansı mevcut sayılamazdı. Nitekim o sıralarda İstanbul

işçilerinin karşısına çıkan mahdut bir usta ve memur zümresinin kurduğu **Osmanlı Mesai Fırkası,** kuruculardan ibaret **Sosyal Demokrat Fırka,** eski **Osmanlı Sosyalist Fırkası**'ndan arta kalan bir zümre tarafından kurulan **Türkiye Sosyalist Fırkası** hiçbir alâka bulamıyordu.

Böylece, emperyalist galipler için işgalden ve itilâfçı iktidar için de memleketi teslimden başka bir yol kalmıyordu. Fakat bu tarzı hareket daha başlar başlamaz memlekette tepki dc birdenbire genişlemiş, türlü mıntıkalarda gizli milis teşkilâtlarıyla beraber arka arkaya kurulan Müdafaai Hukuk Cemiyetleri faaliyetlerini süratle arttırmışlardır. Bütün bu cemiyet ve teşkilâtlar birkaç ay içinde birleşerek Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti halinde büyük bir kuvvet olarak istilâcılar ve aletleri karşısına dikilivermiştİr.

Bu arada İstanbul'da **İşçi Çiftçi Sosyalist Fırkası** kurmak teşebbüsüne girişiliyordu (Temmuz 1919).

Kısa bir müddet sonra gelip çatan seçimde Müdafaai Hukuk katı ekseriyeti elde etmiş, bu arada İstanbul'da diğer sosyalist ve amele teşekküllerine nazaran, mebus çıkaramamakla beraber **İşçi Çiftçi** Sosyalist **Fırkası** da daha iyi bir netice sağlamıştır.

Aynı zamanda müstevlilere karşı Anadolu hareketini her yönden destekleyen ve bu uğurda çalışan İstanbul işçileri arasında işçi cemiyetlerinin kurulması hareketi hızlanmıştır. **Anadolu Şimendifer Amelesi Cemiyeti, Kasımpaşa Seyrisefain Amelesi Cemiyeti, T ramvay Şirketi Amelesi Cemiyeti** ile beraber işçi derneği kuruluyor ve ayrıca **Beynelmilel İşçi İttihadı**'na bağlı **Beynelmilel Deniz İşçileri İttihadı, Beynelmilel Marangoz İşçileri İttihadı. Beynelmilel Bina İşçileri İttihadı** faaliyete geçmiş bulunuyordu.

1920 senesinin ilk aylarında galip emperyalizm, hemen büfün Anadolu'da teşkilâtlı bir hale gelen millî kurtuluş kuvvetlerine İstanbul'u kaptırmamak için bu şehri işgal (16 Mart) ve Misakı Millîyi ilân eden Meclisi Mebusan'ı da dağıtıyorsa da Müdafaai Hukukun gayretiyle 23 Nisanda Ankara'da Büyük Millet Meclisi toplanıyor ve bir de İcra Vekilleri Heyeti seçiliyordu.

İlk defa Sovyetler İttihadı tarafından tanınan Büyük Millet Meclisi Hükümeti programında ancak “dostluğunu fiilen ispat edecek devletlerin menafii iktısadiyesini memleketimiz menafii esasiyle telif ederek kabul etmekten” bahsediyor; aynı sıralarda Müdafaai Hukukun resmî gazetesinde dahilî ıslahat hususunda da “Anadolu’da gayet seri bir tekâmülle kapitalist âlemden uzaklaşarak ve onunla muzafferane mücadele ederek komünizm gayelerine kadar uzayıp giden yollardan atlayacaktır”[96] deniyordu.

Diğer taraftan, türlü sebeplerle Baku’da kongresini yapan (Eylül 1920) **Türk Komünist Furkası**’nm faaliyetiyle ilgisi olmamakla **be**raber. Müdafaai Hukukçular arasında sosyalizan maksatlara yer veren **Yeşil Ordu** teşkilâtı kurulmuş bulunuyordu. Bu teşkilât kısa bir müddet sonra dağlıyorsa da. müntesiplerinden bilhassa imalâtı harbiye işçileri tarafından desteklenen bir kısmı **Halk İştirakiyim Fırkası,** diğer küçük bir kısmı da bir **Komünist Fırkası**[97] kuruyorlardı.

İstanbul işçileri ise türlü yönden ve türlü şekilde Millî Mücadele hareketini fedakârane desteklerken, tramvay, tünel. Şirketi Hayriye, Haliç, seyrisefain, şimendifer, havagazı işçileri mütemadiyen zam talebinde bulunuyorlar; 29 Eylülde tramvay işçileri, 13 Ekimde bir kısım Şark Demiryolları işçileri. 26 Ocak, *İS* Şubat 1922’de gene tramvay işçileri grev ilân ediyorlardı. Artık umumi bir grevden bahsedilen istanbul’da gazeteler de, ister islemez. Nafıa Nezaretini şirketleri iltizam etmekle suçlandırıyordu.

Bununla beraber **Amele Siyanet Cemiyeti** gibi, şirket idarelerinin kurduğu cemiyetlerin faaliyetleri ve İşgal makamlarının aleti haline gelmiş değişmez başkanlı **Türkiye Sosyalist Fırkası’**nın provokasyonları İstanbul işçilerinin birleşmesini önlüyordu, **İşçi Derneği**’nin bütün gayretlerine rağmen işçi Teşkilâtları Tevhit Konferansının (21 Temmuz 1922) müspet bir netice vermesine imkân[98] bırakılmıyordu.

Tam bu sıralarda Büyük Millet Meclisi Hükümeti de antiemper-yalist mücadele gayretiyle beraber işçi sınıfı karşısında tavrını vazı-hen değişıirerek bâzı vaatlerle ve bir de Havzai Fahmiye Amele Kanununu (l

Eylül 1921) neşirle iktifa ve hele sosyalizan temayülleri tasfiye etmek yoluna girmiş bulunuyordu. Filvaki **Halk İştirakiyun** Fırkası ileri gelenleri. 9 Mayıs 1921 ‘de. taklibi hükümetten mahkûm edilmişlerdi.

Büyük Millet Meclisi Hükümetinin isçi sınıfı karşısındaki durumu, İstanbul idaresine el koyduktan sonra büsbütün vazıhlaşmıştır. Bu tarihten sonra vakıa **Türkiye Sosyalist Partisi** gibi provokasyon aleti birtakım teşekküllerin devamına imkân bırakılmamışsa da, işçi sınıfının devam eden teşkilâtlanma ve sosyalist temayülleri katiyen müsait karşılanmamıştır. Ancak esas maksadı “hükümeti muhteremei mitlîyenin amele hakkında kanunlarının sermayedarlar tarafından amele hakkında tamamii tatbikini temin etmek” (nizamname, madde 2) olan **İstanbul Amele Birliği;** maksadı “müsavatı hukuku beşeri kabul etmeyenlere karşı devlet ve icabatı insaniyet dairesinde harekete gelmek”ten (nizamname, madde 3) İbaret olan **İşçi Tesanüt ve Teavün** [yardımlaşma] **Cemiyeti** gibi teşekküller kurulabiliyordu.

1923 senesinin ilk aylarında mevcut işçi teşekkülleri arasında eski dernekçilerin devam eden gayretleriyle yeniden birleşme temayülü canlanmıştır[99]. Fakat bu hayırlı teşebbüs bu sefer de İzrnir İktisat Kongresi hazırlığı dolayısıyla teehhür etmiş, diğer yandan bütün gayretlere rağmen bu kongreye, Türkiye işçilerini tamamen ve hakikaten temsil edecek bir delegasyon göndermek mümkün olmamıştır[100].

“Ecnebi sermayesine karşı hasımlığın” mevzubahis olmadığı, ancak “bizim sâımize inzimam etmesi” lâzım geldiği ilân edilen kongreyi takibeden aylarda ise İstanbulda yeniden canlanan birleşme temayyülleri, Türkiye İşçiler Dernekleri Birlikleri İmtihadına bağlı olarak İstanbul işçi Teşkilâtları Heyeti Müttehidesini kurmak teşebbüsüne teveccüh etmişti.

Fakat tıpkı sermayedarlar gibi “mutedil, sermaye düşmanı olmayan ve hattâ ecnebi sermayesinin nâfi olduğunu” ilân eden **İstanbul Amele Bîrliği**’nin provokasyonlarından başka, o sıralarda Ankara’da faaliyete geçmiş olan **Halk İştirakiyun Fırkası** mensuplarının, İstanbul’da **İşçi ve**

Çiftçi Sosyalist Fırkası ileri gelenlerinin tevkif edilip fırkalarının kapatılması üzerine heyeti müttehide teşebbüsü kalmıştır.

Yerli teşebbüsler birdenbire artmaya başlamakla beraber yan müstemleke devrinden kalma ecnebi işletmelerin pek de tahdit edilmeyen istismarlarına karşı grev hareketleri tekrar artmıştır. Temmuz ve Ağustosta Zonguldak kömür İşçileri üç defa arka arkaya, 1 Temmuzda İstanbul tramvay işçılen, 2 Eylülde Aydın şimendifer işçileri, 7-20 Eylül arasında İstanbul mürettipleıi, 21 Kasımda Şark Şimendifer işçileri grev ilân ediyorlardı.

Bu sıralarda **İstanbul Amele Birliği,** yaptığı kongrede **Zonguldak Amele Birliği**'ni ve **Balya Kara Aydın Amele Birliği**'ni içine alarak **Türkiye Amele Birliği** ismini almışsa da bu avantürist teşekkül ancak 1424 senesinin ilk aylanna kadar yaşayabilmiştir.

1924 Eylülünde **Amele Teali Cemiyeti** kuruluyordu. Bu sıralarda Türkiye'de, çoğu yeniden teşkilâtlandırılmış "Tesanüt ve Teavün" ve bir kısmı da "erbabı mesai beyninde Müdafaai Hukuk Cemiyeti umdelerine istinaden tesisi muhadenet" maksadı güden işçi cemiyetleri şunlardı:

İstanbul'da: **Haliç Şirketi Amelesi Cemiyeti. Şark Şimendiferleri Müstahdemin Teavün Cemiyeti, Silâhtarağa Elektrik Fabrikası İşçileri Cemiyeti, İstanbul Umum Deniz ve Madenkömürü Tahmil ve Tahliye İşçileri Cemiyeti, Dersaadet ve biladıselase İnşaat, Tarik Irgat ve Rençper Amele Cemiyeti, Tütün Fabrikası Amele İttihat Cemiyeti, İstanbul Tramvay Amelesi Cemiyeti, Mürettipler Cemiyeti, Anadolu Bağdat Şimendifercilcr Cemiyeti.** İzmir'de; **Aydın Demiryolları İşçiler ve Memurlar Birliği, Mülteci ve Muhacirin Amele Cemiyeti, Tütün Amele Cemiyeti, Şimendifer Fabrikası Amele Birliği, Tramvay İşçiler Cemiyeti. Liman Vapur ve Kömür Amele Cemiyeti, Mavuna Amele Cemiyeti, Liman Rıhtım ithalât ve İhracat Amele Cemiyeti, Müstakil Liman Vapur Amele Teavün Cemiyeti, inşaat ve Madeni Mevad Amele Teavün Cemiyeti.** Edirnede: **Türkiye İşçiler Birliği, Şark Ş> nendiferler Müstahdemin Teavün Cemiyeti.** Adana'da, **Amele Teali Cemiyeti.** Konya'da; **İşçiler Derneği.** Bursa'da; **Yaprak Tütün Amelesi Cemiyeti.** Eskişehir'de; **Anadolu Bağdat Şimendifercîler Cemiyeti.**

Müteakip aylar zarfında bu cemiyetlerin en faali olması gereken îstanbuldaki işçi cemiyetleri. **Amele Teali Cemiyeti**’nde bâzı gayret ve teşebbüsler istisna edilirse. Mesai Kanununun projesini pek az tadilâtla kabul eden bir toplantıdan (13 Şubat 1925) başka bir iş yapamıyorlardı.

Nihayet İşçi cemiyetlerinde faşizan meslekî temsilcilik mümessillerinin propagandaya giriştiği sıralarda 4 Mart 1925 tarihli Takriri Sükûn Kanunu ile sosyalist temayüllü neşriyat da[101] durduruluyor ve Kasımda Meclise sevkedİlen Mesai kanununun müzakeresinden vazgeçiliyordu.

DİKTATÖRLÜK DEVRİNDE İŞÇİ SINIFI

Yerli sanayide süratli ve mütemerkiz [merkezi] bir gelişmeye müte-rafık olarak Türkiye’de işçi sınıfının ve teşekküllerinin sınıfı hak ve menfaatlerini temsilden ve hattâ demokratik temayüllerini ifadeden bile uzak bir hale getirilişi, diğer âmillerle beraber 1925’ten sonra diktatörlük rejiminin kuruluşuna imkân hazırladığı muhakkaktır.

1927’de yalnız 4 kişiden fazla işçi çalıştıran sınai müesseselerde 147.712 işçi sayılıyordu. Bu miktarın 37.640’ı kadın, 22.941’i 14 yaşından küçük çocuklardı[102].

Aynı sıralarda ücret durumu ise şöyle idi[103].

Sanayi grubu Ücret (kuruş)

Ziraat, hayvan ve av mahsulâtı sanayii 120

Ebniye İnşaatı sanayii 130

Sanayii haşebİye 185

Sanayii nesciye 93

Böylece ücretlerin düşüklüğünü muhafaza edip üstelik baskının artmaya başladığı bu sıralarda, 1923 Temmuzunda, Şark şimendifer ve istanbul tramvay işçileri birer kere daha grev ilân ediyorlarsa da bu grevlerden sonra **Amele Teali Cemiyeti** kapatılıyordu.

İşçi sınıfı karşısında artık kati bir safhaya giren siyasi ve idari baskıyı, işletmelerde patronlarca alman türlü tedbirler de itinam ediyordu.

Meselâ Türk Debağlar Cemiyetine dahil İstanbul’un hemen bütün deri fabrikatörleri “bulunduğu yerden hüsnühal varakası almamış” (nizamname, madde 11) işçi çalıştırmıyordu.

1927de bütün siyasi, içtimai teşekkülleri murakabe hakkını kendi kendine tanıyan CHP’nin (nizamname, madde 40) artık demokratik hiçbir vasfı kalmamış bulunuyordu.

1930’da muvazaa halinde Serbest Fırka kurulurken, kuruculardan ibaret kalmaya mahkûm **Lâyık Cumhuriyetçi İşçi ve Çiftçi Fırkası** ve **Sosyal Demokrat Fırkası** müracaatları bilerekte karşılanıyordu.

1931 de ise CHP artık işçilerin bir sınıf teşkil ettiğini de inkâra kalkıyordu[104].

1932’de bâzı unsurlarca yeniden ortaya çıkarılan Mesai Kanunu projesi hayli sert hükümleri taşımasına rağmen liberallikle vasıflandırılarak Meclise sevk edilmiyordu.

Bu sıralarda ücretler düşmekte devam ederken kazanç vergisinden başka bir yandan da 1931’de buhran, 1932’de muvazene vergileri ihdas ediliyor ve ücretlerden bir miktar daha koparılıp alınıyordu[1„1].

Bâzı işletmelerde kurulduğu görülen yardım sandıkları ise hakikatte yeni bir külfet vasıtasından başka bir şey değildi[105].

İşçiden, ücretten bahsetmenin tamamen sermayedarlara ve resmî politikacılara hasredilip türlü vesilelerle baskı ve tevkiflerin pek arttığı müteakip senelerde CHP bir aralık faşizan bir kadro içinde işçileri teşkilâtlandırmak tecrübesine de girişti ise de[106] muvaffak olamamıştır.

Vehim içinde diktatörlük gayri iktisadi ligine rağmen “sanayii memleketin muhtelif mıntıkalarına taksim ederek büyük amele kitlelerinin bulunmasına” mâni olmaya[107] kalkıyor, ister istemez işçi kesafetinin vücuduna ihtiyaç olan yerlerde muvakkat ve köylü işçi kullanmak gibi iptidai ve sakim tedbirlere baş vuruyordu[108].

İş günü 17 saate varıyor, ücretler düşmekte devam ediyordu. Bu sıralarda ücretler en nikbin bir hesapta şöyle idi[109].

Sanayi grubu Ücret (kuruş)

Ziraat ve av mahsulâtı sanayii 110

Ebniye ve İnşaat sanayii 105

Sanayii haşebiye 125

Sanayii nesciye 100

İşçi sınıfı saflarında durumun tevlit ettiği hoşnutsuzluğun artık her türlü tezahürü mütemadi tazyik ve tevkiflerle önlendiği, hanâ Ceza Kanununa bu hususta misİlsiz bir hüküm sevk edildiği[110] bu sıralarda sermayedarlar tarafından “gayet isabetli ve muvafık, pek yerinde bulunan[111] İş Kanunu[112] neşredilmiş ve İktisat Vekâletine merbut olup 1935’de kurulmuş bulunan İş Bürosu da genişletilip İş Dairesi haline kaibedilmiştir.

Bütün bu işler yapılırken, artan prolelerizasyona ve sanayileşmeye muvazi olarak işçi sınıfı da mütemadiyen büyümekte idi. 1937de yalnız İş Kanunu şümulüne giren sahalara -bu kısım sanayiin yansından azdır- 265.000 işçi çalışıyordu. Bu işçilerin 51.131’i kadın, 23.000’i 12-18 yaşında çocuklardı[113].

Ziraatta çok daha fazla olan işçilerin kadın nispeti %26, çocuk nispeti %13 tahmin ediliyordu[114].

Küçük sanayide bilhassa çocuk nispeti çok daha fazla idi. 1925’tenberi azalan ücretler[115] 1938’de muhtelif sanayi gruplarına göre şöyle idi[116].

Sanayi grubu Ücret (kuruş)

Ziraat, hayvan ve av mahsulâtı sanayii 107

Ebniye inşaatı sanayii 173

Sanayii haşebiye 98

Sanayii nesciye 98

Kâğıt ve karton sanayii 1 - 7

Sanayii kimyeviye 147

Zirai sahada ise ücretlerin asgari miktarları erkek işçi için 60 kuruş, kadın işçi için 30, çocuk işçi için 20 kuruşa kadar düşüyordu[117].

Ücretlerin bu derece düşüklüğü ve şartların ağırlığına, Türkiye'de işçi sınıfının mühim bir ekseriyetini teşkil eden köylü işçiler dahi tahammül edemiyorlardı[118]. Hoşnutsuzluğun türlü tezahürleri karşısında CHP bu sefer de sınıf esası üzerine herhangi bir cemiyet kurma yasağını Cemiyetler Kanununa ithal etmiştir (1938).

İş Dairesine 5.000'e yakın iş ihtilâfının yığıldığı bir sırada nihayet İş ihtilâfları Uzlaşma ve Tahkim Nizamnamesi (11 Mart 1939) neşrediliyordu.

İşletmelerde kültür düşmanlığı azgın bir hal almış[119] ve disiplin son haddine çıkarılmış bulunuyordu. Mecburi meslekî kurslar hakikatte gayrimevcuttu.

1939'da başlayan İkinci Dünya Harbi şeraiti ise Türkiye işçi sınıfının umumi durumunu büsbütün fenalaştırmıştır. Artmaya başlayan hayat pahalılığı karşısında verilen ücretlerle işletmeler devamlı işçi bulamamaya başlamış[120] ve durumu önlemek için mükellefiyetler ve fazla mesai mecburiyetleri ihdas edilmiştir[121].

Kadın ve çocuk nispeti mütemadiyen artıyordu. Binlerce mahkûm fabrikalara sevk ediliyordu. 1941'den itibaren Nafıa Vekâletinin emrine verilen ve her halde 10.000'den aşağı olmayan büyük bir er kitlesi yalnız nafıa işlerinde değil istihraç sanayinde, çimento sanayiinde hattâ zirai kombinalarda kullanılıyordu. Bu erlerle serbest amelenin iki liraya yaptığı iş bir liraya mal ediliyordu[122].

Böyle bir vaziyet içinde gayrikabili tatbik İşçilerin Sağlığını Koruma ve İş Emniyeti Nizamnamesi neşredilirken (5 Şubat 1941), sıhhat personeline "10 paralık ameleye 10 liralık ilâç yazıyorsunuz[123] diye çıkışılan sıtma, verem ve romatizma yatağı iş yerlerinde musap adedi artmış, bilhassa iş kazaları korkunç bir dereceye çıkmıştı.

1943 senesine ait elde mevcut rakamlar Türkiye'de işçi sınıfının İkinci Dünya Harbi İçindeki feci durumunu katiyetle açıklamaktadır. Bu malûmata göre 1937'ye nazaran hayat pahalılığının beş misli artmasına mukabil 1943

senesinde muhtelif sanayi gruplarında ücretler ancak iki misli artmıştı. Filvaki 1943'te ücret durumu söyle idi[124].

Sanayi grubu Ücret (kuruş)

Ziraat, hayvan ve av mahsulâtı sanayii 137

Ebniye inşaatı sanayii 215

Sanayii haşebiye 227

Sanayii nesciye 245

Kâğıt ve karton sanayii 250

Sanayii kimyeviye 277

Sanayi gruplarında ücretler böyle görünmesine rağmen İzmir gibi bir sanayi merkezinde vasati ücret 147 kuruştu[125].

Aynı sene yalnız İş Kanunu'nun tatbik edildiği müesseselerde 265.093"e varan işçi sayısında 1937 senesine nazaran 12-16 yaşındaki çocuklar 60.569 ve 17-18 yaşındaki çocuklar 23.000, 19 yaşından yukarı kadınlar 6.806 kişi artmıştı[126].

Bir yanda da işçi kesafetinin işletme başına 1937de 42 iken 86"ya çıktığı bu sıralarda iş kazaları 1937 senesinde 4.69 iken 1943'te 11.958'i bulmuştu[127].

Harbin sonuna doğru idare memurlarının ve müstahdemin kadrosunun I937'de 15.000 iken 26.000 e çıktığı, çalıştırılan mahkûmların senelik adedi onbinleri geçtiği işletme yerleri, hele istihraç sanayii tamamen Ortaçağa has bir manzara arzediyordu. Meselâ Değırımsaz linyit ocaklarında çalışan 1.300 işçinin 500'ü mükellef. 600'ü mahkûmdu.

Böyle bir durum içinde tabiatıyla randıman da düşüyordu. Meselâ randımanlı 1940'ta 100 kabul edilen Garp linyitlerinde 1 944'te randıman 81 'e, Divrik madeninde 78, Şark kromlarında 34'e düşmüştü[128].

Sahası genişleyen hoşnutsuzluk tezahürleri korkunç İdari baskı ve misilsiz ağır mevzuatla eziliyor, ayrıca işletmelerde kurulmuş CHP ocakları müteyakkız bir espıyonaj yuvası vazifesi görüyordu.

Beden Terbiyesi teşkilâtı başka türlü bir külfetten başka bir şey değildi.

İşçiler her sabah şöyle bir ant içmeye mecbur ediliyorlardı: “Biz Türk işçileri.. Türk töresine candan bağlıyız. Büyüklerimizi sayarız. İşimiz en büyük zevkimiz, en büyük varlığımızdır. Amacımız her gün biraz daha çok başarıdır”.

SON DEVİR

İkinci Dünya Harbi neticesinde Halk Partisi diktatörlüğü kadrosunu Anglo-Amerikan ilgisi sayesinde tamamen muhafaza etmekle beraber hürriyet taraftarları ve işçi sınıfının gayrimemnun durumu karşısında hiç olmazsa tavizkâr bir siyaset gütmeye mecbur kalır. Fakat bu arada tedbirli bulunmak avantajını tamamen kullanan iktidar, işçi sınıfı karşısında ancak İş Dairesini[129] “iş hayatını düzenleme, denetleme görev ve yetkisiyle” Çalışma Bakanlığı haline getirdikten sonra sınıf esası üzerine müstenit cemiyet kurma yasağını kaldırıyordu (Cemiyetler Kanununun bâzı maddelerini değiştiren kanun, madde 9).

1946 Ocakında ise bakanlık “sosyal güveni sağlama ve tam çalıştırma yetki ve göreviyle” yeniden genişletilmiş, işçi Sigortalar Kurumu faaliyete geçmiş ve Iş Bulma Kurumunda değişiklikler yapılmıştır.

Halbuki memleket vasatisi itibariyle gündelikler -vergiler hariç-hâlâ 250 kuruşu geçmiyordu.

Mükellefiyetlerin çoğu hâlâ devam ediyordu.

Antidemokratik iş mevzuatı ve ilgili idari teşkilât baskı vasıtası olmak karakterini esas itibariyle muhafaza ediyordu.

Yenilik, siyasi ve meslekî faaliyet ve ahlâkları meşkûk bâzı şahısların kurduğu Sosyal Demokrat, İşçi ve Çiftçi, Ergenekon İşçi, Türkiye İşçi Sosyalist, Sosyal Adalet Partisi gibi siyasî teşekküller ve bazı meslekî teşekküllerin işçi sınıfı karşısına çıkanlmasından ibaretti.

İşte böyle bir durum içinde, Haziranda “Türkiye işçi sınıfını basmakalıp kandırma ve yıldırma edebiyatına, vaatlere ve kendinden olmayanların

düşmanca hesaplarına alet olmaktan kurtarmak maksadını” ileri süren bir İstanbul Sendikalar Birliği kurulmuştur.

Partiler araşma **Türkiye Sosyalist Partisi** ve **Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi**’nin karıştığı günlerde yapılan umumî seçimde, Halk Partisinin gene katî ekseriyeti elde etmesine rağmen, “İşçilerin hak ve menfaatlerini korumak ve icabında mücadele etmek” gayesini güden sendikalar çoğalmakta devam ediyordu.

Filvaki birkaç ay içinde, İstanbul’da; **Tütün işçileri, Maden Sanayi işçileri, Şoförler, Ayakkabı İşçileri, İnşaat İşçileri, Basın Yayın Kafa Kol İşçileri Sendikalan ve İstanbul işçi Kulübü;** İzmirde: **Mensucat Sanayii İşçileri, T ütün İşçileri, Basın Yayın Kafa Kol İşçileri, Ticarethane ve Esnaf Müstahdemin, Terziler, Ayakkabı işçileri Sendikaları ve İzmir İşçi Sendikalar Birliği;** Ankara’da; **İnşaat işçileri, Terziler, Madenî İşler ve Makine işçileri Sendikaları;** Kocaeli’nde; **Selüloz Sanayi İşçileri, Nakliye İşçileri Sendikalan ve Kocaeli tşçi Sendikaları Birliği;** Eskişehir de; **Serbest Sanayi işçileri Sendikası;** Adana’da; **Mensucat Sanayii İşçileri Sendikası;** Samsun’da; **Tütün İşçileri Sendikası;** Zonguldak’ta; **Maden Kömür Havzası İşçileri Sendikası** kurulmuştur.

Fakat bu sendikalaşma hareketi türlü yönden tahrik ve baskılarla önlenmeye çalışılıyordu.

Filvaki tam bir provokasyon partisi olan **Türkiye Sosyalist Partisi**’nin mevhum Türkiye işçi Sendikaları Federasyonu teşebbüsünden başka Temmuzda “Çalışma Bakanlığı teşkilâtına yardımcı olmak. İş Kanununun tatbikatını kolaylaştırmak” (nizamname, madde 3). “iş randımanını arttırmak” (nizamname, madde 12) gibi maksatlarla CHP direktiflerine uygun ve CHP parasıyla her biri kurucular heyetinden ibaret işçi dernekleri kurutmaya başlanmıştı.

İstanbul’da: **Türkiye İşçi Derneği**’nden başka, **Kutu Fabrikası İşçileri, Mensucat tşçileri. Berber İşçileri, Ayakkabı İşçileri, İnşaat İşçileri Dernekleri ve Türkiye Kundura İşçileri Derneği, Basın Makinistleri**

Derneği; Ankara da: **Un ve Unlu Madde İşçileri, Berberler Derneği** kurulmuştu.

Böylece birdenbire muhtelif istikametlerde olsa da hararetlenen sendika kurma faaliyeti 16 Aralık 1946da İstanbul bölgesinde 1940danbcri mevcut örfi idare Komutanlığının **Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi** idarecileri ve **İstanbul Sendikalar Birliği** idarecilerinin tevkifi ve dolayısı ile sendikaların şeddi ürerine bu istikamette durdurulmuş, zaten mahdut ve meşkûk bir çerçeve arzeden federasyon teşebbüsü de aynı akıbet korkusuyla sinmiştir. Derneklere gelince, bunlar Başbakanlığa 26 Aralıkta çektikleri bir telde “işçilere tam ve demokratik teşkilât hakkının verilmesi dolayısıyla” (!) şükranlarını belirtiyorlar, ayrıca Çalışma Bakanlığına baş vurarak “kesin bir rehberlik” etmesini istiyorlardı.

Sendikalar faaliyetine zaten “yeniden bir nizam vermek” isteğinde olan Çalışma Bakanlığı, işte böyle bir sırada Sendikalar Kanunu’nu Meclise sevketmiş ve umumiyetle acele tedvin edildiği kadar ağır hükümleri ihtiva ettiği belirtilen kanun, CHP ekseriyeti tarafından kabul edilmiştir (20 Şubat 1947).

Türkiyede işçi sınıfının hak ve menfaatlerini ve teşkilâtlanmasını, sebep ne olursa olsun, bu tarzda önleyiş yakın tarihimizde tekerrür eden misallerde olduğu gibi, memleketimiz için asla hayırlı olmayan bir geleceğin mukaddemesinden başka bir şey olamazdı.

67 Ondokuzuncu Yüzyıldan beri lisanımızda amele, rençper, ırgat, emekçi, ecir, gündelikçi aynı mânalarda kullanılmakta ise de, bunlar arasında İsçi tâbiri son senelerde katı olarak taammüm etmiştir.

68 1845 tarihli “Polis Nizamı’nın “İşini gücünü terk ile mücerret tatili mesalihi ibal garezinde olan amele ve işçi makalelerinin cemiyetlerinin def ve izalesiyle ihtilal vukuunun önü kestirilmesinden” bahseden 12’nci maddesine bakılırsa bu ilk tezahürler arasında grevlerin de bulunduğu zannedilebilir.

69 Mensucatta (Hereke ve Bakırköy fabrikalarında) Avusturyalı ve Alman. Tersanede İngiliz ve Belçikalı. Ereğli kömür madenlerinde Hırvat isçiler çalışıyordu.

70 1863 tarihli Maden Nizamnamesinde sarahaten böyle bir hüküm mevcuttur (madde 25), 1866 tarihli Ereğli Madeni Hümayun idaresi Nizamnamesinde de benzeri bir hüküm varsa da (madde 22), “İşçinin ahval ve harekâtını tahtı rapı ve İntizama almak vc bu veçhile ise sekle vermemekten” de bahsedilmektedir.

71 Takvimi Vekayi 1264. Sayı 392.

72 Bu hakikati, o sıralarda İngiltere’nin İstanbul sefirliğini yapan Henry Elliot bile itiraf etmektedir.

73 Tercümanı Şark. İstanbul, 10 Haziran 1870.

74 İstanbul Ticaret Odası Gazetesi. 1837, sayı 47.
75 Anadolu-Bağdat Demiryolları idaresinin İçyüzü.Dr. Arhangelos Gavril. İstanbul 1327, sayfa 161.
76 Keza, sayfa 165.
77 Keza, sayfa 165.
78 Keza. sayfa 179.
79 Devleti Osmaniyenin 1313 senesine mahsus istatistik umumisi. İstanbul 1316.
80 Agâh'ın konferansından naklen. Aydınlık Mecmuası, sayı 3, İstanbul 1921.
81 Bunların arasında Şirketi Hayriye müstahdemini için çıkarılan 8 Mayıs 1309 tarihli bir kararnameye göre. tayfalarla aylıklı amelei daime maaşlarının %4'ünü aidat vermek şartıyla tekaüt hakkından istifade ettiriliyordu. Fakat tekaüt hakkını kazanmak için müessesede tamam 25 sene çalışmış (madde 2) bulunmak lazım geliyordu.
82 —- Bakınız: 1908 de Ecnebi Sermayesine Karşı İlk Kalkınmalar. Hüseyin Avni, İstanbul 1935, sayfa 17. Bu grevlerin ekseriyeti ecnebi şirketlere ait münakale işletmelerinde yapılmıştır.
83 — 25 Eylül 1324 (1908) tarihli Tatili İşgal Kanunu Muvakkati. Bu arada İttihat ve Terakki Cemiyeti meseli Balya madenlerindeki grevde âmil olmuş, fakat grev devam ederken oraya gelen İttihat ve Terakki Cemiyeti mümessili mahallî idare amirleriyle, elinde baston, grevcilerin üzerine yürümüştür. (Mehmet Ali Ayni'nin hâtıraları, İstanbul 1945, sayfa 59),
84 — Bu isyanı irticaa mal etmek yanlıştır. Bizim şu araştırmamıza bakınız: 31 Mart İsyanı, Aylık Ansiklopedi, sayı 60, 1949 (Lütfü Eroğlu).
85 Bu fırka ve memleketimizde kurulan diğer siyasi teşekküller hakkında bizim şu araştırmamıza bakınız: Bizde Siyasi Cemiyet ve Partilerin Tarihçiği, Aylık Ansiklopedi, sayı 52, İstanbul 1949, (Lütfü Eroglu).
86 Selanik'teki durumu 19 Ekim 1327 tarihli, Selanik Valiliğinden Dahiliye Nezaretine yazılan bir tahrirat pek güzel açıklamaktadır: Bu tahriratta "Selanik'le bilcümle amelenin sendikalar teşkili gittikçe tevessü ettiği... Tedricen sosyalizm fikir ve hayatının inkişafıyla ticareti ınahalliyenin mahvolacağı... Bu itibarla ruhsal ilmühaberi itasında tereddüt edildiği... Ve nihayet ruhsatname verilmiş olan sendikaların men'i için bir Meclisi Vükelâ karan alınması" lüzumu bildirilmektedir.
87 Bu türlü cemiyetlerden ilki olan Ekmekçi Esnafı Amele Cemiyeti'nin maksadı şu idi: "Amelenin ustalara karşı riayetlerini ve işlerinde usulü dairesinde hareketlerinin temin edilmesi için bir kat daha dikkat ve itina edileceği gibi amelenin. tına ustalarını izhar eden ahvalden içtinabetmelerine sarfı mesai edilecektir. (Nizamname madde 25).
88 Meşrutiyet senelerinde işçi ve sosyalist teşekküllerle ilgili mevkut neşriyat arasında işçi (1909), Medeniyet (1910), Sosyalist (1910). İnsaniyet (1910) gibi gazeteler, iştirak (1909-1910), Sayi ve Amel (1912) gibi mecmualar vardır.
89 1329 ve 1331 seneleri Sanayi istatistiği, İstanbul, 1917.
90 Keza
91 Veremi Herkes Bilmelidir, Dr. Reşat Rıza. istanbul 1330, sayfa 68.
92 İlk teşebbüslerden sonra bu türlü mektepler "hırefi zayıanın yeniden tesisi" maksadına teveccüh etmiş ve körleşmiştir. 1908 senesine kadar İstanbul Erkek Sanayi Mektebinin senelik mezun adedi vasati ll'dir 1908'den sonra ise senelik mezun adedi ancak I5'e çıkmıştı.
93 Hâkimiyeti Milliye gazetesi, Ankara 1920, sayı 64.
94 Bu fırka, programında sınıf mücadelesi ve mülkiyetin lağvı gibi esaslara yer vermediği gibi, mümessiller göndermesine rağmen, Enternasyonalce de münasebet tesis edememiştir.
95 Üç defa İçtima eden bu konferansa Osmanlı mürettipleri, bina amelesi, deniz işçileri, marangoz işçileri, Müstakil Sosyalist Fırkası mümessilleri iştirak etmişti. Müstakil Sosyalist Fırkası,

müretıiplei’ ilk içtimadan sonra ayrılmışlardı.

96 16 işçi teşekkülünün mümessilleri arasında devam eden içtimalarla bu temayül tahakkuka yüz tutmuş, bir nizamname de yapılmıştı.

97 Bu kongrede 34 madde halinde ve işçi grubunun esasları olarak ilân edilen maddeler çalışma şartlarının ıslahı hususunda sanayici ve tüccarların tamamen hemfikir oldukları tekliflerdi. Mamafih demokratik bir mahiyet taşıyordu.

98 — Millî Mücadele senelerinde bu türlü neşriyattan mevkut olanları arasında işçi (Eskişehir. 1920), Albayrak (Erzurum, 1920). İdrâk (1919), Yeni Dünya (Ankara, 1920). Vazire (1923), Orak Çekiç (1924) gazeteleri, Kurtuluş (1919), Aydınlık (1921) mecmuaları vardır.

99 — Sanayi İstatistikleri, İstanbul 1927.

100 — Şevket Süreyya, Kadro mecmuası, sayı 31.

101 CHP programı, ikinci Kısım madde 2. Programı tefsir yolunda konferans veren fırka kâtibi umumisi ise şöyle diyordu: ‘”Memlekette bit sınıf şuuru uyandıracak tahrikat hissediliyor. Biz bu zeminde uyanık olmak lüzumuna kaniiz”.

102 Meselâ 125 kuruş, gündelikle çalışan bir işçinin aylık ücret tutanndan 262 kuruş kazanç, 42 kuruş buhran, 275 kuruş muvazene vergisi kesiliyordu. 1935’te bunlara hava kuvvetlerine yardım vergisi de eklenmiştir.

103 Bunlardan bir tanesi olan Tütün ve Müskirat Fabrikaları ve Yaprak Tütün Bakım isleme Evleri işçi Koruma Sandığına her daimi işçi %2 aidat ödemeye mecburdu Buna mukabil sandıkları alınabilen borç, ödenmiş aidat, tutarını geçmiyor ve üstelik %6 faiz ödemek lâzım geliyordu.

104 Bu tecrübelerden en mühimi İzmir’de yapılmıştır. İzmir’de mevcut Sal Sükûn, Müstakil Liman Vapur Amelesi, Mavna Ameleli, Maden Kömürü Tahmil ve Tahliye Amelesi, Kereste Tahmil ve Tahliye Amelesi, Liman Rıhtım ithalât ve ihracat Amelesi Cemiyetleri yerine bir Deniz Amelesi Cemiyeti kurulmuş; Tramvay Amelesi, Telefon, Su ve Havagazt Şirketleri Memur ve Müstahdemin Cemiyetleri yerine İmtiyazlı Şirketler Memur ve Müstahdemin Birliği meydana getirilmiş. Emekçiler ve diğer fabrika amele cemiyetleri yerine de Sanayi İşçiler Birliği teşkil olunmuştur, Tütün işçileri Birliği, Matbaa işçileri Birliği, Şoförler Cemiyeti, Fırın Amele Birliği yeniden teşkilatlandırılmıştır. Bütün bu işlerden sonra 1935’te “işçi ve esnafı rejime her veçhile bağlı ve faydalı” kılmak vazifesiyle CHP İzmir tşçi ve Esnaf Birliği kurulmuştur.

105 Bkz Sanayi Tesisat ve İşletme ve Vekâlet Teşkilâtına İlâve Hakkında Raporlar, Ankara 1935, sayfa 18.

106 Bkz. Zonguldak’ta İşçi Meselesi, Doçent Orhan Tuna. Memleket Tetkikleri Konferansları, İstanbul 1643. sayfa 67.

107 Bkz. Şevket -Süreyya. Kadro Mecmuası, Sayı 31. Hemen aynı sıralarda bir mütehassis heyete göre on vilâyette 38 muhtelif branşta çalışan 165.000 işçinin gündelik ücret vasatisi 67.1 kuruştu.

108 3038 numaralı Türk Ceza Kanununun bâzı maddelerini değiştiren kanun, madde 141 ve 142 ye bakınız.

109 İş Kanunu hakkında İstanbul Sanayi Birliğinin İncelemeleri, İstanbul 1935.

110 8 Haziran 1936”da neşredilen bu kanun evvelki projelere nazaran antidemokratik ve bürokratikti. Şümul derecesi dardı, gayrıâdildi ve bilhassa grevi tamamen yasak ediyordu.

111 İş İstatistikleri. Ankara 1945

112 **Türkiye’de Ziraat işçileri. Dr. Cemil Çalgüncr. Ankara 1935, sayfa 29.**

113 **Bu hususta Zonguldak kömür havzasında ücretlerin seyri bir fikir** verebilir, Havza’da ücretler 1926’dan 1937’ye kadar şöyle değişmiştir: 1926’da 109.5 kuruş. 1927’de 128 kuruş, 1928’de 121 kuruş, I929”da 148 kuruş, 1930’da 115 kuruş İstatistik Yıllığı 1931), 1933’te 109 kuruş, 1934’te

107 kuruş, I935'te 106 kuruş, 1936'da 104 kuruş (1933"ten sonraki ücretler için bakınız: Kömür Havzasında Amele Hukuku, Ümran NazıfYiğıer. Zonguldak 1934, sayfa 74).

114 İş İstatistikleri, Ankara Î94S. Bu istatistikte bütün sanayi branşlarında ücret durumu gösterilmişse de biz 1913'tenberi mevcu! malûmatla mukayeseye kolaylıkla imkân verebilmek için kısmen aldık. Mukayesede 1914'te 100 olan hayat pahalılığının 1938'de 11 misli artmış olduğu hesaba katılmalıdır.

115 Türkiye'de Ziraat İşçileri, sayfa 66,

116 Bu hususu zamanın iktisat Vekili şöyle açıklamaktadır: "Amele geliyor, evvelâ çırak olarak fabrikalarımızda ücret vererek okutuyoruz, fabrikaya geçiyor, orada iki üç ay mükemmel çalışıyor. Bir sabah bakıyorsunuz, tezgâh boş.." (1937 bütçe müzakereleri).

117 Meseli Anadoluhisan İp ve Halat Fabrikası iç talimatına göre "gazete, roman ve mecmua gibi okunacak bir şey, her ne olursa olsun fabrikaya getirmek" -dikkat, okumak değil getirmek- yasak edilmiştir,

118 1941 yılında yeniden alınan işçiler yekûnu işletmenin sene başındaki İşçi yekûnuna nazaran Beykoz Kundura Fabrikasında %31,4, Bursa Merinos'ta %64,8, Defterdarda %68, Karabük'te %68, Guleman Şark kromlarında %165, Ergani'de %247'ye varıyordu (Bkz. Türkiye Sanayiinde İşçilik Problemleri, Ahmet Ali Özekent. İbrahim Fazıla Armağan. İstanbul 1945).

119 Milli Korunma Kanununun 9'uncu maddesine dayanılarak 1940 Şubatında Ereğli kömür havzasında ve nafıa inşaatlarında tatbikine geçilen mükellefiyet 1941 'de linyit ve demiryolu işçilerine tahmil edilmiştir, işten ayrılma yasakları hesaba katılırsa bu suretle yekûnu 100.000'e yakın İşçi zümresi nahak bir külfet altına sokulmuştu. Ayrıca hafta tatili tamamen kaldırılmış, fazla mesai serbestisi geniş bir sahaya mal edilmiş, çocuk ve kadınların ağır işlere şevkine müsaade edilmiştir,

120 Bk. Nafıa Dergisi sayı 2. Ankara 1944.

121 Maden işçilerimizin Bugünkü Yaşayışı, Dr. Hulusi Dosdoğru, Tan gazetesi, Ekim 1945.

122 İş İstatistikleri, Ankara 1945.

123 Keza.

124 Keza.

125 Keza.

126 Ulus gazetesi, 5 Aralık 1945.

127 Muhlis Ele, Türkiye ekonomisinde madenlerimizin yeri ve önemi, Türk Ekonomisi dergisi, sayı 45-47, Ankara 1947.

128 Haziran 1937'de iktisat Vekâletine bağlı olarak kurulan bu daire 126 kişilik bir memur kadrosuna sahipti. Bunlann içinde 48 iş müfettişi mevcuttur. Bunlar 14 bölgede çalışıyorlardı.

129 Bize Göre Görüşler, istanbul 1946, sayfa 10.